

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ BİLİM DALI**

NİZÂRİ İSMÂİLİLİĞİNİN TEŞEKKÜL SÜRECİ

SENANUR ÖZKAN

YÜKSEK LİSANS

**DANIŞMAN:
DR. ÖĞR. ÜYESİ AYTEKİN ŞENZEBEK**

KONYA-2019

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	SENANUR ÖZKAN		
	Numarası	138106051004		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ/ İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	NİZÂRİ İSMÂİLİLİĞİNİN TEŞEKKÜL SÜRECİ			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

SENANUR ÖZKAN
İmzası

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	SENANUR ÖZKAN
	Numarası	138106051004
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ/ İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ
	Programı	YÜKSEK LİSANS
	Tez Danışmanı	DR. ÖĞR.ÜYESİ AYTEKİN ŞENZEBEK
	Tezin Adı	NİZÂRİ İSMÂİLİLİĞİNİN TEŞEKKÜL SÜRECİ

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan NİZÂRİ İSMÂİLİLİĞİNİN TEŞEKKÜL SÜRECİ başlıklı bu çalışma 19/06/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Dr. Öğr. Üyesi.	Aytekin ŞENZEBEK	
2	Doç. Dr.	Doğan KAPLAN	
3	Dr. Öğr. Üyesi.	Yusuf Sami SAMANCI	

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	SENANUR ÖZKAN		
	Numarası	138106051004		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ/ İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	x	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	DR. ÖĞR.ÜYESİ AYTEKİN ŞENZEYBEK		
Tezin Adı	NİZÂRİ İSMÂİLİLİĞİNİN TEŞEKKÜL SÜRECİ			

Nizâri İsmâililiği, Hasân Sabbâh önderliğinde ortaya çıkmış bir mezheptir. Kendisi, fikri yapısı ve eylemleri ile her zaman merak uyandıran şahsiyetlerden biri olmuştur. Hasan Sabbâh'ın hayatı üzerinde çok durulmuş, Alamut Kalesi'ni ele geçirmesi ve kalede kendisine körü körüne bağlı olarak yetiştirmiş olduğu fedâileri hakkında çok fazla efsane üretilmiş ve kaleme alınmıştır.

Hasân Sabbâh sonrasında ise nizârilik Kıyamet ve Setr dönemi olarak adlandırılmıştır. Alamut Kalesi'nin ele geçirilmesi ile Nizârilik takiyye uygulayarak kendilerini gizlemeye çalışmışlar ve Müminşahîler ve Kasımşahîler olarak bölünmüşlerdir. Daha sonra ise günümüze kadar devamlılığını sürdüren Ağa Hanlar Dönemi ile Nizâri İsmâilileri'nin yaşadığı değişim sürecini üzerinde durulmuştur.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Hasan Sabbâh'ın fedâilerini nasıl yetiştirdiğini, Alamut Kalesi'nde hayatını nasıl geçirdiğini inceledik. İkinci bölümde Nizâri İsmâilikte, Hasan Sabbâh ve ardıllarının İran'da geçirdiği değişim süreci, Kıyamet ve Setr dönemleri hakkında bilgi ve tespitler ele alınmıştır. Alamut Sonrası dönemde ise Nizârilik günümüze kadar devam eden Ağa Hanlar ile ilgili bilgilere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hasân Sabbâh, Nizârilik, Fedâiler

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	SENANUR ÖZKAN		
	Student Number	138106051004		
	Department	Department of Basic Islamic Sciences / Subfield of History of Islamic Sects		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	DR. ÖĞR. ÜYESİ AYTEKİN ŞENZEBEK		
Title of the Thesis/Dissertation	FORMATION PROCESS OF NIZARI ISMAILISM			

Nizâri Ismâili is a sect which emerged under the leadership of Hasân Sabbâh. He has always been an intriguing figure with his intellectual structure and actions. Much of the life of Hasân Sabbâh was emphasized, and a many legends were produced and penned about the capture of Alamut Fortress and the sacrifice he had blindly raised in the fortress.

After Hasan Sabbâh, Nizârilik entered different periods with the practices of the leaders who dominated Alamut. These periods are called the Apocalypse and Setr periods. With the capture of Alamut Fortress, the Nizari tried to conceal themselves by applying taqiya. In the post-Alamut period, the Nizârîs were divided into Mushshahis and Kasimshahis to conceal themselves under taqiya. We will try to consider the period of this division as the migration of Kasımşahîs to Encudan and a new period of resurrection experienced by the Nizaris.

Then, we will examine the period of change of Aga Khan Period and Nizâri Ismâilism which has been continuing until today. Our study consists of three parts. In the first chapter, we examined how Hasan Sabbâh raised his fedayis and how he spent his life in Alamut Fortress. In the second part, the change process of Hasan Sabbâh and his successors in Nizâri ismâilik in Iran, information and determinations about Apocalypse and Setr periods are discussed. In the post-Alamut period, information about how the Nizaris stayed away from a central government and information about the Agha Khan that continued until today are given.

Keywords: Hasân Sabbâh, Nizari Ismailism, Agha Khan

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
ÖNSÖZ	iv
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Amacı ve Önemi	1
2. Araştırmanın Konusu ve Kaynakları	1
BİRİNCİ BÖLÜM	3
NİZÂRİ İSMÂİLİLİK VE HASAN SABBÂH	3
1. Nizâri İsmâili Mezhebinin İsimlendirilmesi	3
1.1. Nizâri İsmâililik İsimlendirmesi	3
1.2. Haşhaşî İsimlendirmesi	4
1.3. Bâtınlık İsimlendirmesi	5
2. Hasan Sabbâh'ın İsmi, Doğumu ve Çocukluk Dönemi	7
2.1. Yetiştirilmesi/İlmi Yönü	8
2.2. Ailesi ve Kişiliği	9
2.3. Fikri Yapısı	11
2.4. Eylemleri	12
2.4.1. Alamut Kalesinin Ele Geçirilmesi	15
2.4.2. Fedâi Teşkilatı	17
2.5. Ölümü	22
2.6. Eserleri	22
2.6.1. Sergüzeşt-i Seyyidinâ:	22
2.6.2. el-Fusûlü 'l- Erba'a:	22
2.6.3. Cevâb-ı Hasan Sabbâh be-Rik'a-i Sultan Celaleddin Melikşâh-ı Selçuki:	23
2.6.4. Münâcât:	23
İKİNCİ BÖLÜM	24
HASAN SABBÂH SONRASI ALAMUT HAKİMLERİ	24
1.1. Kiya Bozorg Ümid	24
1.2. Muhammed Bozorg Ümid	27
1.3. II. Hasan b. Muhammed	28
1.4. Nurettin II. Muhammed	30
1.5. Celaleddin III. Hasan	33
1.6. Aleaddin III. Muhammed	34

1.7. Rükneddin Hürşah	36
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	40
ALAMUT SONRASI NİZARİ İSMÂİLİLİK	40
1.1. Moğol İstilasası Sonrası Takiyye Dönemi	42
1.2. Encudan Diriliş Dönemi	48
1.3. Ağa Hanlar Dönemi	53
2. Nizari İsmâililiğinin İnanç Esasları	62
2.1. İman	62
2.2. Allah İnancı	63
2.3. Peygamber	63
2.4. Melekler ve Kitaplar	63
2.5. İmamet	64
2.6. Ahiret	65
2.7. Tevil	65
2.8. Velayet	66
2.9. Namaz	66
2.10. Oruç	67
2.11. Zekat	67
2.12. Hac	68
2.13. Cihad	68
SONUÇ	69
KAYNAKÇA	73

KISALTMALAR

Bk.	: Bakınız
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Trc.	: Tercüme eden

ÖNSÖZ

Bu çalışma geçmişte ve günümüzde üzerinde önemle durulmuş ve hakkında birçok efsaneler yazılmış olan Haşhaşilik'in ve Nizâri İsmâîlilerin kurucusu Hasan Sabbâh ve Nizâri İsmâîlilik hakkında bilgi vermek adına yapılmıştır. Araştırmamızda günümüzde Ağa Han Nizâriileri olarak devamlılığını sağlayan Nizâri İsmâîli mezhebi ile ilgili bilgileri ortaya koymaya çalıştık.

Araştırmamız üç bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır. Birinci bölümde Nizâri İsmâîliliğin farklı isimlendirmeleri ile Hasan Sabbâh'ın hayatı, ailesi, ilmi yönü, eylemleri, fikri yapısı ve ölümü ile ilgili bilgiler yer almaktadır. İkinci bölümde ise Hasan Sabbâh'tan sonra Alamut'a hakim olan yöneticilerin yaşamış olduğu siyasi mücadeleler ve Nizâri İsmâîliliğinin geçirdiği fikri değişim süreci ele alınmaktadır. Üçüncü bölümde de Alamut Sonrası Nizâri İsmâîliliği'nin Müminşâhi ve Kasımşâhiler olarak ayrılmaları, sonrasında ise Ağa Hanlar'ın ortaya çıkışı hakkında bilgilere yer verdik. Yine bu bölümde Ağa Han Nizâri İsmâîlileri'nin İnanç Esaslarını incelemeye çalıştık. Sonuç kısmı ise yaptığımız araştırma neticesinde vardığımız kanılardan ibarettir.

Çalışmamı hazırlarken bana zaman ayırarak benden desteğini ve hiçbir yardımını esirgemeyen danışman hocam sayın Dr. Aytekin ŞENZEYBEK'e teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

GİRİŞ

1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Hasan Sabbâh, Nizâri İsmâililiği'nin önde gelen şahsiyetlerinden ve mezhebin isimlendirilmesinde etkili olan şahsiyetlerden biridir. Kendisi, fikri yapısı ve eylemleri ile her zaman merak uyandıran şahsiyetlerden biri olmuştur. Hasan Sabbâh'ın hayatı üzerinde çok durulmuş, Alamut Kalesi'ni ele geçirmesi ve kalede kendisine körü körüne bağlı olarak yetiştirmiş olduğu fedâileri hakkında çok fazla efsane üretilmiş ve kaleme alınmıştır.

Çalışmamızda Hasân Sabbâh ve Alamut Kalesi'nde yetiştirmiş olduğu fedâilerin korkusuz bir terör teşkilatı olarak ün salmasına ne neden olan haşhaş içirdiğine dair bilgilerin olmadığını kanıtlamaya çalıştık. Yaptığımız araştırmamız bu bakımdan önem arz etmektedir. Aynı zamanda Nizâri İsmâililiğinin Alamut sonrası dönemde nasıl bir değişim süreci geçirdiği ve günümüzde Ağa Hanlar olarak yeniden devamlılığını sağlayan bir mezhep ile ilgili bilgiler vermesi de yine konumuzun önemini ortaya koymaktadır.

2. Araştırmanın Konusu ve Kaynakları

Nizâri İsmâili mezhebinin kurucusu olan Hasan Sabbâh ve Alamut Kalesi'nde kurduğu fedâî teşkilatı ile dikkat çeken Nizâri İsmâileri araştırmamızın ana konusunu oluşturmaktadır. Alamut Kalesi'nin geçit vermez surları ve içerisinde bulunan sonsuz güzellikteki cennet bahçeleri bir efsaneye dönüşmüştür. Bu efsaneler birçok esere de konu olmuştur. Örneğin; başta *Wladimir Bartol*'a ait olan *Alamut* adlı eserde, *Amin Maalouf*'un *Semerkant* adlı eserinde, Hasan Sabbâh'ın fedâilerine haşhaş içirdiği ve sahte cennet ile onları kandırdığına dair bilgiler yer almaktadır. Araştırmamızda Hasan Sabbâh'ın fedâilerini nasıl yetiştirdiğini, Alamut Kalesi'nde hayatını nasıl geçirdiğini inceledik.

Ayrıca Nizâri İsmâilikte, Hasan Sabbâh ve ardıllarının İran'da geçirdiği değişim süreci, *Kıyamet* ve *Setr* dönemleri hakkında bilgi ve tespitlere yer verdik. Alamut Sonrası dönemde ise Nizâriilerin nasıl merkezi bir yönetimden uzak

kaldıklarını ve günümüze kadar gelen mezhebin yaşadığı değişim sürecini gözler önüne sermek adına bu çalışmayı yapmayı uygun gördük.

Araştırmamızda kullandığımız kaynaklar içerisinde öncelikle *Alaaddin Ata Melik Cüveyni*'nin *Tarih-i Cihan-Güşa* adlı eseri yer almaktadır. Cüveyni Alamut'un Moğollar tarafından ele geçirilmesinden sonra Alamut kütüphanesinde bulunan eserleri inceleme imkânı bulmuş ve Hasan Sabbâh'ın yaşam öyküsünden yararlanarak eserinde Hasan Sabbâh ve Nizârî İsmâîlileri hakkında bilgiler vermiştir. İkinci başvuru kaynaklarımız arasında *Farhad Daftary*'nin *İsmâîliler Tarihi ve Öğretileri* ve *Alamut Efsaneleri* adlı eserleri, *Bernard Lewis*'in *Haşhaşiler* adlı eseri yer almaktadır. Aynı zamanda *Diyanet İslam Ansiklopedisi* maddelerinden de yararlandık.

BİRİNCİ BÖLÜM

NİZÂRİ İSMÂİLİLİK VE HASAN SABBÂH

1. Nizâri İsmâili Mezhebinin İsimlendirilmesi

1.1. Nizâri İsmâililik İsimlendirmesi

Nizâri İsmâililiği, Hasan Sabbâh önderliğinde ortaya çıkmış ve tam 166 yıl boyunca hüküm sürmüştür. Selçukluların tehdidi altında geçen yıllara rağmen Hasan Sabbâh kendi bağımsız devletini yaşatmayı başarmıştır.¹

İsmâililerin başta İran, daha sonra ise Suriye civarında yapılanması Nizâri İsmâilileri adı ile anılmalarına sebep olmuştur. Fâtımî Halifesi Müstansır-Billâh'ın büyük oğlu ve İsmâiliyye'nin iki büyük kolundan Nizâriyye'nin imamıdır. Asıl adı Ebû Mansûr el-Mustafâ-Lidînellâh Nizâr b. el-Müstansır-Billâh Meâd b. Alî el-Fâtımî'dir (ö. 488/1095). Hasan Sabbâh'ın Nizâr'ı² desteklemesinden dolayı da bu adla anılmışlardır. Hasan Sabbâh'ın öncülüğünde gelişen bu hareket “es-Sabbâhiyye”³, Hasan Sabbâh'ın eski düşünceleri yeniden canlandırdığı için ise “ed-Da'vetü'l-Cedide”⁴ (yeni davet) olarak da isimlendirilmiştir.⁵ Ayrıca rey ve aklın hükmünü kabul edip, ilmin ancak masum imamın talimi ile öğrenilebileceğini savunmalarından ötürü de “Talimiyye”⁶ olarak bilinmektedirler. Nizâri daveti kabul edenlere de “Ehl-i Ta'lîm” denilmiştir.⁷ Hasan Sabbâh'ın teşkilat elemanlarını, yeniden doğuş inancı ve sınırsız itaatle yetiştirdiği fedâîlerine nispetle “fedaiyyûn” olarak da anılmaktadırlar.⁸

¹ Bk. Farhad Daftary, *İsmâililer Tarihleri ve Öğretileri*, trc. Erdal Toprak, (İstanbul: Doruk Yayınları, 2005), 459.

² Bk. Mustafa Öz, “Nizâriyye”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları 2007), 33: 200.

³ Bk. İbrahim Agah Çubukçu, *Gazali ve Bâtınlık*, (Ankara: Resimli Posta Matbaası, 1964), 40.

⁴ Bk. Şehristani, *Milel ve Nihal*, trc. Mustafa Öz, (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2011), 175.

⁵ Bk. Ayşe Atıcı Araycan, *Dağın Efsanesi Hasan Sabbâh ve Alamût*, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2014),12.

⁶ Bk. İbrahim Agah Çubukçu-Neşet Çağatay, *İslam Mezhepleri Tarihi* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları,1965), 69.

⁷ Bk. Muzaffer Tan, “Tarihsel Süreçte İsmâililik ve Yaşadığı Farklılaşmalar”, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*,17: 2, (2012), 134.

⁸ Bk. Cihangir Gener, *Ezotik-Bâtuni Doktrinler Tarihi*, (Ankara: Piramit Yayınları, 2004), 204.

Fâtımî Halifesi Müstansır Billâh'ın ölümü üzerine yerine, veziri Efdal b. Bedr el-Cemâlî ve diğer devlet adamlarının desteği ile Müstansır'ın küçük oğlu Müsta'li Billâh geçmiştir. Bu haberi duyan Hasan Sabbâh isyan edip şer'an imam olan Nizâr'ı desteklemiş ve onun adına hutbe okutmuş, hatta fedâî denilen müridlerinden birkaçını Nizâr'ı veya çocuklarından birini Alamut'a getirtmek üzere Mısır'a göndermiştir.⁹ İsmâîliler, Müstansır Billâh'ın ölümü üzerine Nizâriyye ve Müstâlîyye olmak üzere iki gruba ayrılmışlardır. Bu iki fırka daha sonraları buldukları yerler itibariyle Batı İsmâîlileri ve Doğu İsmâîlileri diye de anılmıştır. Fâtımî Devleti'nin Eyyûbîler tarafından ortadan kaldırılmasına kadar Mısır ve Suriye'de bulunan Müstâlîler, Aden'de Zürey'îler ve San'a'da Hemdânî ailesinin bir kısım mensupları tarafından benimsenmiştir.¹⁰

Onur Kutlu Şentürk, Nizari İsmâîlîlerinin örgüt yapısını insan bedenine benzeterek bir çıkarımda bulunmaktadır. Aynı insan bedeninin işleyişi gibi örgüt elemanlarının birbirine bağlılığını dile getirmektedir. Şentürk'ün ifade ettiğine göre: “Nizârî-İsmâîli davasını antropomorfik bir şekillendirme ile anlatacak olursak: bir bütün olarak insan bedenine yerleşecek dava, bedenün çeşitli parçaları ile kurulan metaforlar ile tasvir edilebilir. Dava örgütünün ayakları sağlam tutunan kaleler, bacakları kırsal kesimdeki destekçi topluluklar, omurgası İmam üzerinden gelişen lider algısı ve inanç kültü, kolları ve elleri uzak yerlere ulaşan dâîler, “davanın başı” Hasan b. Sabbâh ve sonraki huccetleri ve “elin tuttuğu hançeri” ise fedâîler temsil ediyor diyebiliriz.”¹¹

1.2. Haşhaşî İsimlendirmesi

İsmâîliler, kullandıkları iddia edilen (haşhaş) uyuşturucu maddeye nispeten batılı kaynaklarda “Haşîşiler” ya da “Haşîşi” kelimesiyle de tanınmışlardır.¹² Bu isim Hasan Sabbâh'ın çevresindeki gençlere haşhaş (afyon) içirdiğine dair rivayetlere

⁹ Bk. Mustafa Aylar, “Hasan Sabbâh ve Cami't-Tevârih, Tarih-i İsmâîliyân'da Onun Döneminde Öldürülenler” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10/52, (Ekim 2017): 328.

¹⁰ Bk. Mustafa Öz, “Müsta'liyye”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 116.

¹¹ Bk. Onur Kutlu Şentürk, *Ortaçağ Nizâri İsmâîlîler'de Fedâîlik Kurumu*, (Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, 2012), 92.

¹² Bk. Yazıcı, “Fidâî”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları 1996), 13: 53; Pol Amir, *Alamut'un Efendisi Hasan Sabbâh*, trc. Fahri Parin, (İstanbul: Truva Yayınları, 2017), 128.

dayalı olarak verilmiştir.¹³ Nizâri İsmâîliler için kullanılan isimler arasında batılı kaynaklar daha çok “Accini, Arsasini, Assasi, Assasinni, Assessini, Hesesini, Heyssesini, Hashishin”¹⁴ tabirlerini Nizâri İsmâîliler için kullanmışlardır. Assassin kelimesi 14.yy da katil kelimesi ile aynı anlamda kullanılmakta olup zamanla sözcüğe adını veren tarikatla ilişkisini yitirmiştir.¹⁵

Haşhaş o dönemde bilinen bir şeydir. “...Ne İsmâîli yazarlar ne de Sünni yazarlar, tarikat mensupları arasında uyuşturucu kullanıldığını öne sürmüştür.”¹⁶ En makul olan görüş ise tarikat mensuplarının abartılı davranışlarını normal görmenin bir ifadesidir. Haşhaşilerin, Hasan Sabbâh’a bu kadar sadık ve itaatkâr şekilde cinayet işleyebilmelerinin sebebi, sanıldığına aksine içtikleri haşhaş değil; onların idareciye ve dâîye olan inançları ve bağlılıklarıydı.¹⁷ Lewis’in ve Muzaffer Tan’ın da ifade ettiğine göre Hasan Sabbâh’ın müritlerine haşhaş içirdiği bilgisi doğru değildir. Bu bilgiyi ispatlayacak herhangi bir kanıt, yapılan araştırmalar sonucunda ulaşılabilmemiş değildir. Dolayısıyla bizim de sahip olduğumuz kanı bu yöndedir.

1.3. Bâtınlık İsimlendirmesi

Bâtınlık, Şifliğin bir kolu olan İsmâîlilik mezhebinin zamanla aşırıya kaçmış ve İsmâîli mezhebinin öğretilerini saptırılmış şekilde kabul eden ve özellikle Hasan Sabbâh yönetiminde gelişen bir koluna verilen isimdir. Günümüzde araştırmacılar Bâtınlık ve İsmâîliliği aynı anlamda kullanmaktadırlar. Şehristani, Bâtınlığın tarafsızca İsmâîliyye ile ilgili olduğunu belirtmiştir. Özellikle yabancı kaynaklarda Bâtıniler “devlet, tarikat, fırka, mezhep, düzen, teşkilat, hareket, cereyan”¹⁸ gibi sıfatlarla güçlendirilmek istenmiştir. Tam olarak devlet kuramayan ama dini amaç uğruna yola çıkan, İsmâîli mezhebinin doktrinlerinin dışına çıkmayan, dağlık bölgeleri kendisine karargâh seçip, çeşitli suikastlar düzenleyen, buldukları bölgelerde halka rahat vermeyen, Selçuklu Devleti bünyesinde ele geçirdikleri topraklar nedeniyle iç devlet gibi varlığını sürdüren Nizâri İsmâîliliği için nasıl bir

¹³ Bk. Araycan, *Dağın Efsanesi Hasan Sabbâh ve Alamût*, 13.

¹⁴ Bk. Bernard Lewis, *Ortadoğu*, trc. Selin Y Kölat, (İstanbul: Arkadaş Yayınları, 2003), 119.

¹⁵ Bk. Lewis, *Haşhaşiler*, trc. Kemal Sarısözen, (Ankara: Kapı Yayınları, 2016), 29.

¹⁶ Bk. Lewis, *Haşhaşiler*, 33.

¹⁷ Bk. Muzaffer Tan, *Haşşâşiliğin Tarihsel Arka Planı*, (Ankara: Maarif Mektepleri 2017), 8.

¹⁸ Bk. Ayşe Atıcı, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu’nda Bâtınî Hareketi*, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2005), 35-36.

terim kullanılması gerektiği tartışmalıdır. Ülkemizde genellikle İsmâîliyye için belirli bir zümreye hitaben “Bâtîniye”, “Bâtînî” isimleri kullanılmıştır.¹⁹

Ancak bütün bu bilgilere rağmen Batınîliğin tek başına, İsmâîliyye veya İsmâîliyye'nin bir kolu olduğunu kabul etmek yanlıştır. Çünkü İsmâîlîlerden bu inancı benimseyenler olduğu gibi başka mezheplerden de benimseyenler vardır.²⁰ Dolayısıyla hem Nizârî İsmâîlîleri için hem de başka mezhepler için Bâtînî isminin kullanıldığını görmekteyiz. Ancak biz çalışmamızda Nizârî İsmâîlîliği için Bâtînî ismini kullanmaya devam edeceğiz. Yine aşağıda verilen bilgilerde de Bâtînîlik olarak bahsedilen mezhebin Nizârî İsmâîlîlik olduğu açıkça ortadadır.

Nizâmülmülk'ün ölümünün arkasından Bâtînîlerin ilk işi yeni kaleler ele geçirmek olmuştur. Hasan Sabbâh, yeni fethettiği kaleler ile hem askeri yönden hem de fikri mücadeleler ve propagandalar yaparak güçlenmiştir. Bu nedenle de İran bölgesinde birçok kaleyi ele geçirmiş ve kendilerine çeşitli yaşam alanları oluşturmuşlardır. Ele geçirdikleri kalelerin en meşhur ve etkili olanları şunlardır: “İsfahan Kalesi, Alamut Kalesi, Vesnemkuh Kalesi, Halincan Kalesi, Üstünavend Kalesi, Erdehen Kalesi, Girdkuh Kalesi, en-Nâzır Kalesi, et-Tunbûr Kalesi, Halâdhân Kalesi, Lemser Kalesi, Şahdiz Kalesi, Banyas Kalesi, Lencan Kalesi, Erdemen Kalesi'dir. Bu kalelerden Lencan Kalesi İsfahan sınırındadır. Huzistan ve Tunbur Kalesi ise Erencan'a 6 km'dir. Mesasi Kalesi Cebel Saamaveh yakınında, Masyab Kalesi ise Kazvin yakınında bulunmaktadır.”²¹

Bâtînîlerin, muhaliflerini tehdit etmek veya ortadan kaldırmak için yetiştirdiği görevlilere fedâî denilmiştir.²² Bâtînîlerin ele geçirdiği kalelerle birlikte yetiştirdiği eli kanlı fedâîler, Hasan Sabbâh'ın tanınmasında etkili olan en önemli unsurlardandır. Hasan Sabbâh hareketinin son derece etkili olması ve tanınması

¹⁹ Bk. Atıcı, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Bâtînî Hareketi*, 35-36.

²⁰ Bk. Abdülbaki Gölpınarlı, *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, 7.Baskı (İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2016), 116.

²¹ Bk. Atıcı, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Bâtînî Hareketi*, 63-64; Kaleler hakkında detaylı bilgi için bk. Peter Willey, *Alamut Kalesi*, 2.Baskı (İstanbul: Nokta Kitap, 2012), 9-295.

²² Bk. Abdülkerim Özaydın, “Hasan Sabbâh ve Fidâîler”, *Din ve Hayat*, 15, (2012): 102.

kurduğu hareketin terör örgütü olarak anılmasına neden olmuştur.²³ Bu bilgilere daha sonra detaylı olarak yer vermeye çalışacağız.

2. Hasan Sabbâh'ın İsmi, Doğumu ve Çocukluk Dönemi

Hasan Sabbâh'ın asıl adı; el-Hasen b. Ali b. Muhammed b. Ca'fer b. el-Hüseyn b. Muhammed b. es-Sabbâh el-Himyerî er-Razidir'dir.²⁴ Hasan Sabbâh'ın İran'da İmâmiyye Şiası'nın önemli merkezlerinden biri olan Kum şehrinde 438/1046-47 veya 445/1053-54 yılında doğduğu rivayet edilmiştir.²⁵ On İki İmamcı bir Şîî olan babası ile birlikte Yemen'den Kum'a, Kum'dan da Rey'e göç etmişlerdir.²⁶ Bir rivayete göre ise Hasan, Güney Arabistan'daki kadim Himyer krallarından birinin torunudur.²⁷

Hasan Sabbâh için kaynaklarda farklı lakaplar kullanıldığını da görmekteyiz. Bunlar arasında *Seyyidina*, *Şeyhü'l-Cebel* bulunmaktadır. Dağın Şeyhi (*Şeyhü'l-Cebel*) ifadesi Suriye kökenli bir ifadedir. Hasan Sabbâh için bir hürmet ifadesi olarak *İhtiyar Adam*, *Ata*, *Şeyh* veya *Pir* ifadeleri de kullanılmaktadır. Bu tabirler daha çok Suriye bölgesinde yaygındır ve Haçlılar tarafından tercih edilmektedir.²⁸

Hasan Sabbâh'ın hayatı ile ilgili bilgileri, Alamut Kalesi'nin Moğol hükümdarı Hülâgû Han²⁹ tarafından zapt edilmesinden sonra kalede ele geçirilen *Sergüzeşt-i Seyyidina* adlı yaşam öyküsünden edinmekteyiz. Kalenin kuşatılması sırasında kalenin merkez kütüphanesinde bulunan kitaplar yakılmış, ancak bu kitap (*Sergüzeşt-i Seyyidina*) Alaaddin Ata Melik Cüveyni tarafından muhafaza edilmiştir.³⁰ *Sergüzeşt-i Seyyidina*'da Hasan Sabbâh, kendisinin aslen Güney Yemen'de hüküm süren Himyerî krallarının soyuna mensup olduğunu, babasının

²³ Bk. Ahmet Ocak, "Bir Terör Örgütü Olarak "Bâtınlık" ve Selçuklu Ülkesindeki Faaliyetleri", *Dini Araştırmalar*, 7/20: 172.

²⁴ Bk. Özeydın, "*Hasan Sabbâh*", 16: 347.

²⁵ Bk. Alaaddin Ata Melik Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, trc: Mürsel Öztürk, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013), 546; Özeydın, "*Hasan Sabbâh*", 16: 347.

²⁶ Bk. Daftary, *İsmâililer*, 475.

²⁷ Bk. Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, 545; Bernard Lewis, *Haşhaşiler*, 72.

²⁸ Bk. Lewis, *Haşhaşiler*, 28.

²⁹ İlhanlı Devleti'nin kurucusu ve ilk hükümdarı (1256-1265). Bk. Abdülkadir Yuvalı, "Hülâgû", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 18: 473-475.

³⁰ Bk. Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, 451-655; Laurence Lockhart, "Hasan-ı Sabbâh ve Haşîşiler", trc. Süleyman Tülücü, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26, (2006): 216;

Yemen'den Kufe'ye göç ettiğini, oradan da Kum'a ve sonrasında Rey şehrine geldiklerini ve kendisinin burada doğduğunu bildirmektedir.³¹

2.1. Yetiştirilmesi/İlmi Yönü

Babası Ali b. Muhammed, İmâmiyye Şiası'nın önde gelen şahsiyetlerinden biri olmuş ve oğlunun felsefi ilimler, kelam, mantık, fıkıh ve riyaziyat alanlarında bilgi sahibi olmasını sağlamıştır.³² Hasan, çocuk yaşlarda Rey'e -bugünkü Tahran civarı- göç etmiş ve din eğitimi burada almaya başlamıştır.³³

Hasan Sabbâh, *Seyyidina* adlı yaşam öyküsünde, Emire Zerrab³⁴ ile tanışmasından ve İsmâililik üzerine yaptıkları sohbetlerden bahsetmiştir. On İki İmâmcı anlayışından zaman içerisinde vazgeçip İsmâili öğretileri benimsemesinde hiç kuşkusuz Irak bölgesinin Fâtımî dâîsi olan Emire Zerrab ile yaptığı sohbetler etkili olmuştur. Başlangıçta kendisinin Emire Zerrab'a karşı geldiğini, ancak sonrasında Emire'nin onu ikna ettiğini dile getirmiştir.³⁵ Daha sonra Emire Zerrab ile yolları ayrılan Hasan, 464/1072 yılında Rey şehrine gelmiş, Irak bölgesinin baş dâîsi olan İbn Attâş ile karşılaşmıştır. İsfahan yöresinde Re'is Ebu'l-Fadl'ın yanında İsmâili öğretilerini öğrenerek iki yıl geçirmiştir.³⁶ İbn Attâş, Hasan Sabbâh'a İsmâili davette bir görev vererek onu Kahire'ye halifenin yanına göndermiştir.³⁷

Hasan Sabbâh, keskin bir zekâyâ sahip yetkin bir kişi olmasının yanı sıra, aritmetik, astronomi, büyü ve daha pek çok alanda bilgi sahibi olan bir şahsiyettir.³⁸ Hasan Sabbâh, aynı zamanda bir mütefekkir ve yazardır.³⁹ Lewis'e göre; Hasan Sabbâh hem bir eylem adamı hem de bir düşünür ve yazardır.⁴⁰ Kendisi zamanının

³¹ Bk. Özaydın, "Hasan Sabbâh", 16: 347-350.

³² Bk. Özaydın, "Hasan Sabbâh", 16: 347.

³³ Bk. Lewis, *Haşhaşiler*, 72.

³⁴ Zerrab, para basan manasına gelir. Bk. Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, 547.

³⁵ Bk. Lewis, *Haşhaşiler*, 73.

³⁶ Bk. Lockhart, "Hasan-ı Sabbâh ve Haşîşiler", 218.

³⁷ Bk. Farhad Daftary, *Alamut Efsaneleri*, (Ankara: Yurt Kitap-Yayın, 2008), 56: Lewis, *Haşhaşiler*, 74.

³⁸ Bk. Lewis, *Haşhaşiler*, 106.

³⁹ Bk. Özaydın, "Hasan Sabbâh", 16: 348.

⁴⁰ Bk. Lewis, *Haşhaşiler*, 107.

çoğunu ibadet etmek ile geçirmiş, geriye kalan zamanlarında ise daha çok okumak ve yazmak ile meşgul olmuştur.⁴¹

Hasan Sabbâh eserlerini Farsça olarak kaleme almıştır. Dolayısıyla Alamut döneminde Nizârilere dini literatürdeki dili Farsça olarak benimsenmiştir. Bu durum ilk defa İsmâîli bir grup tarafından Arapça yerine Farsçanın tercih edilmesi bakımından önem gösterir. Farsça'yı kullanmaları aynı zamanda İran Nizârilere'ni Arapça konuşan İsmâîliler'den de soyutlamıştır.⁴² Ancak eserleri Moğollar tarafından Alamut'un işgal edilmesi sırasında büyük zarar görmüştür.⁴³ Bu nedenle hem kişiliği hem de fikirleri ile ilgili yeterli bilgilere sahip değiliz. Ancak ulabildiğimiz kaynaklardan yararlanmaya çalıştık.

2.2. Ailesi ve Kişiliği

Hasan Sabbâh'ın iki oğlu ve iki kızı olduğu bilinmektedir. Oğulları Muhammed ve Üstad Hüseyin'dir. Hasan Sabbâh, oğullarından Muhammed'i sırf şarap içtiği, diğeri Üstad Hüseyin'i de Hüseyin Kâini'nin katiline azmettirdiği için öldürtmüştür. Ancak ikinci oğlunun bir iftiraya kurban gittiğini daha sonradan anlamıştır.⁴⁴ Hasan Sabbah, karısı ve kızlarını da Alamut kalesinin kuşatılması sırasında geçimlerini dikiş dikerek sağlamaları için geri dönmek üzere Girdkuh'a⁴⁵ göndermiştir.⁴⁶

Nizâri İsmâîliler Hasan Sabbâh'ı davetü'l-cedide (yeni davet) adlı İsmâîli öğretinin öncüsü kabul etmişlerdir.⁴⁷ Alamut kalesinde yaşadığı süre içerisinde hiç kimsenin içki içmesine ve müzik aleti çalmasına izin vermemiştir. Kale içerisinde ney çalan birisini kaleden attırıştır.⁴⁸

⁴¹ Bk. Daftary, *İsmâîliler*, 514.

⁴² Bk. Muzaffer Tan, "İsmâîlilik: Eski ve Yeni Davet", *Dini Araştırmalar* 9/25,(Mayıs-Ağustos 2006):291.

⁴³ Bk. Özaydın, "*Hasan Sabbâh*" 16: 348.

⁴⁴ Bk. Lewis, *Haşhaşiler*, 107; Daftary, *İsmâîliler*, 513-514; Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, 557.

⁴⁵ Girdkuh kalesi hakkında detaylı bilgiler için bk. Cihan Piyadeoğlu, "Selçuklu ve İsmâîli Kalesi Girdkûh" *Türkiye Mecmuası*, 27/1, (2017): 249-257.

⁴⁶ Bk. Daftary, *İsmâîliler*, 514; Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, 558.

⁴⁷ Bk. Lewis, *Haşhaşiler*, 107.

⁴⁸ Bk. Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, 557.

Oğullarının ölümüne sebep olması, onun iyice içine yönelmesine, ruhunu dinledikçe günahkârlık duygularının artmasına neden olmuştur. İleri yaşlarında çilecilik yaşam anlayışının dozunu gittikçe arttırarak hayatını devam ettirmiştir. İçinde bulunduğu bu durum, onun katı ve bağınaz bir önder olmasına sebep olduğunu gösterir. Hasan Sabbâh'ın hayatının umut ve hayal kırıklıkları ile geçtiği kuşkusuzdur. Öldürttüğü oğlunun suçsuzluğunu daha sonra öğrenmesi onun Bâtınlık'teki imamın yanılmazlığı ilkesine ters düşmesine ve inancının sarsılmasına neden olmuştur. Yaşadığı bu olay onun yıllarca kurmaya uğraştığı mezhebinde güvensizlik duygusunun da ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Artık tek tesellisi örgütünün gerçekleştirdiği suikastların başarılı olmasıdır.⁴⁹ Kendisini tehdit eden devlet adamlarına düzenlediği suikastlar ve fedâilerini korkusuz ve cesur olarak etrafına dehşet salan birer kişilik olarak yetiştirmesi onun ne kadar saldırgan ve yok etme isteği ile dolduğunu göstermektedir.

Hasan Sabbâh, yaratılış bakımından üstün yeteneklere sahip olmasının dışında hayalci, kendisine yöneltilen eleştirilerden hoşlanmayan, bağınaz ve hoşgörüsüz bir yapıya sahipti.⁵⁰ Aynı zamanda Hasan, savaşçı bir yapıya sahip olmayan ama savaşın temel kurallarına hâkim bir kişiliğe sahipti. Düşmanını tanır ve onu neyin hareketsiz kılacağını bilirdi. Hasan'ın izlediği suikast anlayışı, savaşçıların, düşmanlarına yataklarında, evlerinde, sokaklarında ölüm tehdidi saçması Selçuklu beylerini derinden etkilemiştir.⁵¹ Emirlerini yerine getirmek için tereddüt etmeden hareket eden fedâileri onun ün salmasının en önemli nedenlerinden biridir.

Hasan Sabbâh örgütçü yapıya sahip bir şahsiyetti. Siyasi konularda oldukça yetkin bir hayat sürmüştür. Bununla birlikte felsefe ve astronomi alanlarında da bilgili olan bir kişiydi.⁵² İslami kurallara göre hayatını yaşamaya önem veren Hasan, etrafında bulunanlara da bunu titizlikle dayatmıştır. İyiliği emredip kötülüğü men

⁴⁹ Bk. Yaşar Şahin Anıl, *Hasan Sabbah ve Alamut Terörü*, (Ankara: Panama Yayıncılık, 2014), 268-270.

⁵⁰ Bk. Anıl, *Hasan Sabbâh ve Alamut Terörü*, 265.

⁵¹ Bk. James Waterson, *Alamut'un Fedâileri*, (İstanbul: İkon Yayınları, 2011), 118.

⁵² Bk. Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, 560.

etmek (emri bil maruf nehyi anil münker) ilkesini prensip olarak benimsemiştir.⁵³ Bu anlayışı oğullarından birini şarap içtiği, birini de katil olduğu fikrine karşı göstermiş olduğu tepkilerden de anlaşılmaktadır.

2.3. Fikri Yapısı

Hasan Sabbâh, yaşadığı süre içerisinde imam olduğunu asla iddia etmemiş, sadece imamın bir temsilcisi olduğunu öne sürmüştür. Kendisinin geçmişteki imamlar ile gelecekteki imamlar arasındaki bir bağ olduğunu söylemiştir. İsmâililiğe göre insan *talim* öğretisinin peşinden gitmelidir. Bu yolu da insana ancak imam gösterir. İmam vahyi ve akli doğrulayabilir ve bunu yalnızca İsmâili imam yani gerçek imam yapabilir.⁵⁴ Diğer “Riyakar hasımların müritleri günahkâr, öğretileri yalandır.”⁵⁵ Sabbâh’a göre gerçekten inanan insan, Allah’ı ancak imamın öğretmesi ile veya akıl ve düşünce yolu ile bilebilir.⁵⁶

Bernard Lewis, Hasan Sabbâh’ın hiçbir zaman imamlık iddiasında bulunmadığını, kendisini huccet⁵⁷ (imamın temsilcisi) ve dâî⁵⁸ olarak gördüğünü savunur.⁵⁹ Hasan Sabbâh’ın kendisini huccet ilan etmesi ile birlikte Nizârilik özgün bir mezhep haline gelmiştir.⁶⁰ Hasan Sabbâh’a göre otoritenin asıl sahibi Allah tarafından seçilen imâm-ı masumdur. Şeriat ve din ancak imamın sayesinde öğrenilebilir.⁶¹

⁵³ Bk. Daftary, *İsmâililer*, 514.

⁵⁴ Bk. Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 552.

⁵⁵ Bk. Lewis, *Haşhaşiler*, 108.

⁵⁶ Bk. Şehristânî, *Milel ve Nihal*, 175.

⁵⁷ Şîa literatüründe genellikle imam ve ondan sonra en yetkili kişi anlamında kullanılan bir terim. Bk. İlyas Üzümlü, “Hüccet”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları 1998), 18: 451-452.

⁵⁸ Dâî; insanları kendi dini veya mezhebine çağıran kişi demektir. Allah’a çağıran manasında Hz. Peygamber’e nispetle kullanılan dâî kelimesi, daha çok İsmâililerde kullanılmıştır. Bk: Mustafa Öz, “Dâî”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları 1993), 8: 420. Dâilerin genel özellikleri için bk. Muzaffer Tan, “İsmâili Davet: Sosyo-Politik Gelişim Süreci”, *Dini Araştırmalar*, 18/47, (Temmuz-Aralık 2015): 91-93.

⁵⁹ Bk. Lewis, *Haşhaşiler*, 107.

⁶⁰ Bk. Anıl, *Hasan Sabbâh ve Alamut Terörü*, 24.

⁶¹ Bk. Özaydın, “*Hasan Sabbâh*” 16: 348.

Örgüte kazandırılmak istenen kişiler üzerinde çalışılırken “içinde ışık olan evde konuşma”⁶² ilkesi gereğince Kelâm ilmini bilmeyenlere öncelik tanındığı, herkesin yaşamına göre davranılması; dindarla dindar, dinsizle dinsiz şekilde görünerek konuşulması gerektiği, daha çok yoksullar ya da ezilmiş kişiler üzerinde etkili olmaya çalışılması temel prensipleri olmuştur.⁶³

Bütün bu bilgilerden yola çıkarak “Hasan Sabbâh’ın etkileme gücü, bilinci, askeri dehası, örgütlenme stratejisi günümüzde hayranlık uyandırıyor.”⁶⁴ Hasan Sabbâh yaşadığı dönemde ve sonrasında oldukça tanınan, hakkında bir sürü efsanenin üretildiği bir kişi olmuştur. Kendisi adına davette bulunmamasına rağmen, Nizârî ismâililer içerisinde yaptığı faaliyetlerle ön plana çıkmayı başarmıştır.

2.4. Eylemleri

Hasan Sabbâh, on yedi yaşına kadar ailesinin de bağlı olduğu İmâmiyye Şia’sına bağlı kalmıştır. Emire Zerrab ile tanıştıktan sonra İsmâiliyye mezhebine giriş yapmıştır. 464/1072 yılında Rey şehrine gelen Hasan Sabbâh, Irak bölgesinin baş dâisi olan İbn Attâş ile karşılaşmıştır. 464/1072 ve 467/1075’te İsfahan yöresinde Re’is Ebu’l-Fadl’ın yanında İsmâili öğretisini öğrenerek iki yıl geçirmiştir.⁶⁵ İbn Attâş’ın vekili sıfatıyla iki yıl İsfahan’da davette bulunmuş, orada dini yorumlama hakkının sadece imamda olmasını ve Sünnî âlimlerin üstünlüğünü reddettiği için Silvan kadısı tarafından şehirden kovulmuştur.⁶⁶ Hasan Sabbâh, İsfahan’da davette bulunduktan sonra 1076 yılında Rey’den ayrılmıştır.⁶⁷ Azerbaycan, Meyyâfârikîn, Musul, Sincar, Rahbe, Dımeşk, Sayda ve Sûr üzerinden Akkâ’ya varıp, İbn Attâş’ın isteği üzerine el-Müstansır ile görüşmek için deniz yoluyla Mısır’a ulaşmıştır.⁶⁸ 30

⁶² Bk. Anıl, *Hasan Sabbâh ve Alamut Terörü*, 280; Ateş, “Batıniyye” *İslam Ansiklopedisi*, (MEB Yayınları, 1997), 2: 339.

⁶³ Bk. Bağdadi, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 230-241; Ateş, “Batıniyye”, 2: 341-342; Anıl, *Hasan Sabbâh ve Alamut Terörü*, 282-284.

⁶⁴ Bk. Enes Türkoğlu, *Hasan Sabbâh*, (Ankara: Tutku Yayınevi, 2017), 19.

⁶⁵ Bk. Lockhart, “Hasan-ı Sabbâh ve Haşîşîler”, 218.

⁶⁶ Bk. Araycan, *Dağın Efsanesi Hasan Sabbâh ve Alamût*, 29-30.

⁶⁷ Bk. Lewis, *Haşhaşîler*, 75.

⁶⁸ Bk. Özaydın, “*Hasan Sabbâh*”, 16: 347-350.

Ağustos 1078 tarihinde Kahire'ye vardığında Fâtımîler'in ileri gelen devlet adamları tarafından karşılanmıştır.⁶⁹

Başdâî Ebu Davud tarafından karşılanan Hasan Sabbâh Halife Müstansır-Billâh ile görüşmüş, Müstansır-Billâh da onu huccet seçmiş ve Horasan'da kendisi adına davette bulunmasını teklif etmiştir.⁷⁰ Hasan Sabbâh, Müstansır-Billâh'ın kendisinden sonra yerine veliaht tayin ettiği Nîzar'ın, vezir ve başkomutan Bedr el-Cemâlî ise halifenin küçük oğlu ve kendisinin damadı olan Ahmed el-Müstali'nin geçmesini istemiştir. Hasan Sabbâh, el-Müstansır'ın yerine Nizâr'ın geçmesi gerekirken Müstali'nin geçişini kabul etmemiş ve Nizâr adına davete başlamış; ancak bu durum Hasan ve Bedr el-Cemâlî ile aralarının bozulmasına neden olmuştur. Bedr el-Cemâlî, Hasan Sabbâh'ı kendisine muhalefet ettiği için önce hapse attırmış sonra da ülkeden kovmuştur. Hasan, Frenklerden oluşan bir grup ile gemiye bindirilip Kuzey Afrika'ya sürgüne gönderilmiştir. Bir rivayete göre ise Hasan Sabbâh, hapisten kaçmış ve İskenderiye'den bir gemiye binerek Mısır'ı terk etmiştir.⁷¹ Yolculuk esnasında gemi batma tehlikesi geçirmiş, gemide bulunan yolcular paniğe kapılırken, Hasan sakin bir şekilde “*el-Müstansır daha önce olacakları bana haber verdi*”,⁷² diyerek etrafına garip tavırlar sergilemiştir.⁷³

Başka bir rivayette ise olay şöyle aktarılır: Hasan, Mısır'da kaldığı süre içerisinde Nizâr'a destek verdiği için, ordular kumandanı Bedr el-Cemâlî ile ayrılığa düşmüş, hapse atılmış ve ülkeden sürülmüştür. Mısır'dan Kuzey Afrika'ya sürülmüş olan Hasan'ın bindiği Frank gemisi batırılmış ve sağ kurtarılan Hasan Sabbâh Suriye'ye götürülmüştür.⁷⁴

Hasan Sabbâh, 10 Haziran 1081'de İsfahan'a ulaşmıştır. Dokuz yıl boyunca İran'da Bâtınılığı yaymaya çalışmış, Kirman, Yezd ve Hûzistan'dan sonra dikkatini İran'ın kuzeyine Hazar denizi sahillerine, Gilân, Mazenderan ve Deylem'in dağlık

⁶⁹ Bk. Lewis, *Haşhaşiler*, 76.

⁷⁰ Bk. Özaydın, “*Hasan Sabbâh*”, 16: 347-350; Ayşe Atıcı Araycan kaynaklarda farklı rivayetlerin bulunmasından yola çıkarak Hasan Sabbâh'ın, el-Müstansır ile görüşüp görüşmediğinden emin olmadığını belirtmektedir. Araycan, *Dağın Efsanesi Hasan Sabbâh ve Alamût*, 29-30.

⁷¹ Bk. Özaydın, “*Hasan Sabbâh*”, 16: 347-350.

⁷² Bk. Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 548.

⁷³ Bk. Araycan, *Dağın Efsanesi Hasan Sabbâh ve Alamût*, 31.

⁷⁴ Bk. Lewis, *Haşhaşiler*, 76-77; Daftary, *İsmâîliler*, 477; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa* 548.

bölgelerine çevirmiştir. Burada üç yıl süreyle çalışan Hasan Sabbâh, Şîh-İsmâîli propagandasından en çok etkilenen bu bölgeye gönderdiği dâîlerle de yöre halkını kendine çekmeyi başarmıştır. Hasan, faaliyetlerine devam ederken bir yandan da kendisini izleyen Nizâmülmülk⁷⁵ tarafından yakalanması emredilmiştir.⁷⁶

Hasan Sabbâh ve Nizâmülmülk'ün arası devletin işleri yüzünden bozulmuştur. Vezir olmak isteyen Hasan Sabbâh, Halep'ten getirilen mermer taşlarının ücreti, devletin yıllık varidatının tespiti gibi konularda sorumlu olan ve vezir Nizâmülmülk'ün akrabası olan Ebu Müslim, Hasan Sabbâh'ı dâîler ile işbirliği yapmakla suçlamış ve “Bu adam çok geçmeden halkın zayıf ve güçsüzlerini doğru yoldan saptırır” diyerek dikkatleri üzerine toplamıştır.⁷⁷ Hasân Sabbâh'ın yakala emrinin verilmesine daha çok Hasan'ın, Nizâmülmülk'ün yerine geçme isteği neden olmuştur.

Nizâmülmülk, Hasan Sabbâh'ı yakalamaları için Rey'deki görevlilerine emir vermiş, Hasan Sabbâh ise buradan kaçıp Kazvin'e gitmeyi başarmıştır. Sonunda R'udbâr vadisini kendisine karargâh olarak seçmiş ve *beldetü'l-ikbal* denilen Alamut Kalesi'ne yerleşerek Nizârî İsmâîli Devletini kurmuştur. (6 Recep 483/4 Eylül 1090)⁷⁸ Burada bulunduğu süre içerisinde Nizâr hayatını kaybedinceye kadar onun adına davette bulunmuştur. Nizâr'ın, ardılı tayin ettiği İmam Hadi de Nizâr'ın güvendiği adamları tarafından Alamut'a gönderilmiştir. İmam Hadi, Alamut'a geldiği zaman yaklaşık yirmi beş yaşlarındaydı.⁷⁹ Alamut Kalesi'nin *beldetü'l-ikbal* olarak anılmasının ise hikâyesi şöyledir: Alamut Kalesi'nin, Selçuklu beyi Yörüntaş tarafından kuşatılması sırasında askerler kalede yaşanan erzak eksikliği nedeniyle kaleyi terk etmeye başlamışlardır. Hasan, askerlerine Müstansır'ın kendisine haber gönderdiğini ve şanslarının açık olacağını bildirdiğini söylemiştir. Bunun üzerine

⁷⁵ Ebû Alî Kıvâmüddîn (Gıyâsüddevlî, Şemsülmille) Hasen b. Alî b. İshâk et-Tûs. Büyük Selçuklu veziri, Ortaçağ İslâm dünyasının en başarılı devlet adamlarından. Bk. Abdülkerim Özeydın, “Nizâmülmülk” *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları 2007), 33: 194-196.

⁷⁶ Bk. Araycan, *Dağın Efsanesi Hasan Sabbâh ve Alamût*, 32-33.

⁷⁷ Bk. Araycan, *Dağın Efsanesi Hasan Sabbâh ve Alamût*, 27.

⁷⁸ Bk. Özeydın, “*Hasan Sabbâh*”, 16: 347-350.

⁷⁹ Bk. Kaygusuz, *Hasan Sabbâh ve Alamut*, 143.

kalede bulunan askerler kaleyi terk etmekten vazgeçmişlerdir. Yaşanan bu olaydan dolayı Alamut Kalesi'ne şanslı belde anlamında *beldetü'l-ikbal* denilmiştir.⁸⁰

Nizâmülmülk'ün yakalama emri üzerine kaçan Hasan, Isfehan'da bulunan arkadaşı Ebu'l-Fazl'ın yanında bir süre kalmıştır. Hasan, ona yeni davasının fikirlerinden bahsederek; “*Ne yazık! Eğer kendime iki taraftar bulsam bu memleketin altını üstüne getiririm*”⁸¹ demiştir. Bunun üzerine Hasan'ın bunalıma girdiğini ve akıl hastalığına yakalandığını düşünen Ebu'l-Fazl kendince Hasan'a bir tedavi uygulamaya başlamıştır. Getirdiği kokulu şerbetler ve dimağı güçlendirici yiyecekler ve içecekleri gören Hasan, durumu anlamış ve oradan kaçarak Kirman'a, ardından da Kazvin'e gitmiştir.⁸² Etrafında bulunanlardan uzaklaşarak kendini güvende hissedebileceği bir yer arayışına girmiştir. Yaşadığı olayların, onun kendi fikirlerini sistemli hale getirebileceği bir yere ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. Çünkü yanına gittiği yakın arkadaşı bile onun fikirlerinden endişeye kapılmıştır.

2.4.1. Alamut Kalesinin Ele Geçirilmesi

Alamut, Elbruz dağlarında, Kazvin'in kuzeydoğusunda yer alan bir kaledir.⁸³ Uzunluğu elli km ve en geniş yeri beş km olan, dört yanı çevrili, vadiye bakan kayalıklar üzerinde bulunan Alamut Kalesi'ni Hasan kendisine üs olarak seçmiştir. Kalenin bulunduğu kayalar çok diktir ve tepelerin arasından akan bir nehir bulunmaktadır.⁸⁴ Alamut Kalesi rivayete göre Deylem krallarından biri tarafından inşa edilmiştir. Kral ava çıktığı bir gün kartallarından birini salıvermiş ve kartal da kalenin bulunduğu kayalıklardan birine konmuştur. Kral kayalıkların bulunduğu bölgenin önemini fark etmiş ve buraya bir kale inşa ettirmiştir. Aluh ve âmut (âmuht) kelimelerinden meydana gelen Alamut ismi, eski Fars dilinin Taberistan şivesinde “kartal yuvası” veya “kartal eğitimi” anlamına gelmektedir.⁸⁵

⁸⁰ Bk. Daftary, *İsmâililer*, 481; Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, 553.

⁸¹ Bk. Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, 555; Araycan, *Dağın Efsanesi Hasan Sabbâh ve Alamût*, s. 33.

⁸² Bk. Araycan, *Dağın Efsanesi Hasan Sabbâh ve Alamût*, 33-34; Lockhart, “Hasan-ı Sabbâh ve Haşîşîler”, 218.

⁸³ Bk. Mustafa Öz, “Nizâriyye”, 33: 200.

⁸⁴ Bk. Lewis, *Haşhaşîler*, 79.

⁸⁵ Bk. Lewis, *Haşhaşîler*, 80; Özeydin, “Hasan Sabbâh”, 16: 336; Willey, *Alamut Kalesi*, 198-199.

Hasan, Alamut'a geldiği zaman Mehdi diye bilinen Vali'ye "bir öküz derisi ile kaplı boş alan" için yüklü miktarda bir para (3.000 dinar) teklif etmiştir. Teklifin fazlalığından heyecanlanan Vali, Hasan'ın şartlarını mutlulukla kabul etmiş; bunun üzerine Hasan bir öküz derisi bularak onu ince ince sırımlar haline getirerek kalenin etrafını çevirmiştir.⁸⁶ Hasan faaliyetlerini gerçekleştirmek için bulduğu bu kaleyi elde edebilmek için elinden geleni yapmıştır. Vaat ettiği gibi öküz derisini ince sicimler haline getirerek kalenin hepsine sahip olmuştur. Bu yaptığı bile Hasân'ın ne kadar keskin bir zekaya sahip olduğunu göstermektedir.

Hasan Sabbâh, Alamut Kalesi'ni 6 Recep 483/ 4 Eylül 1090 yılında ele geçirmiş⁸⁷ ve Bâtınilerin karargâhı haline getirmiştir.⁸⁸ Başka bir rivayete göre ise Hasan, Alamut'u ele geçirebilmek için önce adamlarını birer birer kalenin içine yerleştirmiş ve bir süre beklemiştir. 4 Eylül 1090 tarihinde ise kaleye gizlice adamlarını sokmuştur. Kalenin sahibinin olanları fark etmesi sonucunda, Hasan'ın kaleyi terk etmesi için kale sahibine üç bin altın dinarlık bir senet verdiği söylenmektedir.⁸⁹ Alamut'u ele geçiren Hasan kaleye girişinden ölümüne kadar geçen otuz beş yıllık süre içerisinde kaleden dışarı çıkmamış, evinden ise sadece iki kez çıkmıştır.⁹⁰ Yine bu durum onun içine kapanık halinin bir yansıması olarak kabul edilebilir.

Hasan Sabbâh, Alamut Kalesi'ne yiyeceklerin uzun süre bozulmadan saklanabileceği depolar yaptırarak kaleyi kuşatmalara karşı dayanıklı bir hale getirmiştir.⁹¹ Bu sayede Alamut Kalesi'ni, askeri ve idari bir merkez haline getirmiş ve bütün eylemlerini buradan yürütmeye başlamıştır.

1091-1092 yılında Sultan Melikşah, Hasan Sabbâh'ın faaliyetlerine son vermek için kaleyi kuşatmış ancak ele geçirememiştir. Kale daha sonra 503/1109-10 ve 511/1117-18 yıllarında Sultan Tapar, 521/1127'de Sultan Sencer, 524/1130'da Sultan Muhammed b. Tapar, 552/1157'de Bavendilerin Taberistan hükümdarı Gazi

⁸⁶ Bk. Lockhart, "Hasan-ı Sabbâh ve Haşîşîler", 219.

⁸⁷ Bk. Daftary, *İsmâîliler*, 479.

⁸⁸ Bk. Özaydın, "*Hasan Sabbâh*", 16: 337.

⁸⁹ Bk. Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşâ*, 550.

⁹⁰ Bk. Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşâ*, 560; Lewis, *Haşhaşîler*, 81.

⁹¹ Bk. Özaydın, "*Hasan Sabbâh*", 16: 347-350.

Rüstem b. Ali b. Şehriyar, 595/1198-99'da Harezmsah Tekiş tarafından kuşatılmışsa da ele geçirilmesi mümkün olmamıştır. Alamut Kalesi uzun yıllar Bâtıniler'in elinde kalmayı başarmış; fakat 19 Kasım 1256'da Moğol Hükümdarı Hülâgû Han tarafından ele geçirilmiştir. Hülâgû, kaleyi ele geçirdiğinde ilk iş kaleyi yerle bir etmiş ve halkını kılıçtan geçirmiştir. Kalede bulunan zengin kütüphane de veziri Alâeddin Ata Melik Cüveynî'ye teslim edilmiştir. Alamut Kalesi'nin bulunduğu bölgedeki kasaba da kale ile aynı adı taşımaktadır. Kale daha sonra Safeviler tarafından tamir edilerek hapisane olarak kullanılmıştır.⁹²

2.4.2. Fedâî Teşkilatı

Hasan Sabbâh'ın kurmuş olduğu fedâî teşkilatı son derece önem arz etmektedir. Daha önce yöneticisine bağlılıkları nedeniyle ölümü göze alabilecek başka bir grup çıkmamıştır. Bu bakımdan Hasan'ın fedâîlerinin Melikşah'ın elçisine verdiği fiilî cevap çok önemli hale gelmiştir. Fedâîler üzerine efsanelerin ortaya çıkmasına sebep olan olay şu şekilde gerçekleşmiştir: “Melikşah bir mektup göndererek Hasan'ı itâate davet etmiştir. Yazdığı bu mektubunda fedâîleri vasıtasıyla ulema ve yöneticileri öldürmesinden dolayı kendisini tehdit etmiştir. Hasan Sabbâh, bu mektuba yazılı olarak cevap yazmadı. Ancak Melikşah'ın memurunun gözleri önünde fiilî bir cevap verdi. Yanında ayakta duran kimselere hitaben: “Bir iş için sizi Molla Kej'e göndereceğim! İçinizden hanginiz bu işi yapar?” dedi. İstisnasız onların tümü bu hizmete hazır olduklarını söylediler. Melikşah'ın memuru, Hasan Sabbâh'ın onlardan biriyle mektuba cevap göndereceğini sanmıştı. Hasan Sabbâh, onlardan bir gence “Kendini öldür!” dedi. O genç derhal bıçağını çekerek boğazına vurdu ve cansız olarak yere düştü. Diğer birine de “Kendini kaleden aşağı at!” dedi. O da kendisini kaleden aşağı atarak parçalandı. Bu dehşetli durum karşısında korkmuş olan memura; “Yanımda, bir işaretle bu şekilde canını feda edecek 20.000 kişi var. Cevap yazacak değilim! Cevabım gördüklerindir” dedi.”⁹³ Olayın başında da değimiz gibi bu durum bir efsane olarak anlatılmaktadır. Nitekim daha sonra Hasân

⁹² Bk. Özaydın, “*Hasan Sabbâh*”, 16: 337.

⁹³ Bk. Adnan Adıgüzel, “Mehmet Şerefeddin Yaltkaya'nın Fâtımîler ve Hasan Sabbâh Başlıklı Makalesinin Sadeleştirilmesi”, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 12 (Kasım 2014): 208.

Sabbâh'ın Melikşah'a cevap olarak yazdığı mektup, Hasân'ın eserleri arasında bahsedilecektir.

Fedâîler, kendilerine muhalif olan emir veya devlet adamlarını, korunaklı sandıkları ikametgâhlarına veya çadırlarına girip üzerinde bir tehdit veya uyarı yazısı bulunan hançerlerle tehdit etmişler, istedikleri sonucu alacaklarını anladıkları zaman da ihtar ile yetinmişlerdir. Faaliyetlerine engel olanları ise öldürmüşlerdir.⁹⁴ Fedâîler, kendilerine verilen bu görevleri birer dini vazife ve dâîlerine bağlılık göstergesi olarak benimsemişlerdir.

Hasan Sabbâh, fedâîlerini son derece etkisi altına almış, istediklerini onlara kolayca yaptırabilmiştir. Zamanla bu fedâîler eli hançerli birer cani haline gelmiştir. Fedâîler çok sayıda din ve devlet adamını Hasan'ın isteği üzerine ortadan kaldırmıştır.⁹⁵ Tahir Errani adındaki fedâînin Nizamülmük'ü öldürmesi, Sultan Melikşah'ın sırlı ölümü, Hasan Sabbâh'ın fedâîlerin üzerinde ne kadar etkili olduğunu göstermektedir.⁹⁶ Yine Isfahan'da Sâveli bir müezzin, İsmâîliliğin ilk kurbanıdır. Çağrılarına cevap vermediği gerekçesiyle bir grup İsmâîli tarafından kurban edilmiştir. Cinayeti haber alan vezir, elebaşının infaz edilmesini emretmiş ve Tahir Errani adındaki İsmâîli idam edilmiştir.⁹⁷ Aralarında Nizamümülk, Berkjaruk'un düşmanları ve Muhammed Tapar'ın taraftarlarının da bulunduğu yaklaşık elli kişi, Hasan Sabbâh dönemi cinayetlerindedir.⁹⁸ Fedâîlerin dehşet saçan eli kanlı birer caniler olarak anılmasında gerçekleştirmiş olduğu suikastlar içinde Nizâmülmülk'ün de yer alması etkili olmuştur.

Fedâîler, Rey'de İsmâîlileri açıkça lanetleyen Fahreddin er-Râzi'yi tehdit etmek için bir müddet yanında eğitim almak amacıyla bulunmuş ve yalnız bulunduğu bir anda boğazına hançer dayayıp İsmâîliler hakkında yaptığı lanetlemeleri geri almasını söylemiş ve Razi de kabul edince canını almaktan vazgeçip serbest bırakmışlardır.⁹⁹ Öldürdükleri veya korkuttukları devlet adamları fedâîlerin daha

⁹⁴ Bk. Özaydın, "Hasan Sabbâh ve Fidâîler", 102.

⁹⁵ Bk. Özaydın, "Hasan Sabbâh", 16: 348.

⁹⁶ Bk. Özaydın, "Hasan Sabbâh", 16: 348.

⁹⁷ Bk. Lewis, *Haşhaşiler*, 84.

⁹⁸ Bk. Lewis, *Haşhaşiler*, 92.

⁹⁹ Bk. Yazıcı, "Fidâî", 53; Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, 555.

sonraki faaliyetlerini gerçekleştirdiklerinde örgütün bir terör örgütü olarak benimsenmesine zemin hazırlamıştır.

Çok sayıda insan öldüren fedâîler artık iyice güçlerini arttırmış ve bir terör faaliyeti olarak etraflarına korku salmaya başlamışlardır. Devlet adamları Sultan Berkyaruk'u uyararak önlem alınması gerektiğini aksi takdirde önüne geçilemez bir durumla karşılaşacaklarını bildirmişlerdir. Bunun üzerine Sultan Berkyaruk 494'te Bâtıniler'e karşı harekete geçmiş ve 300 kişiyi öldürtmüştür. Halife Müstansır Billâh'a da haber göndererek Bağdat'taki Bâtınilerin yakalanmalarını emretmiş; yine aynı yıl içinde Emir Çavlı da Fars ve Hûzistan'da bulunan Bâtıniler üzerine bir sefer düzenlemiş ve 300 kişiyi öldürtüp mallarına el koydurmuştur. 497'de Tabes Kalesi'ne saldırmış ve Bâtınilerin bir kısmını öldürüp bir kısmını da esir almıştır.¹⁰⁰ Muhammed Tapar da Bâtıniler'in Şahdiz Kalesi üzerine bir sefer düzenleyerek kaleyi zapt etmiş ve kalenin hâkimi Ahmed b. Abdülmelik b. Attâş'ı öldürtmüştür.¹⁰¹

Bernard Lewis'e göre fedâîler, iyi silah kullanmanın yanı sıra toplumun örf, adet, din ve mezhep anlayışları ile yabancı dil gibi alanlarda da iyi bir eğitime tabi tutulmaktaydı.¹⁰² Avrupalı yazarların öne sürdüğü gibi fedâîlere değişik dillerin ve dövüş taktiklerinin öğretilmesine dair de bilgiler bulunmamaktadır.¹⁰³ Fakat Laurence Lockhart "Gerçek olan şey şu idi ki, Büyük Üstat, bazı gençleri fizikî yetenekleri, savaş özellikleri ve kararlı niteliğinden dolayı seçerek onları bir ziyafete davet ediyordu." demiştir.¹⁰⁴

Ancak Nizâri İsmâîli örgüt elemanlarının çok sayıda öğretmen veya liderinin kentsoylu olduğu, eğitilmiş ve okumuş yazmış kişilerden oluştuğu bir gerçektir. Hasan Sabbâh, Nizâri İsmâîliliğinin kurucusu olarak Rey kentinde iyi bir eğitim almıştı. İsmâîliliğin İran'da bulunan dâîsi Melik b. Attâş bir fizikçi ve Suriye'deki Nizâriilerin önderi Raşideddin Sinan ise bir okul öğretmeni idi.¹⁰⁵ Bütün bu

¹⁰⁰ Bk. Özaydın, "Hasan Sabbâh", 16: 348.

¹⁰¹ Bk. Özaydın, "Hasan Sabbâh", 16: 348.

¹⁰² Bk. Lewis, *Haşhaşiler*, 33.

¹⁰³ Bk. Ali Betlik, *Cennet'in Fedâileri Alamut Kalesi*, (İstanbul: Kamer Yayınları, 2017), 132.

¹⁰⁴ Bk. Betlik, *Cennet'in Fedâileri Alamut Kalesi*, 139.

¹⁰⁵ Bk. Faik Bulut, *Eşitlikçi Dervişan Cumhuriyetleri ve Hasan Sabah Gerçeği*, 4.Baskı, (İstanbul: Berfin Yayınları, 2014), 106.

bilgilerden de yola çıkarak fedâilerin Hasân'ın yanında hem fiziki hem de kültürel yönden birer eğitime tabi tutuldukları sonucuna ulaşabiliriz.

Başka bir rivayete göre ise Hasan Sabbâh, fedâilerine eğitim öğretimi yasaklamış ve müridlerini cahil bırakmıştır.¹⁰⁶ “Gazali’ye göre; örgüte kazandırılmak istenen elemanlarının seçimi; “Yaratılıştan aptal ve ahmak olmaları dolayısıyla akılları zayıf, basiretleri kıt, dini görüşleri zayıf olanlar; zenciler, cahil bedeviler, acemlerin ayaktakımı ve gençlerin serseri olanları; atalarının devletleri İslam Devletleri tarafından ortadan kaldırılanlar; yükselmek hırsı içinde olanlar; yaratılışları dolayısıyla diğer insanlardan farklı görünmek isteyenler; müstakil düşünme kabiliyeti olmayanlar; Şia içinde ve Rafiziler’in arasında yetişenler; filozof ya da düalistlerin mühlitlerinden olanlar; şehvet ve lezzet düşkünü bulunanlar”¹⁰⁷ arasından yapılmaktadır.”¹⁰⁸ Gazali’nin ifade ettiğine göre fedâiler kendi işlerini gerçekleştirmek için yetersiz insanlardan oluşuyordu. Ancak bunun fedâilerin bağlılıklarını ve gerçekleştirdikleri suikastları açıklayabilmek adına ortaya konmuş bir fikir olarak görmekteyiz. Kanaatimizce fedâiler akılları zayıf, basiretleri kıt insanlardan ziyade, Hasân Sabbâh gibi keskin bir zekaya sahip kişilerden oluşmaktaydı. Aksi takdirde bu kadar fedâiyi bir arada, bir kalenin içerisinde örgütlemek kolay olmasa gerek.

Alamut Kalesinde fedâiler için cennet bahçesinin bulunduğu bahsedilmektedir. Bu bilgiyi ilk rivayet eden Marco Polo adlı yazardır.¹⁰⁹ Marco Polo’nun eserinde bu durum aşağıdaki ifadelerle dile getirilmektedir;

“Şeyh (Alamut Efendisi) çok büyük iki dağın arasında bulunan çok görkemli bir vadide oturuyordu. Hiç görülmemiş genişlikte ve güzellikte bir bahçe yaptırmıştı. Burada güzel bitkilerden dünyanın tüm çiçek ve meyvelerinden ve bulabildiği ağaçlardan bolca vardı. Hiç kimsenin görmediği kadar güzel evler ve saraylar yaptırmıştı; çünkü hepsi yaldızlıydı, dünyanın en güzel şeyleri ile süslenmişti ve duvar kaplamalarının hepsi ipektendi. Onlar için sarayın değişik cephelerinde duran sayısız olağanüstü çeşme yaptırmıştı ve hepsinin içinde küçük arklar vardı, birinden şarap, ötekilerden süt, diğerlerinden bal ve diğerlerinden en berrak

¹⁰⁶ Bk. Özaydın, “*Hasan Sabbâh*”, 16: 348.

¹⁰⁷ Bk. İmam Gazâlî, *Bâtuniliğin İcyüzü*, trc. Avni İlhan (Ankara: TDV Yayınları 2019), 58-61.

¹⁰⁸ Bk. Anıl, *Hasan Sabbâh ve Alamut Terörü*, 280.

¹⁰⁹ Bk. Araycan, *Dağın Efsanesi Hasan Sabbâh ve Alamût*, 43: Bk. Daftary, *Alamut*, 164.

su akıyordu. Burada dünyanın en güzel hanımları ve genç kızları yaşıyordu, bunlar her enstrümanı çalmayı, ahenkle şarkı söylemeyi gayet iyi biliyor, bu çeşmelerin etrafında diğer kadınlardan daha iyi dans ediyorlar, erkekleri sevip okşamanın ve onlara ayrıcalıklar göstermenin her çeşidini bilecek kadar iyi eğitiliyorlardı. Görevleri orada bulunan genç erkeklere, tüm zevk ve sefayı sunmaktı. Orada sayısız giysi, yatak takımı ve erzak vardı, arzu edilebilecek her şey mevcuttu.”¹¹⁰

“Burada değersiz şeylerden asla söz edilmiyordu, oyundan, aşktan ve eğlenceden başka bir şeyle vakit geçirmeye izin yoktu. Böylece ipekler ve altınlar içinde yüzen bu genç hanımlar, bahçelerde ve saraylarda her saat çılginca eğleniyorlardı, çünkü hizmet eden bu kadınların hiçbiri açık havada görülmüyordu ve kapalı kalıyorlardı. Şeyh adamlarına bu bahçenin cennet olduğunu anlatıyordu, tıpkı Muhammed’in kendi iradesini yerine getiren sarrazenlerin cennete gideceğini söylemesi gibi o da aynısını söylüyordu; orada dünyanın tüm tatlıları ve hazlarını, oynaşmak için diledikleri kadar güzel kadını ve ağzına kadar dolu ayrı ayrı akan şarap, süt, bal ve su ırmaklarıyla kaplı güzel bahçeleri bulunmaktaydı. İşte bu nedenle bu ülkenin sarrazenleri, bu bahçenin cennet olduğuna kesin olarak inanıyorlardı. Şeyh’e gelince, kendisinin bir peygamber olduğunu ve kimi isterse cennete sokabileceğini kabul ettirmek istiyordu ve bu bahçeye hiç erkek girmiyordu, yalnızca Şeyh’in kendisinin uygun gördüğü ve katil yapmak istediği kişiler girebiliyordu. Vadinin eşliğinde ve bu bahçenin girişinde Şeyh’in çok güçlü ve fethedilmez bir kalesi vardı, o dünyada kimseden korkmuyordu, buraya gizli bir yoldan girilebilirdi ve bu yol çok dikkatli bir şekilde korunuyordu, başka yerden bahçeye girmek mümkün değildi, yalnızca o geçitten giriliyordu.”¹¹¹

Yukarıdaki ifadelerde de görüldüğü gibi bazı kaynaklarda Hasan Sabbâh’ın fedâîlerine, onlara vaat ettiği sahte cennet ile istedikleri kişiyi öldürttüğü savunulmaktadır. Ancak Hasan Sabbâh’ın müritlerine ne haşhaş içirdiği ne de cennete gönderdiğine dair kesin bir kanıt yoktur.¹¹² Hasan Sabbâh hareketinin kötü ün yaymasında ve kurmuş olduğu teşkilatın terörist Haşhaşiler olarak Avrupa’da tanınmasında yine Venedikli İtalyan seyyah Marco Polo’nun rolü büyüktür. Çin ile ilgili kaleme aldığı seyahatnamesinin gerçeği yansıtmadığı, yazdıklarının birer hayal ürününün olduğu bilinmektedir.¹¹³ Bu bilgilerden yola çıkarak Alamut Kalesi ve fedâîler ile ilgili yazdığı bilgilerin de yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir.

¹¹⁰ Bk. Marco Polo, *Dünyanın Hikaye Ediliş Tarihi (Harikalar Kitabı 1)* trc: Işık Ergüden (İstanbul: İthaki Yayınları 2003), 118.

¹¹¹ Bk. Marco Polo, *Dünyanın Hikaye Ediliş Tarihi (Harikalar Kitabı1)*,119.

¹¹² Bk. Daftary, *Alamut*,164.

¹¹³ Bk. Bulut, *Eşitlikçi Dervişan Cumhuriyetleri ve Hasan Sabah Gerçeği*, 55.

2.5. Ölümü

Hasan Sabbâh 6 Rebiülahir 518/23 Mayıs 1125'de Çarşamba gecesi Alamut Kalesi'nde eceli ile ölmüştür. Ölümünden önce Lemser¹¹⁴ kalesine adam gönderip Kiya Bozorg Ümid'i çağırılmıştır. Onu, kendisine halef olarak tayin etmiştir. Bozorg Ümid ile birlikte İsmâîli öğretiyi devam ettirmeleri için bir de heyet kurmuştur. Bu heyet içerisinde Dihdar Ali Erdistani, Hasan Adem Kasranî ve Kiya Cafer bulunmaktadır. Bozorg Ümid ile birlikte bu kişileri de çağırıp Dihdar Ebu Ali Erdistani'yi sağına oturtup onu davetin başına getirerek propagandadan sorumlu tutmuş, Hasan Adem Kasranî'yi soluna oturtup ordunun komutanı tayin etmiş, Kiya Cafer'i de önüne oturtarak¹¹⁵ bu üç kişiyi kendisinden sonra Bozorg Ümid'e yardımcı olmaları için görevlendirmiştir. Hasân yaptığı bu davranış onun kurduğu teşkilatı ölümünden önce güvendiği kişilere emanet etmek ihtiyacı duyduğunu göstermektedir.

2.6. Eserleri

2.6.1. Sergüzeşt-i Seyyidinâ:

Hasan Sabbâh'ın yaşam öyküsüdür. Bugün yazma nüshası Tahran Merkez Kütüphanesi'nde (nr. F 2835) ve mikrofilmli Vezîrî Koleksiyonu'nda (Mic. cat. 735) bulunan kitabı Ata Melik Cüveynî Alamut Kalesi'nin düştüğü gün ele geçirmiş ve bazı bölümlerini *Târih-i Cihângüşâ'*ya almıştır. Aynı şekilde Reşîdüddin Fazlullah-ı Hemedani de eseri inceleme imkânını bulmuş ve Hasan Sabbâh'ın hayatını yazarken ondan büyük ölçüde istifade etmiştir.¹¹⁶

2.6.2. el-Fusûlü 'l- Erba'a:

Aslı Farsça olan bu eserin küçük bir bölümü günümüze ulaşmış ve Şehristanî tarafından Arapça'ya (*el-Milel*, I, 195-196)¹¹⁷, Hodgson tarafından da İngilizce'ye

¹¹⁴ Bk. Onur Kutlu Şentürk, "Lemser Kalesini'nin Kurtarılmasından (İsmâîliler Tarafından Alınmasından) Bahistir", *Tarih Okulu* 8, (Eylül-Aralık 2010):169-171.

¹¹⁵ Bk. Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 560.

¹¹⁶ Bk. Özeydin, "*Hasan Sabbâh*", 16: 349.

¹¹⁷ Bk. Şehristani, *Milel ve Nihal*, 175- 177.

(*The Order of the Assassins*, s. 325-328) çevrilmiştir.”¹¹⁸ el-Fusulü'l-Erbaa (Dört Bölüm) adlı esrinde Hasan *talim* öğretisinden bahsetmektedir.¹¹⁹

2.6.3. Cevâb-ı Hasan Sabbâh be-Rik'a-i Sultan Celaleddin Melikşâh-ı

Selçuki:

Hasan Sabbâh'ın Sultan Melikşah'a yazdığı söylenen cevabi mektuptur. Sultan Melikşah ile Hasan Sabbâh'a izafe edilen mektuplarla Nizâmülmülk'ün Melikşah'a sunduğu arıza ve sultanın ona cevabı, Nasrullah Felsefi tarafından Mehdi Beyani ve Müeyyed Sabitî koleksiyonları karşılaştırılarak "Çehar Name-i Târîhî" adıyla yayımlanmış (*Çend Makale-i Tarîhî vü Edebî*, s. 405-433) ve "Erba'a Resâ'il Târîhiyye" adıyla Arapça'ya çevrilmiştir (*ed-Dirasatü 'I-Edebiyye*, VII /3-4 1 Beyrut 1965], s. 270-302).¹²⁰

2.6.4. Münâcât:

Yazma nüshası Duşanbe Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (nr. 225). Ayrıca onun *Fuşul- i Mübâreke* adlı bir eserinden daha bahsedilir (İsmâil K. Poonawala,s.254)¹²¹

¹¹⁸ Bk. Özaydın, “*Hasan Sabbâh*”, 16: 349.

¹¹⁹ Bk. Daftary, *İsmâililer*, 515.

¹²⁰ Bk. Özaydın, “*Hasan Sabbâh*”, 16: 349.

¹²¹ Bk. Özaydın, “*Hasan Sabbâh*”, 16: 349.

İKİNCİ BÖLÜM

HASAN SABBÂH SONRASI ALAMUT HAKİMLERİ

Alamut dönemi Nizâri İsmâililiği tarihi üç ana bölüme ayrılmaktadır. Birinci dönem; başlangıç dönemi olarak isimlendirilmektedir. Nizâri İsmâililiğinin, Hasan Sabbâh tarafından kurulmasını (483/1090) ve kendisinden sonra gelen Alamut'un iki efendisi Kiya Bozorg Ümid ve Muhammed Bozorg Ümid'in 557/1162'deki ölümüne kadar süren döneme başlangıç dönemi denilmektedir. Bu dönemin özelliği içerisinde yöneticilerin kendilerini kayıp imamın "hucceti" olarak tayin etmeleri bulunmaktadır. Hasan Sabbâh'tan sonra gelen iki efendi ise kendilerini daha çok dâîler olarak tanımlamışlardır. Aslında huccet de bir dâî, başdâîdir.¹²² İkinci dönem; Alamut'un dördüncü ve beşinci efendilerinin yönetiminin hüküm sürdüğü (557-607/1162-1210), *kıyamet* dönemi olarak isimlendirilen dönemdir. Kıyamet döneminin özelliğinde ise yöneticilerin kendilerini "imam" olarak belirlemeleri yer alır. Yine aynı dönemde Nizâriiler, imamlarının ortaya çıkması ile dış dünya ile bağlantılarını koparmışlardır. Son üç efendinin yönetimine rastlayan üçüncü ve son dönem olan *setr dönemi* ise (607-654/1210-1256) Nizâriiler'in, *kıyamet* dönemi fikirlerinden uzaklaşarak Sünni anlayışa geri dönüş yaptıkları dönemdir. Bu dönem Moğalların Alamut kalesini yıkmasına kadar devam etmiştir.¹²³

1.1. Kiya Bozorg Ümid

Hasan Sabbâh Rebiülahir 518/Mayıs 1124'te hastalanmıştır. Ölümünün yaklaştığını anlaması üzerine kendisinden sonra Nizâri topluluğunun devamlılığını sağlamak için gerekli önlemleri almıştır. Yerine Lemser kalesinde bulunan sağ kolu¹²⁴ Kiya Bozorg Ümid'i çağırarak onu Deylem dâîsi olarak tayin etmiştir. Hasan, yerine Bozorg Ümid'i seçmiştir¹²⁵ ve bu seçimi son derece doğal, beklenen bir harekettir. Bozorg Ümid, Hasan'ın Alamut kalesine hâkim olmadan önce de bu bölgede yaşayan birisiydi ve çocuk yaşlarından itibaren Hasan'ın yanında yer almaya

¹²² Bk. Ay, *Alamut Sonrası Nizâri İsmâililiği*, 35.

¹²³ Bk. Daftary, *İsmâililer*, 472-473; Ay, *Alamut Sonrası Nizâri İsmâililiği*, 32.

¹²⁴ Bk. Araycan, *Dağın Efsanesi Hasan Sabbâh ve Alamut*, 85.

¹²⁵ Bk. Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, 560.

başlamıştır. Bozorg Ümid de tıpkı Hasan gibi insan doğasının zaaflarına ve dehşet psikolojisi hakkında derin bir bilgiye sahipti.¹²⁶

Hasan, Bozorg Ümid'e devleti, cemaati ve davayı yönetmekte yardımcı olması için bir danışma konseyi kurmuştur. Konsey içerisinde üç kıdemli kişiye daha yetkiler vermiştir. Bu kişiler Alamut'u güç bir durumdayken kurtaran Dâî Dihdar Ebu Erdistani, Nizâri silahlı güçlerinin komutanı Kiya Cafer ve Hasan Adem Kasrani idi. Davanın idari işlerinden de Dâî Ebu Erdistani'yi sorumlu tutmuştur.¹²⁷

Hasan Sabbâh'ın ölümü üzerine Kiya Bozorg Ümid, Deylem dâîsi ve İsmâili Nizâri devletinin başkanı olarak Alamut'a yerleşmiştir. Bozorg Ümid de tıpkı Hasan Sabbâh gibi huccetliği devam ettirmiş ve kendisini imam olarak ilan etmemiştir. Başdâî olarak Alamut'un yeni hâkimi olmuştur.¹²⁸ Hasan Sabbâh gibi kurallarını, geleneklerini, deneyimlerini ve gizemliliğini görev yaptığı sürece korumuştur.¹²⁹ Dâî Erdistani de, hemen diğer Nizâri kalelerine giderek yeni başkanlarına biat almıştır.¹³⁰ Bozorg Ümid 518/1124 ile 532/1138 yılları arasında on dört yıl¹³¹ boyunca hüküm sürdüğü Alamut kalesinde Hasan Sabbâh'ın siyasetine bağlı kalmış ve devam eden Selçuklu saldırılarına rağmen Nizâri devletini daha da güçlü hale getirmiştir. Rudbar bölgesinin yerlisi olması da bölge halkı ile sağlam ilişkiler kurmasına zemin hazırlamıştır.¹³²

Bozorg Ümid'in son dönemlerinde Nizârililer etkilerini daha da güçlendirirken Kazvin'e ve çok daha uzakta bulunan Gürcistan'a akınlar düzenlemişlerdir. Yine bu dönemde Nizâri dâîleri değişik bölgelerde davayı yaymayı sürdürürken, bir yandan da fedâiler mezhebin birçok düşmanını ortadan kaldırmıştır.¹³³ Alamut'a son yirmi yıl içerisinde herhangi bir saldırı girişiminde bulunmayan Sultan Sencer 1126 yılında¹³⁴ veziri Kaşani önderliğinde bir ordu ile Nizârilere saldırmıştır. Vezir Kaşani

¹²⁶ Bk. Waterson, *Alamut'un Fedaileri*, 157.

¹²⁷ Bk. Daftary, *İsmâililer*, 513; Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, 560.

¹²⁸ Bk. Ay, *Alamut Sonrası Nizâri İsmâililiği*, 35.

¹²⁹ Bk. Araycan, *Dağın Efsanesi Hasan Sabbâh ve Alamut*, 85; Türkoğlu, *Hasan Sabbâh*, 245.

¹³⁰ Bk. Betlik, *Cennet'in Fedaileri Alamut Kalesi*, 215.

¹³¹ Cüveyni'nin eserinde bu süre 20 yıl olarak belirtilmektedir. Bk. Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, 560.

¹³² Bk. Daftary, *İsmâililer*, 519.

¹³³ Bk. Betlik, *Cennet'in Fedaileri Alamut Kalesi*, 217; Daftary, *İsmâililer*, 522.

¹³⁴ Bk. Lewis, *Haşhaşiler*, 110.

Nizâriilerin ve ailelerinin de öldürölmelerini emretmiştir. 1127’de Sencer’in on iki bin İsmâiliyi öldürdüğü haberinin duyulmasından bir yıl sonra vezir bunu canı ile ödemiştir. Bu sırada da Sencer’e bağılı olan Emir Erkuş komutasında bir ordu Horasan yöresindeki Girdkuh kalesini kuşatmıştır. Kale tam düşmek üzereyken Emir Erkuş İsmâililerden gelen çok değerli altın mücevher ve paralar karşılığında kuşatmayı kaldırmıştır.¹³⁵ Ancak Lewis’in verdiği bilgiye göre İsmâililerden on binin üzerinde kişinin katledildiğı haberinin İsmâili kaynaklarında izine rastlanamamıştır.¹³⁶

Bozorg Ümid’in ölümüne doğru Nizâriiler, kendi bağımsız devletlerini kesin bir biçimde kurmuştur. Devletin dağılık halde bulunan toprakları esas olarak İran’daki Rudbar ve Kuhistan’daki geniş bir bölgede, Suriye’de Cebel ve Behra’nın güney bölgelerinden oluşuyordu.¹³⁷ Bozorg Ümid döneminde genişlemeye devam eden Nizâriiler, Rudbar’da Meymundiz adında yeni ve sağlam bir kale daha inşa etmişlerdir.¹³⁸ Nizâri topluluğunun İranlı devlet başkanı, merkez olarak genelde Alamut kalesinde bulunurken, bazen de Rudbar’daki diğer kalelerde de bulunmuştur.¹³⁹

Bu dönemde işlenen cinayetlerin bir hayli çok olduğu söylenebilir. Abbasi halifesi Sultan Mahmut cinayeti, Bozorg Ümid zamanında işlenen cinayetlerdendir. Ayrıca, Isfahan valisi, Merâga valisi, Tebriz valisi ve Kazvin müftüsü cinayetleri de yine bu dönem işlenen cinayetlerdendir.¹⁴⁰

Cüveyni’nin naklettiğine göre “Daha önce cahillik ve sapıklık tahtına oturmuş olan Bozorg Ümid, nihayet 26 Cemâziyelevvel 532/ 9 Şubat 1138 tarihinde ecelin ayağının altında ezildi ve cüssesi, cehennem ateşinde odun oldu.”¹⁴¹ Hasan Sabbâh’ın türbesinin bulunduğu yerde olan mezarı Nizâriilerin ziyaret ettiği

¹³⁵ Bk. Araycan, *Dağın Efsanesi Hasan Sabbâh ve Alamüt*, 86; Türkoğlu, *Hasan Sabbâh*, 246.

¹³⁶ Bk. Lewis, *Haşhaşiler*, 112.

¹³⁷ Bk. Daftary, *İsmâililer*, 532.

¹³⁸ Bk. Lewis, *Haşhaşiler*, 112.

¹³⁹ Bk. Daftary, *İsmâililer*, 532.

¹⁴⁰ Bk. Lewis, *Haşhaşiler*, 114.

¹⁴¹ Bk. Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, 562.

merkezlerden biri olmuştur.¹⁴² Kiya Bozorg Ümid'in uzun süren saltanatı böylece son bulmuştur.¹⁴³ Ölmeden üç gün önce yerine oğlu Muhammed Bozorg Ümid'i halef bırakmıştır.¹⁴⁴

1.2. Muhammed Bozorg Ümid

Kiya Bozorg Ümid'in yerine geçen Muhammed'in de dâilîği Nizâri topluluğu içerisinde tartışmasız kabul edilmiştir. Böylece Nizâri devleti içerisinde merkezi yönetimin soydan devam etmesi geleneği kurulmuştur.¹⁴⁵

Muhammed Bozorg Ümid, Alamut'un başında olduğu süre içerisinde daha çok mahalli ve genel problemler ile ilgilenmiştir. Görevde olduğu sürede düzenlenen akınlar ve propagandalar ise Gürcistan ve Afganistan'a kadar yayılmaya başlamıştır.¹⁴⁶ Muhammed'in yönetimde olduğu uzun yılların ilk döneminde (532-557/1138-1162), Nizâriiler çok sayıda kaleler fethetmişlerdir. Bu kalelerin en önemlileri Saadetkuh, Mübarekkuh ve Firuzkuh kaleleridir. Bu kaleler Nizâri komutanı olan Kiya Muhammed b. Ali Husrev Firuz'un çabalarıyla ele geçirilmiştir. Bazı Nizâri harekâtlara Bozorg Ümid'in kardeşi Kiya Ali de komutanlık yapmıştır. Yine bu dönem içerisinde Nizâriilerce düzenlenen on dört süikastte birçok kişinin hayatını kaybettiği bilinmektedir. Bu cinayetlerin çoğunluğu 1137-1143 yılları arasında işlenmiştir.¹⁴⁷ Kurbanlar arasında Abbasi halifesi el Müsteşrid'in oğlu ve halefi el Raşid (529-530/1135-1136) de bulunmaktadır.¹⁴⁸ Halifenin dışında Suriyeli dört suikastçi tarafından 1143 yılında Tebriz'de işlenen, Selçuklu Sultanı Davut'un ölümü de yine aynı dönem içerisinde oldukça fazla ses getiren cinayetlerdendir. Halife ve Selçuklu sultanının üst üste ölüm haberlerini alan Nizâriiler Alamut'ta bir hafta boyunca şölen düzenlemişlerdir.¹⁴⁹

¹⁴² Bk. Daftary, *İsmâililer*, 534-535.

¹⁴³ Bk. Lewis, *Haşhaşiler*, 115; Betlik, *Cennet'in Fedaileri Alamut Kalesi*, 228.

¹⁴⁴ Bk. Daftary, *İsmâililer*, 534.

¹⁴⁵ Bk. Daftary, *İsmâililer*, 534-535.

¹⁴⁶ Bk. Araycan, *Dağın Efsanesi Hasan Sabbâh ve Alamût*, 87.

¹⁴⁷ Bk. Betlik, *Cennet'in Fedaileri Alamut Kalesi*, 231.

¹⁴⁸ Bk. Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, 562-563; Daftary, *İsmâililer*, 534-535; Lewis, *Haşhaşiler*, 115-116.

¹⁴⁹ Bk. Lewis, *Haşhaşiler*, 116.

Muhammed Bozorg Ümid, Hasan Sabbâh ve babasının izinden giderek ölünceye kadar mezhebin temellerini sağlamlaştırmaya, İslam'ı ve şeriatı korumaya özen göstermiştir.¹⁵⁰ Muhammed Bozorg Ümid, kısa süren bir hastalıktan sonra 3 Rebiülevvel 557 / 20 Şubat 1162'de Alamut kalesinde ölmüştür.¹⁵¹ O da tıpkı babası gibi Hasan Sabbâh'ın yanına gömülmüştür. Muhammed Bozorg Ümid'in yerine kendisinin daha önceden tayin ettiği oğlu Hasan geçmiştir. Hasan babasının yerine geçtiğinde yaklaşık otuz beş yaşlarındaydı.¹⁵² Muhammed Bozorg Ümid'in ölümü ile Alamut Nizâri İsmâililiğinin ilk dönemi böylece sona ermiştir.

1.3. II. Hasan b. Muhammed

520/1126-1127 yılında doğan II. Hasan, genç yaşlarından itibaren İsmâililiğin tarihini ve düşüncelerini araştırmaya meraklı bir şahsiyetti. Hasan Sabbâh'ın felsefe öğretilerini ve tasavvufî metinlerini incelemiştir.¹⁵³ Entelektüel niteliklere ve geniş kültür birikimine sahip olan II. Hasan, düşünceleri ile Alamut Kalesi'nde kendisine birçok taraftar bulmuştur. İsmâili tevilinde uzmanlaşan Hasan'ın yaptığı yorumlar taraftarları arasında büyük beğeni kazanmıştır. Alamut halkı Hasan Sabbâh'ın geleceğini vaad ettiği imamın, II. Hasan'ın olduğuna hükmetmişlerdir.¹⁵⁴

Seçkin ve karizmatik bir yapıya sahip olması bu inancı daha da güçlü hale getirmiştir. Babasının sağlığında bile pek çok Nizâri tarafından kendisi lider olarak kabul görmeye başlamıştır. II. Hasan ve onun fikirleri etrafında toplananlara karşı babası Muhammed Bozorg Ümid, oğlu ve yandaşlarına karşı tedbirler almaya çalışmıştır. Çok sayıda Nizâri idam ettirilmiş ve sürgüne gönderilmiştir. Bunun üzerine II. Hasan, babası ölene kadar fikirlerini inkâr etmiş kendisini yanlış anladıklarını iddia etmiş, bununla ilgili yazılar kaleme almıştır. Hasan aynı zamanda babasından gizli şarap de içen birisidir. Babası oğlunu şarap içerken yakalamak için

¹⁵⁰ Bk. Betlik, *Cennet'in Fedaileri Alamut Kalesi*, 233.

¹⁵¹ Bk. Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, 563.

¹⁵² Bk. Daftary, *İsmâililer*, 539.

¹⁵³ Bk. Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, 563.

¹⁵⁴ Bk. Türkoğlu, *Hasan Sabbâh*, 255; Daftary, *İsmâililer*, 538.

uğraşmışsa da başarılı olamamıştır. Türlü hilelere başvuran Hasan bir şekilde babasının güvenini yeniden kazanmıştır.¹⁵⁵

Ancak babasının ölümü üzerine 1164 yılında açıkça cephe değiştirerek¹⁵⁶ fikirlerini yeniden gün yüzüne çıkarıp Alamut Nizârieleri tarihinde yeni bir döneme imza atmıştır.¹⁵⁷ Alamut hâkimlerine hucetlikten ve dâilikten daha üstte bir rütbe vererek, kendisinin imamlığını ilan etmiştir.¹⁵⁸

II. Hasan, hareketin başına geçtikten iki buçuk yıl sonra 16 Ramazan 559/8 Ağustos 1164'de Ramazan ayının ortasında¹⁵⁹ İran'da bulunan Nizârieleri Alamut'ta toplayarak yeni fikirlerini ilan etmiştir.¹⁶⁰ Hicri 559 yılının Ramazan ayında, Alamut kalesinin önüne batıya bakacak şekilde bir minber kurulmasını emretmiştir. Minberin dört direğine beyaz, kırmızı, sarı ve yeşil renklerinde bayrak astırmıştır. 17 Ramazan 559'da diğer bölgelerden temsilcilerle birlikte bütün Alamut halkını ibadet alanına toplamıştır. Rudbar ve Deylemlî Nizârieleri minberin ön tarafına, Horasan ve Kuhistan'dan gelenleri minberin sağ tarafına, Batı ve Orta İranlı refikleri de sol tarafına konumlandırmıştır. Beyaz bir giysi ve sarık takan Hasan, öğle vakti kaleden inerek minbere çıkmıştır. Kalabalığı selamladıktan sonra kılıcını çekip ayağa kalkarak, gizli imamın taraftarlarına gönderdiği mesajı yüksek sesle okumaya başlamıştır.¹⁶¹ Zamanın gizli imamının, seçilmiş kullarına sevgi ve selamlarını yolladığını belirterek, *Kıyameti* ya da diğer adıyla *Yeniden Dirilişi* ilan etmiştir. *Kıyamet*; yani bütün insanların hesaba çekileceği ve sonsuza kadar cennet ya da cehenneme gideceklerinin karar verildiği son gündür.¹⁶² Onları şeriatın bütün sorumluluklarından azat ettiğini bildirmiştir. Ardından imamın sözlerinden oluştuğunu belirttiği Arapça bir hutbe okumuştur. Hutbe kalabalığın anlayabilmesi için Muhammed Busti tarafından Farsçaya çevrilmiştir. Okunan hutbe Hasan'ın

¹⁵⁵ Bk. Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 564.

¹⁵⁶ Bk. Waterson, *Alamut'un Fedailerî*, 213.

¹⁵⁷ Bk. Daftary, *İsmâilîler*, 539.

¹⁵⁸ Bk. Ay, *Alamut Sonrası Nizârî İsmâilîliği*, 34.

¹⁵⁹ Bk. Lewis, *Haşhaşîler*, 121.

¹⁶⁰ Bk. Daftary, *İsmâilîler*, 539; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 565.

¹⁶¹ Bk. Daftary, *İsmâilîler*, 540.

¹⁶² Bk. Daftary, *Alamut*, 71.

dâilîğini ve halifeliğini ilan etmiştir.¹⁶³ İmam, Hasan'ın her sözüne kendi sözü gibi itaat edilmesini emretmiştir. Konuşmasını bitirdikten sonra minberden inerek topluluğa iki rekât bayram namazı kıldırılmış ve oruçlarını açmaları için hazırlanan sofraya davet etmiştir. II. Hasan'ın 'Kıyamet Bayramı' olarak ilan ettiği 17 Ramazan, Nizârilerce her yıl bayram olarak kutlanmıştır.¹⁶⁴

Kıyameti ilan eden kişinin aynı zamanda Nizâri imamları içerisinde ayrı bir yeri ve önemi vardı. O, *Kıyamet Kaimi* olarak normal imamların üstünde bir yetki ve rütbeye sahipti. *Hasan ala Zikrihi's-Selam*, başlangıçta *Kıyamet Kaimi*'nin halifesi olduğunu ilan etmişti. Daha sonra ki Nizâriiler *Kaimu'l-Kıyame*'nin hucceti olarak Hasan Sabbâh'ın kıyametin gelişini hazırlayan ilk boruyu çaldığını, II. *Hasan ala Zikrihi's-Selam*'ın ise kıyameti başlatan ikinci boruyu çaldığı görüşünü geliştirmişlerdir.¹⁶⁵

Kıyamet ifadesi “ölülerin yerinden kalkması, dirilişi” anlamındadır. Kıyamet burada mecazi bir anlamda kullanılmaktadır. Bir sonraki ruhsal aşamaya yükselmeyi gösteren bir düşünceyi, bir öğretiyi ifade etmektedir. Büyük Kıyamet, insanın kendisine engel olan şeriat kurallarından kurtulup özgürleşmeyi, biçim değiştirerek yücelmesini ve en yüksek dereceye ulaşması anlamına gelmektedir.¹⁶⁶

II. Hasan, kıyameti ilan etmesi ile birlikte açıkça içki içilmesine izin vermiş ve şeri hükümlerden halkını muaf tutmuştur. Ancak bu durumdan rahatsız olan Büveyhi sülalesinin Deylem kolundan On İki İmameci Şîî olan kayınbiraderi Hasan b. Namver tarafından Ocak 1166'da bıçaklanarak öldürülmüştür.¹⁶⁷

1.4. Nurettin II. Muhammed

Âla lakabı ile bilinen Nurettin Muhammed'e, Âla Muhammed veya Muhammed b. Hasan da deniliyordu. 1155 ya da 1158 yılında Alamut'ta

¹⁶³ Bk. Lewis, *Haşhaşiler*, 121-122.

¹⁶⁴ Bk. Daftary, *İsmâililer*, 540; Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, 565.

¹⁶⁵ Bk. Daftary, *İsmâililer*, 541-542.

¹⁶⁶ Bk. Kaygusuz, *Hasan Sabbâh ve Alamut*, 87.

¹⁶⁷ Bk. Araycan, *Dağın Efsanesi Hasan Sabbâh ve Alamût*, 89; Waterson, *Alamut'un Fedailer*, 214; Daftary, *İsmâililer*, 545; Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, 571.

doğmuştur.¹⁶⁸ Ziyaruddin Muhammed olarak da bilinen II. Muhammed'in annesi On İki İmamcı Buveyhi ailesine bağlıydı.¹⁶⁹ II. Muhammed tahta çıkmasının hemen ardından babasının katili olan eniştesi Hasan b. Namver ve onun bütün ailesini ölümle cezalandırmıştır.¹⁷⁰

Babasının ölümünün ardından on dokuz yaşında¹⁷¹ Alamut'a önder olan II. Muhammed kırk dört yıllık süren yönetimiyle en uzun Alamut Hüdavend'i¹⁷² olmuştur.¹⁷³ Hayatını *kıyamet* öğretisini sistemleştirmeye adanmıştır.¹⁷⁴ Babasının fikirlerini iki yönden değiştirmiş olan II. Muhammed; babası ve kendisi adına açıkça imamlık iddiasında bulunmuş ve imamı *kıyamet* öğretisinin merkezine yerleştirmiştir.¹⁷⁵ *Hasan ala Zikrihi's-Selam* kendisinin imam olduğu iddiasında bulunmuş lakin bunu açıktan ifade etmemiştir. Oğlu II. Muhammed ise hem kendisinin hem de babasının imam olduğunu söylemekle imam soylarından geldiğini iddia etmiştir. II. Hasan'ın sanıldığı gibi Muhammed Bozorg Ümid'in değil, Nizâr'ın gizlice Alamut yakınlarındaki bir köye sığınmış olan bir torununun oğlu olduğunu öne sürmüştür.¹⁷⁶

Nizârilere göre Müstansır'ın ölümünün ardından bir yıl sonra 1095'te Kadı Ebu'l-Hasan Sa'îdî isimli biri, Nizâr'ın torunlarından Mühtedi'yi gizlice Alamut'a kaçırmıştır. Bu sırrı bilen tek kişi ise Hasan Sabbâh'tır. İmamın torununu koruma altına almış olan Hasan Sabbâh onu Alamut'un köylerinden birine yerleştirmiştir. Bir rivayete göre Muhammed Bozorg Ümid'in oğlu ile değiştirilmiş ve II. Hasan olarak Nizârilere başına geçmiştir. Bir başka rivayete göre ise, Nizâr'ın neslinden gelen birinin hamile olan karısı Muhammed Bozorg Ümid'in himayesine verilmiş ve II. Hasan, bu kadından dünyaya gelmiştir. *Hasan ala Zikrihi's-Selam* ile Nizâr arasında

¹⁶⁸ Bk. Kaygusuz, *Hasan Sabbâh ve Alamut*, 94. Ancak Nurettin II. Muhammed'in doğum tarihi Daftary'nin İsmâililer adlı eserinde Şevval 542/ Mart 1148 olarak geçmektedir. Bk. Daftary, *İsmâililer*, 546.

¹⁶⁹ Bk. Kaygusuz, *Hasan Sabbâh ve Alamut*, 94.

¹⁷⁰ Bk. Daftary, *İsmâililer*, 546.

¹⁷¹ Bk. Lewis, *Haşhaşiler*, 125; Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, 572.

¹⁷² Bk. Daftary, *İsmâililer*, 546.

¹⁷³ Bk. Araycan, *Dağın Efsanesi Hasan Sabbâh ve Alamût*, 91.

¹⁷⁴ Bk. Betlik, *Cennet'in Fedaileri Alamut Kalesi*, 253.

¹⁷⁵ Bk. Araycan, *Dağın Efsanesi Hasan Sabbâh ve Alamût*, 91; Daftary, *İsmâililer*, 546.

¹⁷⁶ Bk. Betlik, *Cennet'in Fedaileri Alamut Kalesi*, 254.

bulunan üç kuşak şöyledir: Hasan, Nizâr'ın oğlu el-Hadi oğlu el-Mühtedi oğlu el-Kahir oğlu Hasandır.¹⁷⁷

II. Hasan ve II. Muhammed böylece Nizâr'ın soyundan gelen imamlar olarak kabul edilmiş, imamın gizli olduğu ve Nizârî hareketi Alamut'ta bulunan hucet ve dâîlerin sürdürdüğü gizlilik dönemi sona ermiştir.¹⁷⁸

II. Muhammed tıpkı babası gibi bânîni öğretilere ve felsefesine meraklı bir şahsiyetti. İsmâîli öğretilerini belirleyen ve Kur'an yorumlarıyla açıklanmış birçok kitap yazmıştır. Arapçaya son derece hâkim bir kişiliğe sahiptir. Yazdığı birçok şiir ve vecize bulunmaktadır. *Kıyamet* ile ilgili de yine birçok risale kaleme almıştır.¹⁷⁹

Nurettin II. Muhammed'in yönetimde olduğu ilk otuz yıl¹⁸⁰ siyasi açıdan oldukça durgun geçmiştir.¹⁸¹ Komşuları ile küçük çaplı savaflara girmiştir.¹⁸² Dışarıda Harzemşahlarla uğraşmakta olan II. Muhammed içerde ise oğlu Celaleddin ile bazı sıkıntılar yaşamıştır. Küçük yaşlardan itibaren yerine tayin ettiği oğlu, *kıyamet* öğretilerine karşı gelmiştir. Baba oğul arasında ciddi anlamda görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Birbirlerinden çekinmiş ve uzak durmaya özen göstermişlerdir. Öyle ki II. Muhammed düzenlediği davetlerde oğlunun bulunmasından rahatsızlık duyar hale gelmiş ve elbisesinin altında zırh bulundurmaya başlamıştır. Bununla da yetinmeyip güvendiği adamlarına kendisini oğluna karşı korumalarını emretmiştir.¹⁸³ Babasına karşı düşman hale gelen Celaleddin, onu ortadan kaldırmak için Bağdat halifesi ve diğer Müslüman ülke yöneticilerine gizlice adamlar göndermiş ve kendisinin babasının fikirlerini desteklemediğini, saltanat kendisine devrolunca *kıyamet* öğretilerini kaldıracağını ve yeniden İslam ilkelerini getireceğini bildirmiştir.¹⁸⁴

¹⁷⁷ Bk. Betlik, *Cennet'in Fedaileri Alamut Kalesi*, 254; Daftary, *İsmâîliler*, 547; Cüveyni, *Tarih-i Cihan Gûşa*, 567.

¹⁷⁸ Bk. Betlik, *Cennet'in Fedaileri Alamut Kalesi*, 254.

¹⁷⁹ Bk. Kaygusuz, *Hasan Sabbâh ve Alamut*, 94.

¹⁸⁰ Bk. Daftary, *İsmâîliler*, 552.

¹⁸¹ Bk. Lewis, *Haşhaşiler*, 125.

¹⁸² Bk. Araycan, *Dağın Efsanesi Hasan Sabbâh ve Alamût*, 91.

¹⁸³ Bk. Waterson, *Alamut'un Fedaileri*, 217.

¹⁸⁴ Bk. Araycan, *Dağın Efsanesi Hasan Sabbâh ve Alamût*, 92-93; Cüveyni, *Tarih-i Cihan Gûşa*, 573.

Nurettin II. Muhammed, 10 Rebiülevvel 607/1 Eylül 1210 tarihinde muhtemelen zehirlenerek Alamut'ta ölmüştür. Yerine oğlu Celaleddin III. Hasan geçmiştir.¹⁸⁵

1.5. Celaleddin III. Hasan

Nurettin II. Muhammed'in ölümü üzerine Celaleddin unvanını alan oğlu Hasan, yeni Alamut efendisi olmuştur.¹⁸⁶ Babası ölmeden önce planladığı gibi Sünni âlemiyle uzlaşmak için girişimlerde bulunmuştur. İktidara geçmesinin hemen ardından *kıyamet* öğretisine karşı çıkmıştır. Müritlerine Sünni İslam'a göre hareket etmelerini emretmiştir.¹⁸⁷ Müslüman ve Sünnî olduğunu dört bir yana duyurmuş ve Sünnî taraflara yakınlığını bildirmiştir. Bunu kanıtlamak için de İsmâilî köylerine camiler ve hamamlar yaptırmıştır.¹⁸⁸ Bağdat halifesi olan Nasır'a, Muhammed Harezmsah'a ve diğer ülke emirlerine yeniliklerini bildirmek üzere elçiler göndermiştir. Şeriatı öğrenmek için de Irak ve Horasan'dan Sünni fakihleri Alamut'a davet etmiştir. 1211 yılında Halife Nasır yayınladığı yeni bir fermanla, Celaleddin III. Hasan'ı Nev-Müslüman (yeni Müslüman) adıyla ilan etmiş, onun Sünniliğini onayladığını bildirmiştir.¹⁸⁹ Böylece Moğol istilasına kadar sürecek olan yeni bir gizlilik ya da *setr* dönemi olarak bilinen *üçüncü* döneme girilmiştir.

Celaleddin III. Hasan, yaptığı yeniliklerle Sünniliğe geçişini ilan ederken, Kazvinliler uzun bir süre bu duruma inanmamışlardır. Bunun üzerine Hasan, Kazvin'in ulemasını Alamut'a davet edip, kütüphanesinde Sünniliğe aykırı buldukları eserleri yakmaları için izin vermesi üzerine Kazvinliler de onun samimi olduğuna ikna olmuştur.¹⁹⁰

III. Hasan Bağdat'a onur konuğu olarak davet edilmiş ve büyük bir ilgi ve alaka ile karşılanmıştır. Böylece Alamut kalesinden çıkan ilk üstat olmuştur.¹⁹¹

¹⁸⁵ Bk. Lewis, *Haşhaşiler*, 129; Daftary, *İsmâililer*, 565; Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, 573.

¹⁸⁶ Bk. Lewis, *Haşhaşiler*, 129; Daftary, *İsmâililer*, 565; Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, 573.

¹⁸⁷ Bk. Daftary, *İsmâililer*, 565; Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, 573.

¹⁸⁸ Bk. Araycan, *Dağın Efsanesi Hasan Sabbâh ve Alamût*, 95.

¹⁸⁹ Bk. Kaygusuz, *Hasan Sabbâh ve Alamut*, 128; Betlik, *Cennet'in Fedaileri Alamut Kalesi*, 258; Daftary, *İsmâililer*, 566.

¹⁹⁰ Bk. Betlik, *Cennet'in Fedaileri Alamut Kalesi*, 258; Daftary, *İsmâililer*, 567.

¹⁹¹ Bk. Waterson, *Alamut'un Fedaileri*, 218.

Celaledin'in annesi de Halife Nasır'ın korumasında 609/1212-1213 tarihinde hacca gitmiştir. Kendisine burada izzet ve ikramda bulunulmuştur.¹⁹² Ayrıca Gilan soyluları, Halife'nin çabaları ile kızlarından dört tanesini Celaaleddin'e eş olarak vermesi için ikna olmuştur. Yapılan yeni evlilikler Sünniliğe geçişin duyurulmasını pekiştirmiştir. Bu eşlerinden Kutum hâkimi Keykavus'un kız kardeşi, gelecekteki Alamut hakimi III. Muhammed'in annesidir.¹⁹³

Hasan'ın kıyamet doktrinini kaldırması Nizârililer tarafından takiyyenin yeniden yürürlüğe konması olarak algılanmıştır. Aynı zamanda Hasan'ın gerçekleştirdiği reformlar ve dış ülkeler ile geliştirdiği ilişkiler, diğer üstatlara göre onun kale dışına çıkabilmesine imkân tanımıştır.¹⁹⁴

Celaledin, Ramazan 618/Kasım1221 tarihinde, hükümdarlığının onuncu yılında, kanlı ishal hastalığına¹⁹⁵ yakalanarak vefat etmiştir.¹⁹⁶ Ölümünde zehirlendiğine dair şüpheler bulunduğu için karısı ve onun yakın akrabaları öldürülmüştür.¹⁹⁷ Hasan'ın ölümü üzerine yerine henüz dokuz yaşındaki oğlu Aleaddin III. Muhammed geçmiştir.¹⁹⁸

1.6. Aleaddin III. Muhammed

Celaledin III. Hasan'ın ölümü üzerine yerine henüz dokuz yaşlarında olan tek oğlu Aleaddin III. Muhammed geçmiştir.¹⁹⁹ Kendisi çocuk yaşta olması nedeniyle yaşlıları ile oyunlar oynamış, deve ve hayvanların peşinden koşmuştur.²⁰⁰ Bu yüzden devlet işleri altı yıl boyunca annesi tarafından yürütülmüştür. Annesinin

¹⁹² Bk. Lewis, *Haşhaşiler*, 131; Daftary, *İsmâililer*, 566; Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, 574.

¹⁹³ Bk. Betlik, *Cennet'in Fedaileri Alamut Kalesi*, 258; Daftary, *İsmâililer*, 566; Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, 575.

¹⁹⁴ Bk. Betlik, *Cennet'in Fedaileri Alamut Kalesi*, 258.

¹⁹⁵ Daftary'nin eserinde ise Celaledin III. Hasan'ın ölüm sebebi olarak dizanteri ifadesi yer almaktadır. Dizanteri bir tür kanlı ishal hastalığıdır. Bk. Daftary, *İsmâililer*, s. 569.

¹⁹⁶ Bk. Lewis, *Haşhaşiler*, 134.

¹⁹⁷ Bk. Waterson, *Alamut'un Fedaileri*, 219.

¹⁹⁸ Bk. Daftary, *İsmâililer*, 569.

¹⁹⁹ Bk. Daftary, *İsmâililer*, 569; Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, 576.

²⁰⁰ Bk. Betlik, *Cennet'in Fedaileri Alamut Kalesi*, 272.

ölümü üzerine on beş-on altı yaşlarına basan Aleaddin iktidarı tekrardan eline almıştır.²⁰¹

İsmâili inancına göre imam hangi yaşta olursa olsun, söyledikleri doğrudur ve emirlerine karşı gelinmeden uygulanmalıdır. Bu nedenle Aleaddin'in söylediği her şeyi yerine getirmişlerdir. Aleaddin altı yıl yöneticilik yaptıktan sonra sarayda bulunan bir doktor tarafından tedavi edilmeye kalkışılmıştır. Kendisinden çok miktarda kan alınan Aleaddin hayaller görmeye başlamış ve melankolik olmuştur. Ancak kimse onun melankolik olduğunu ya da başka bir hastalığa yakalandığını söyleme cesareti gösterememiştir. Hastalığına çare bulunamamış ve giderek artan bir hal almıştır. Aleaddin hastalığı dolayısıyla sonunda zincire vurulmuştur. Hastalığının da etkisiyle geçmiş ve gelecekte haberler vermeye başlamıştır. Sayıklamaları sırasında söylediklerinin düzeltilmesini kabul etmemiş, kendi sözüne aykırı söz söylemeye kalkışanları cezalandırmıştır.²⁰²

III. Hasan'ın ölümü ile birlikte Nizâriler Sünni anlayıştan vazgeçip yeniden İsmâili kimliklerine dönüş yapmışlardır. Böylece ikinci kez *kıyamet* dönemine giriş yapan Nizâriler, bu durumu algılamak ve kabullenmekte zorluk çekmemişlerdir. Onlara göre yanılmaz olan imamlar kendi dönemlerinin gereklerini yapmışlardır.²⁰³

Aleaddin III. Muhammed son yıllarında yerine halef tayin ettiği oğlu Rükneddin Hürşah ile çatışmalar yaşamıştır. Bir grup İsmâili'nin, henüz Aleaddin hayattayken Rükneddin'i desteklemeye başlaması, baba ve oğul arasında daha büyük gerginliklere neden olmuştur. Aralarında yaşanan sorunlar nedeniyle Aleaddin seçimini değiştirip başka bir oğlunu varis tayin etmek istemiştir. Ancak İsmâililer ilk seçimin geçerli olacağını söylemiş ve bu durumu kabul etmemişlerdir.²⁰⁴

III. Muhammed döneminde çok sayıda bilginin Alamut kalesine sığındığı bilinmektedir. Bunların en önemlilerinden biri Nasıruddin Tusi'dir. Tusi Alamut'ta kaldığı müddetçe İsmâililiği benimsemiş ve eserlerinde de bunu yansıtmıştır. İsmâili

²⁰¹ Bk. Kaygusuz, *Hasan Sabbâh ve Alamut*, 131; Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, 578.

²⁰² Bk. Betlik, *Cennet'in Fedaileri Alamut Kalesi*, 273-274; Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, 576-577.

²⁰³ Bk. Daftary, *İsmâililer*, 569.

²⁰⁴ Bk. Lewis, *Haşhaşiler*, 143.

doktrinini yansıtan en önemli eseri *Ravdatü't-Teslim*'dir. Ancak Alamut'un Moğollar tarafından ele geçirilmesi sırasında Hülâgû'ya kalede tutsak olarak bulunduğunu söylemiş ve danışman olarak kendini kabul ettirmiştir. Alamut'un düşüşünden sonra eski düşünce sistemine geri dönmüş ve On İki İmamcı anlayışına uygun yeni eserler meydana getirmiştir.²⁰⁵

Aleaddin III. Muhammed, Şevval ayının son günü 653/1 Aralık 1255'te Alamut yakınlarındaki Şirkuh'ta ağılların yanında bulunan bir kulübede ölü olarak bulunmuş, "suikastçıların piri kendi evinde bir suikasta kurban gitmiştir."²⁰⁶ Suikastı en yakını olan, her zaman yanında bulunan yardımcısı Hasan Mezanderani işlemiştir. Aleaddin'nin sevgilisi olan aynı zamanda Hasan'ın da eşi olan kadın, cinayeti Aleaddin'in oğlu Rükneddin'e haber vermiştir. Aleaddin III. Muhammed'in otuz dört yıllık yönetimi sonunda yerine Rükneddin Hürşah geçmiştir.²⁰⁷

1.7. Rükneddin Hürşah

Aleaddin III. Muhammed'in ölümü üzerine yerine geçen büyük oğlu Rükneddin Hürşah'ın babası ile aralarındaki yaş farkı 18'den fazla değildir. Daha çocuk yaşta babası tarafından halef tayin edilmiştir. Ancak taraftarlarının babası hayattayken onun sözlerini yerine getirmesi üzerine babası fikir değiştirmiş ve "Benim veliahtım diğer oğlumdur"²⁰⁸ demiştir. Bunun üzerine baba ve oğul arasında anlaşmazlıklar çıkmıştır. Fakat taraftarları yeni durumu kabullenmemiş ve ilk kararın geçerli olduğunu söylemişlerdir. Yaşanan anlaşmazlıklar yüzünden Rükneddin uzun süre odasından çıkmamış, babası kale dışarısına çıktığı zaman odasından dışarı çıkmıştır.²⁰⁹

653/1255-1256 yıllarında Aleaddin ağırlaşan akıl hastalığı nedeniyle oğluna karşı davranışlarında aşırıya gitmeye başlamış ve onu gördüğü her yerde aşağılayıp, hakaretler etmeye başlamıştır. Sonunda Rükneddin Alamut kalesini terk etmiş ve Rudbar kalelerinden birini ele geçirip oraya yerleşmiştir. Orada kendisine taraftar

²⁰⁵ Bk. Daftary, *İsmâililer*, 572.

²⁰⁶ Bk. Lewis, *Haşhaşiler*, 144.

²⁰⁷ Bk. Daftary, *İsmâililer*, 589.

²⁰⁸ Bk. Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, 579.

²⁰⁹ Bk. Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, 579.

toplamiş ve babasına karşı bir isyan hareketi başlatmaya karar vermiştir.²¹⁰ Çok geçmeden devlet erkânından ve askerlerden kendisine biat edenler Rükneddin'i koruyacaklarına dair söz vermişlerdir. Babasının ona saldırması durumunda ise Aleaddin'e karşı koymayacaklarını bildirmişlerdir.²¹¹

Daha sonra iki taraf arasında bir anlaşma yapılmış ve bu yapılan anlaşmadan sonra Rükneddin hastalanarak yatağa düşmüştür. Aynı sıralarda babası da dışarıda bir koyun ağılında yanında bir grup kişi ile beraber içki içip sızmıştır. Sabah olduğunda ise Aleaddin ölü olarak bulunmuştur. Yanında yatan Hintli ve Türkmen kişiler de yaralı olarak bulunmuştur. Türkmen çok geçmeden ölmüş, Hintli ise daha sonradan iyileşmiştir. Bu hadise 653 yılında Şevval ayının son gününde gerçekleşmiştir. (1Aralık 1255)²¹²

Aleaddin'in ölümüne Rükneddin'in sebep olduğu düşünülmüştür. Ancak Rükneddin'in o gece hastalığından dolayı ateşler içinde yattığı bildirilmiştir. Babasının cinayetinden sorumlu olmasa bile aralarında yaşanan gerginlikler nedeniyle bu durumdan memnun olduğu düşünülmüştür.²¹³

Rükneddin babasının aksine insanlarla iyi geçinmeye çalışmıştır. Yönetimi altında bulunan bütün şehirlerde halkın Müslüman olması ve güvenli şekilde yaşamaları için çaba harcamıştır. Moğollar ile görüşmeler yapmaya başlamıştır. Bu görüşmeler üzerine Hemedan'daki Moğol Valisi Yasa'ur Noyan'a elçi göndermiş ve Moğollara teslim olacağını bildirmiştir. Bunun üzerine vali kendisine Hülâgû'yu karşılaması gerektiğini söylemiştir.²¹⁴ Rükneddin Cemaziyevvel ayının ilk gününde kardeşi Şahinşah'ı, Hülâgû'yu karşılamak üzere göndermiştir. Hemedan elçisi Yasa'ur'un oğlu ile birlikte Kazvin'e giden Şahinşah Hülâgû'nun huzuruna çıkmıştır.²¹⁵ Hülâgû ise Şahinşah'ı ve beraberindeki elçileri geri göndermiş ve Rükneddin'in teslim olmasını istemiştir.

²¹⁰ Bk. Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, 579.

²¹¹ Bk. Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, 580.

²¹² Bk. Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, 580.

²¹³ Bk. Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, 582.

²¹⁴ Bk, Araycan, *Dağın Efsanesi Hasan Sabbâh ve Alamût*, 105.

²¹⁵ Bk. Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, 583; Daftary, *İsmâililer*, 592.

Rükneddin Moğol ordusunun gelişini haber almış ve askerleri ile birlikte Alamut'un üstünde bulunan Siyalan Kuh tepesinde fedâiler ile Moğol ordusu büyük bir savaşa tutuşmuştur. Ancak Hülâgû dağın çok dik ve karşı tarafında kalabalık olduğunu anlaması üzerine geri çekilmiştir. Rükneddin'in, Hülâgû'ya bağlılığını bildirmek için gönderdiği kardeşi Şahinşah Cemaziyelahir ayının sonunda (1256 yılının Haziran ayının ikinci yarısında) geri dönmüştür. Hülâgû, Rükneddin'in kaleleri yıkıp yanına gelmesini bildiren bir *yarlıg* göndermiştir. Rükneddin *yarlıg* da bildirildiği üzere birkaç kaleyi yıktırmış fakat Alamut, Meymun Diz ve Lemser gibi kalelerin sadece kapılarını söktürmüştür.²¹⁶

Rükneddin korktuğu için mümkün olduğunca teslim olmayı geciktirmeye çalışmıştır. Hülâgû, eğer hazırlıklar için gecikecekse yerine oğlunu göndermesini istemesi üzerine Rükneddin hileye başvurarak kendi oğlu ile aynı yaşta olan babasının, hizmetçilerin birinden olma çocuğunu 17 Ramazan /8Ekim'de elçiler ile birlikte Moğol hükümdarına göndermiştir. Fakat gönderilen oğlanın kendi oğlu olmadığını ortaya çıkması üzerine Hülâgû, oğlanın daha küçük yaşta olduğunu söyleyerek geri göndermiştir. Eğer Rükneddin biraz daha gecikecekse kardeşi Şahinşah'ı göndermesini istemiştir.²¹⁷

Kaleden inmek için isteksiz olan Rükneddin 25 Şevval/15 Kasım'da Moğollar ile yapılan savaştan sağ kurtulamayacağını anlamıştır. Ertesi gün kardeşi İran Şah ile birlikte tek oğlunu ve devlet büyüklerini aşağıya gönderdikten sonra kendisi de 29 Şevval/19 Kasım Pazar günü Hülâgû'nun huzuruna çıkmıştır. Arkasından akrabaları da bütün serveti ile birlikte Meymun Diz kalesini terk etmiştir.²¹⁸

Rükneddin babasının yerine geçmesinden tam bir yıl sonra Moğol hükümdarına teslim olmuştur.²¹⁹ Bâtınilerin son şeyhi Rükneddin ile birlikte Bâtını Devleti son bulmuştur.²²⁰ Rükneddin'in kaleden inmesinin ardından verdiği

²¹⁶ Bk. Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, 584 Lewis, *Haşhaşiler*, 149; Daftary, *İsmâîliler*, 594.

²¹⁷ Bk. Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, 586; Daftary, *İsmâîliler*, 594.

²¹⁸ Bk. Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, 586

²¹⁹ Bk. Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, 587.

²²⁰ Bk. Betlik, *Cennet'in Fedaileri Alamut Kalesi*, 279.

talimatlar ile Rudbar'daki Girdkuh ve Kuhistan'daki diğer kaleler de teslim olmuştur. Moğol ordusu Alamut ve Lemser kalelerini de kuşatmıştır. Lemser kalesi 1258 yılında teslim olmuştur.²²¹ Kalelerin çoğunun teslim olması üzerine Rükneddin'in Moğollar'ın elinde olmasının bir değeri kalmamıştır. Bunun üzerine Rükneddin Kazvin'e yapılan geziden dönerken İran'ın Hangay sıradağlarının ucunda bir ziyafete davetli olduğu söylenerek yolundan çevrilmiştir. Müritleri ile birlikte burada etleri parçalanarak katledilmiştir.²²²

Alamut kalesinin düşüşünden 13 yıl sonra bile hala direnmeye devam eden Girdkuh kalesi, İran'da kalan son Nizâri kalesi olarak Hülâgû'nun kuşatmasından 17 yıl sonra 29 Rebiülahir 669/15 Eylül 1270'de, adamlarının üzerinde giyecek elbisesi dahi kalmamış şekilde teslim olmuştur.²²³ Alamut'un düşmesi ile birlikte Hasan Sabbâh tarafından kurulmuş olan Nizâri İsmâili Devleti artık siyasi önemini yitirmiştir. Nizâri İsmâili Devleti "küçük bir Şîî hizbi halinde tarihinin tümüyle farklı ve çoğunlukla karanlıkta kalmış yeni bir evresine girmiştir."²²⁴

²²¹ Bk. Daftary, *İsmâililer*, 595.

²²² Bk. Lewis, *Haşhaşiler*, 152.

²²³ Bk. Daftary, *İsmâililer*, 597.

²²⁴ Bk. Daftary, *İsmâililer*, 603.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALAMUT SONRASI NİZARİ İSMÂİLİLİK

Nizâri İsmâili devleti, kalelerinin Moğollar tarafından 654-655/1256-1257’de yıkılmış olmasına rağmen yaşamlarını sürdürmeyi başarmıştır. Hürşah ardılı Şemseddin Muhammed’i kaçırmış ve onu saklamıştır. Bu sayede Nizâri imamlarının soyu devam etmiş ve zaman içinde rakip iki kola ayrılmıştır. Alamut’un yıkılması ile birlikte devam eden ilk iki yüzyıl içinde İran’da gizli bir hayat süren Nizâri imamları ile irtibata geçememişlerdir.²²⁵

654/1256 yılında İsmâililerin Alamut Kalesi, Moğollar tarafından yıkılmış olsa da İran Nizâri bu dönemden sonra önde gelen imamları tarafından kendi varlıklarını devam ettirmeyi başarmışlardır.²²⁶ İlhanlılar ve Timur oğullarının dönemlerinde bunların baskılarından korunmak amacıyla tekrar *takiyye* yaparak Nizâriğin Alamut döneminin son yıllarında geliştirilen öğretilerini tasavvuf altında sürdürmeye çalışmışlardır. İran Nizâri adı geçen zamanlarda bazı sosyal faaliyetler gösterecek de siyaset yapmaktan uzak durmaya çalışmışlardır.²²⁷ Çünkü adı geçen fırkanın en önemli sorunu hayatta kalma çabaları olmuştur.²²⁸

Suriye’de bulunan Nizâri 671/1273 yılına dek Baybars’a boyun eğmek zorunda kalmışlardır. İran Nizâri ile bütün bağları kopan Suriye Nizâri önce Kölemenlerin, sonra da Osmanlıların sadık uyrukları olarak yarı bağımsız şekilde yaşamaya devam etmişlerdir. Bu sırada Amu Derya’nın yukarı kesiminde üçüncü bir Nizâri geleneği ortaya çıkmıştır. Yukarı Amu Derya Nizâri, Alamut ve sonrası döneme ait Farsça olarak neşredilen birçok eseri korumuştur. Nizârilerin, Hindistan’ın alt kıtasında başarılı olması Alamut dönemi sonrasında gerçekleşmiştir. “Hocalar” olarak bilinen Hindistan Nizâri, *pir* adı verilen yerel yöneticilere bağlı

²²⁵ Bk. Daftary, *İsmaililer*, 605.

²²⁶ Bk. Seyit Mesut Şahmuradî, “İsmailiyye’yi Nizârî Muhammed Şahî ve Kasım Şahî İran Der Davran Safeviyye”, *Fasılnameî İlmi- Pozuhişî Tarih İslam*, 19/74 (Yaz 2018): 242.

²²⁷ Bk. Şahmuradî, “İsmailiyye’yi Nizârî Muhammed Şahî ve Kasım Şahî İran Der Davran Safeviyye”, 243.

²²⁸ Bk. Daftary, *İsmaililer*, 605.

olarak varlıklarını devam ettirmiştir.²²⁹ Yeni Safevi yönetimi ile aralarında sorun yaşayan İran Nizâriilerinin bir diğerkolu olan Müminşahîler, Hindistan'a gitmek zorunda kalmışlardır. Eskiden beri İsmâililiğinin Mustali fırkasının orada var oldukları (Hindistan'ın bir bölgesi olan) Gucerat'ta Müminşahîler yeniden faaliyete geçtikleri ifade edilmektedir.²³⁰

Alamut'un düşmesinden sonra, merkezi yönetimden mahrum kalan, özellikle İran dışında bulunan Nizâriiler, İran'da gizlice yaşayan imamlarıyla temas halinde olduğunu iddia eden *dai*, *pir* ve *şeyh*lerince yönetilmiştir. Zaman içerisinde bu yerel *pir* ve *şeyh*ler kendi içinde bölünmeler gerçekleştirmiştir. Zira Alamut'un yıkılması ile beraber yukarıda belirttiğimiz bazı nedenlerden dolayı Alamut Kalesi ve Nizâriilerin araştırılmasını daha da güç hale getirmiştir.²³¹

Alamut dönemi sonrası Nizâri İsmâililiğini üç ayrı dönemde incelemek mümkündür. Birinci dönem; hakkında en az bilgiye sahip olduğumuz dönemdir. Yaklaşık iki yüzyıl süren bu dönemde Nizâriiler *tasavvuf* alanına kaymıştır. Nizâriiler'in, Müminşahîler ve Kasımşahîler olarak ikiye ayrılması yine bu dönemde gerçekleşmiştir. Müminşahîler 10./16. yüzyılın başlarında Hindistan'a göç etmiştir. 13./19. yüzyılın başlarına doğru da ortadan kalkmıştır. Kasımşahîler ise 9./15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, İran'daki Encudan²³² köyünde varlıklarını devam ettirmişlerdir. İkinci dönem; yaklaşık iki yüzyıl sürmüştür. Kasımşahî kolundan olan Nizâri imamları, İran'da yaygın olan tasavvufi tarikat Nimetullahilerle yakın ilişkiler geliştirmiştir. Çoğunluğu Müminşahîler'e veya yerel *pir*lere bağlı olan Suriye, Orta

²²⁹ Bk. Daftary, *İsmaililer*, 606.

²³⁰ Bk. Bernard Lewis, *Tarih-i İsmailiyan*, trc. Fereydu Bedrey'i, Tüs Yayın evi, (Tahran, h, 1362) 251: Şahmuradî, "İsmailiyye'yi Nizârî Muhammed Şahî ve Kasım Şahî İran Der Davran Safeviyye", 243.

²³¹ Bk. Daftary, *İsmaililer*, 606; Şahmuradî, "İsmailiyye'yi Nizârî Muhammed Şahî ve Kasım Şahî İran Der Davran Safeviyye", 243.

²³² Bk. Encudan, Irak Merkezinin 36 km güneybatısında olan bir kasabanın adıdır. Bu bölgenin ismi eskiden "Enkuvan" "Enkıdan" olduğu bildirilmektedir. Fakat rivayet edilen bilgiye göre Kasım Şahîler'in ikamet etmelerinden sonra bu bölgenin ismi "Encudan" şeklinde olmuştur. Adı geçen bölge Kasım Şahîler'in en önemli merkezlerindedir. Şahmuradî, "İsmailiyye'yi Nizârî Muhammed Şahî ve Kasım Şahî İran Der Davran Safeviyye", 244: İsmail Şarahî, Gülam Şirzad ve Seyit Muhammed Sadat, "Sangı Nevişte Hayi Mantıka Haftad Kale ve İrtibat Ânha ba Tarih İsmailiyan Encudan", *Neşeriyye'yi İlmi- Tahassüsî Farhang Pözühi Merkezi*, 1/2 (sonbahar 2013): 162, 165.

Asya ve Hindistan'daki Nizâri topluluklarını kendilerine bağlamak için faaliyetlerde bulunmuştur.²³³

Nizâri'ler'e ait edebi ürünler, Tayyibiler'e kıyasla daha az olmuştur. Fatımi döneme ait klasik eserlerin korunmasını Suriye Nizâri'leri sağlamıştır. Alamut sonrası dönemde oluşturulan az sayıdaki Nizâri eserler ise Alamut'un son dönemlerindeki öğretilerden ibarettir. Bu dönemde yeni veya özgün bir eser ortaya konmamıştır. Birbirleriyle çok az iletişim halinde olan Nizâri'ler, kendi ayrı edebiyatlarını geliştirmişlerdir. Özellikle Encudan'da yaşayan Kasımşahîler'in bu bölgede, onlardan geride kalan eserlerinin (bazı taşların üzerlerine) bulunduğu ifade edilmektedir.²³⁴ Ayrıca İran, Afganistan ve Yukarı Amu Derya bölgesinde üretilmiş olan Nizâri eserler Farsça, Suriye'de ise eserler Arapça olarak neşredilmiştir. Alamut sonrası Nizâri edebiyatı, Kasımşahîler tarafından ortaya konan eserlerden edinilmiştir. Suriye, Yukarı Amu Derya ve Hindistan'da, Müminşahîler'a ait az sayıda kaynak bulunmuştur.²³⁵

1.1. Moğol İstilasası Sonrası Takiyye Dönemi

Nizâri İsmâililiğinin geçirdiği bütün aşamalar içerisinde en az anlaşılan dönem Alamut sonrasına aittir. Alamut sonrası Nizâri İsmâililiğin ilk beş yüzyıl içerisinde geçirdiği değişimlere ilişkin görüş farklılıkları olmakla birlikte, bu dönemde ortaya konan eserlerin birbirinden farklı dillerde yazılmış olması da döneme ait elde edilen bilgilerin az olmasına neden olmuştur. Bu döneme ait modern bilgiler içeren bir çalışma ortaya konmamıştır. Modern Nizâri araştırmaların kurucusu Ivanow, Yukarı Amu Derya'da, Hindistan'da korunmuş olan Farsça Nizâri metinler üzerinde çalışmış ve yayına hazırlamıştır.²³⁶

İran'da 19. yüzyıla dek yaşamlarını devam ettiren Nizâri İsmâili imamları hakkında yapılan araştırmalar, bazı yönleri bakımından diğer Nizâri topluluklarının

²³³ Bk. Daftary, *İsmaililer*, 607: İsmail Şarahî, Gülam Şirzad ve Seyit Muhammed Sadat, "Sangı Nevişte Hayi Mantika Haftad Kale ve İrtibat Ânha ba Tarih İsmailiyani Encudan", 163.

²³⁴ Bk. İsmail Şarahî, Gülam Şirzad ve Seyit Muhammed Sadat, "Sangı Nevişte Hayi Mantika'i Haftad Kale ve İrtibat Ânha ba Tarih İsmailiyani Encudan", 175.

²³⁵ Bk. Daftary, *İsmaililer*, 608-609.

²³⁶ Bk. Daftary, *İsmaililer*, 615.

da tarihi hakkında bilgiler vermektedir. Araştırmaların çoğunluğu Hint alt kıtasında devamlılıklarını sağlayan Nizârililer sayesinde edinilmiştir. Suriye ve Yukarı Amu Derya Nizârililerine ait araştırmalar ise büyük ölçüde ihmal edilmiştir. Alamut sonrası Nizârililiğine ait bilgiler ortaya koyabilmek için, değişik Nizâri toplulukların geçirdiği evrimleri daha detaylı öğrenmeye ihtiyaç vardır.²³⁷

İran Nizârilileri 654/1256'da devletlerinin ve kalelerinin yıkımıyla tamamen dağılmıştır. Rudbar ve Kuhistan'da Moğolların yıkımından kurtulanlar *takiyye* uygulayarak yeni bir dönem başlatmıştır. Rükneddin Hürşah'ın 655/1257'de Moğollarca öldürülmesi, taraftarlarına yeni bir darbe olmuştur. Alamut'tan yönetilmeye alışmış olan Nizârililer, bu tarihten itibaren yerel yönetimlere bağlı kalmıştır. İran Nizârilileri, Deylem ve Kuhistan'da toplanmış, diğer bölgelerde bulunanlar da ya buralara göç etmiş ya da içinde buldukları toplum içerisinde zamanla yok olup gitmiştir. Kuhistan'daki kıyımlardan kurtulan Nizârililer ise Afganistan, Sind, Pencap ve Hint alt kıtasının başka bölgelerine göç etmiştir.²³⁸ Rudbar Nizârilileri yerel bir liderlik altında yeniden örgütlenmeyi başarmış ve Alamut'un düşmesinden yirmi yıl sonra yeni bir askeri güç kurmayı başarmıştır. Kuzey İran Nizârilileri de Moğolların kullanmak için onardığı Alamut ve diğer Nizâri kalelerini ele geçirmek için girişimlerde bulunmuşlardır. 674/1275-1276 yılında Rudbar Nizârilileri, Harezmsahlardan bir soylunun desteği ile yeniden Alamut'u ele geçirmiştir. Alamut'u, Hülagu'nun oğlu ve ardılı Abaka'nın göndermiş olduğu ordunun saldırılarına kadar bir yıl süreyle ellerinde tutmayı başarmışlardır.²³⁹

Rükneddin Hürşah'ın kendi yerine *nass* yoluyla tayin ettiği Şemseddin'i Nizârililer saklamayı başarmıştı. 655/1257'de imamlığa gelen Şemseddin, gizlice Azerbeycan'a götürülmüştür. Azerbeycan'da büyüyen Şemseddin, bir tüccar ve nakkaş olarak Zerdüz takma adıyla tanınmıştır.²⁴⁰

²³⁷ Bk. Daftary, *İsmaililer*, 615.

²³⁸ Bk. İsmail Şarahî, Gülam Şirzad ve Seyit Muhammed Sadat, "Sangı Nevişte Hayi Mantıka'i Haftad Kale ve İrtibat Ânha ba Tarih İsmailiyanı Encudan", 162.

²³⁹ Bk. Daftary, *İsmaililer*, 616.

²⁴⁰ Bk. Daftary, *İsmaililer*, 617.

Şemseddin Muhammed, yarım yüzyıl boyunca devam eden imamlığının ardından 710/1310-1311 yılında Azerbeycan'da ölmüştür. Şemseddin'in ölümüyle birlikte Kasımşahî imamların Encudan'da 9./15. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmış olduğu dönem Alamut sonrası Nizâri İsmâililerin en karanlık evresi olmuştur. Nizâriilerin çeşitli firkalara ayrılması ve özellikle takiyye uygulamaları, adı geçen firkanın inanç ve tarihi hakkında net bir bilgi sahibi olmayı zorlaştırmıştır.²⁴¹ Bu dönemde imamlık yapan Nizâriilerin hayatları ve faaliyetleri hakkında gelen bilgiler ise ya Safevi kaynaklarında geçen kısıtlı bilgilerden ibaret ya da sonraki Nizâriilerin aktardığı adlarla bilindiği nakledilmektedir. Bununla beraber Nizâriilerin tarihi hakkında sonradan farklı dillerde araştırma yapanların aracılığıyla bilgiler rivayet edilmektedir. Fakat bu kaynakların çok az bir kısmı elimizde mevcut ise de maalesef bunlardan birçoğunun elimizde mevcut olmadığını bilinmektedir. Kasımşahî Nizâriilerin'e ait bugünkü resmi soyağacının geçen yüzyıl içinde düzenlendiği de aktarılmaktadır.²⁴²

Şemseddin Muhammed'in ölümüyle birlikte Müminşahîler ve Kasımşahîler olarak ikiye ayrılan Nizâri İsmâilileri, bölünmelerine sebep olan olaylar hakkında detaylı bilgiler bulunmamaktadır. Günümüze ulaşan Nizâri kaynakların çoğunluğunu oluşturan Kasımşahî kolunun eserlerinde bölünmeden söz edilmezken, Müminşahî kolunun eserlerinde ise bölünmeye ilişkin nedenler belirtilmeksizin, sadece bölünmeyle ilgili bilgi verilmiştir. Bu bölünmenin ne zaman gerçekleştiğine ilişkin verilen bilgiler içinde de bir tutarsızlık mevcuttur.²⁴³

Müminşahî koluna bağlı olan Suriye Nizâriileri arasındaki sözlü geleneğe göre ayrılık, Şemseddin Muhammed'in ölümüyle birlikte büyük oğlu Mümin Şah ve küçük oğlu Kasım Şah arasında çıkmıştır. Mümin Şah'ın hucyeti olan Kasım Şah imamlık iddiasında bulunmasıyla Nizâriilerin bir kısmı Kasım Şah'ı desteklemiş, bir kısmı ise Mümin Şah'ın oğlu Muhammed Şah'ı desteklemişlerdir. Bu nedenle

²⁴¹ Bk. Şahmuradî, "İsmâiliyye'yi Nizârî Muhammed Şahî ve Kasım Şahî İnan Der Davran Safeviyye", 243.

²⁴² Bk. Daftary, *İsmâililer*, 618-619; Şahmuradî, "İsmâiliyye'yi Nizârî Muhammed Şahî ve Kasım Şahî İnan Der Davran Safeviyye", 243.

²⁴³ Bk. Daftary, *İsmâililer*, 619.

Suriyeli Müminşahîler, Muhammed Şah'ın yerine Müminşahlı olarak anılmayı tercih etmişlerdir.²⁴⁴

“Bedehşanlı bir Müminşahî olan Muhib Ali Kunduzi'nin 929/1523'te yazdığı *İrşad'üt- Talibin*'e göre ayrılık, Şemseddin Muhammed'den değil, onun oğlu Müminşah'ın ölümünden sonra patlak vermiştir. Yani, eldeki kaynaklarda Alamut sonrası Nizâriğin ayrıldığı iki alt kolun ataları olan Muhammed Şah ile Kasım Şah'ın ilişkileri hakkında bir karışıklık vardır. Muhammed Şah'ın Kasım Şah'ın kardeşi mi yoksa yeğeni mi olduğu hakkında net bir bilginin olmadığı bildirilmektedir. Kesin olarak bilinen şey, Alamut sonrası dönemin ilk imamı Şemseddin Muhammed'in ölümünden kısa bir süre sonra hareketin ikiye ayrıldığı ve başlangıçta büyük kardeşi soyunu temsil eden Müminşahî kolunun, Nizâri topluluğunun çoğunluğunun bağlılığını kazandığıdır”.²⁴⁵

Suriye Nizâriyelerinin büyük bir bölümü, Deylem ve Bedehşan olmak üzere İran Nizâriyelerinin çoğunluğu başlarda Müminşahî imamları tanımıştır. Şah Tahir'den itibaren devam eden son on imam yaşadığı Hindistan'da, Müminşahîler kendilerine çok sayıda yandaş edinmiş olmalarına rağmen Encudan döneminin başlarından itibaren İran'da kalan ve dağınık halde bulunan Nizârieler zamanla, sistemli faaliyetlerde bulunan Kasımşahîler'e bağlanmaya başlamıştır.²⁴⁶

Müminşahîler'in kurucusu olan, Hüdavend Muhammed olarak da bilinen, Muhammed Şah b. Mümin Şah Deylem bölgesinde bulunan Nizâriyelerin çoğunluğunun kendisine bağlılığını sağlayarak bölgede siyasi öneme sahip olmuştur. Deyleman, Rudbar, Kuşeycan, Padiz ve Eşkavar da bulunan taraftarlarının yardımını alarak yerel yöneticilerle çatışma ve ittifaklarda bulunmuştur. Deylem ve çevre bölgelerinin en güçlü emiri olan Ziya Seyyid Ali Kiya ile çatışmalara girmiştir. Eşkavar Emiri Kiya Melik Hezaraspi ile savaş halinde olan Seyyid Ali, Hüdavend Muhammed'i yanına çekebilmek için Nizâriliği reddettiği takdirde Deyleman'ın hâkimiyetini kendisine vermeyi teklif etmiştir. Teklifi kabul eden Hüdavend

²⁴⁴ Bk. Daftary, *İsmaililer*, 619.

²⁴⁵ Bk. Daftary, *İsmailier*, 620.

²⁴⁶ Bk. Daftary, *İsmailier*, 620.

Muhammed, Seyyid Ali ve etrafında bulunan din bilginleri huzurunda Nizârilikten vazgeçtiğini ilan etmiştir.²⁴⁷

Ancak verdiği sözünü yerine getirmeyerek Deyleman ve Eşkavar'ı kardeşi Seyyid Mehdi'ye vermiştir. Buna karşılık Hüdavend Muhammed taraf değiştirerek Alamut'ta bulunan Kiya Melik'e bağlanmıştır. Eşkavar'ı kendine, Alamut'un hâkimiyetini de Hüdavend Muhammed'e vermiştir. Böylece yüzyılı aşkın bir süre sonra Nizârililer yeniden Alamut'a hâkim olmuşlardır. Ancak bu hâkimiyet çok uzun sürmemiştir. Bir buçuk yıl sonra Alamut'u yeniden Zeydilere teslim etmek zorunda kalmışlardır. Timur'a sığınmış ve yerel emirler arasında geçen çatışmalardan güç kazanmaya çalışmasına rağmen Muhammed Hüdavend'in nasıl ve ne zaman öldüğü bilinmemektedir. Soyundan gelenlerin ise 9./15. yüzyılın sonlarına dek Sultaniye'de yaşadıkları bilinmektedir.²⁴⁸

Hüdavend'den sonra 907/1501'de Safevi iktidarının kuruluşuna kadar, Nizârililer Deylem'de faaliyetlerine sınırlı da olsa devam etmiştir. Kucur çevresinde etkili olan küçük hanedanlardan İskender Oğulları'ndan Sultan Muhammed b. Cihangir, Nizârilîğe bağlı kalmıştır. Cihangir'in oğlu Sultan Muhammed, Mazenderan'ın bazı bölgelerini ele geçirmiş, Nizârilîğe destek vermiştir. Fakat Safevi hükümdarı I. Şah Abbas 1000/1591-1592'de bütün Hazar bölgesini ele geçirmiş, başlarda direnen Cihangir daha sonradan tutsak edildikten sonra idam edilmiştir. Bütün Deylem, Şah Abbas'a boyun eğmiş ve kuzey İran Nizârilileri, diğer yerel hanedanlar gibi güçlerini kaybetmiştir. Bir zamanların erişilmez kalelerinden olan Alamut, Safeviler tarafından, isyankâr üyeleri tutsak ettiği bir hapisane olarak kullanılmıştır.²⁴⁹

Birbirini nass yoluyla takip eden Kasımşahî imamlar, gizli şekilde örgütlenmeye devam etmiştir. Önceden de bildirdiğimiz gibi, Kasımşahî imamların faaliyetleri hakkında, 9./15. yüzyılın ikinci yarısında Encudan'da Sufî *şeyh* veya *pir* görünümü altında ortaya çıkmalarına kadar ki zaman hakkında fazla bilginin

²⁴⁷ Bk. Daftary, *İsmailier*, 621-622.

²⁴⁸ Bk. Daftary, *İsmailier*, 621-622.

²⁴⁹ Bk. Daftary, *İsmailier*, 622-623.

bulunmadığıdır.²⁵⁰ Şemseddin Muhammed'i izleyen ilk üç ardılı hakkında bilinenler yalnızca adlarıdır. Bu adlarda birkaç güvenilir kaynak ve Kasımşahîler arasında dolaşan rivayetlerden ibarettir. Rivayetlere göre, yirmi dokuzuncu imam Kasım Şah, imamlığa 710/1310 yıllarında geçmiştir. Kendisi Şemseddin Muhammed'in ya oğlu ya da torunuydu. Nizâriilerin iki imam çerçevesinde bölünmesi onun döneminde gerçekleşmiştir. Kasım Şah, Şemseddin Muhammed gibi Azerbeycan'da yaşamış, altmış yıl süren imamlığı boyunca, imamlık savının yasallığını savunmuştur. Şemseddin Muhammed 771/1369-1370 yılı civarında ölmüş ve 829/1425-1426'da yerine oğlu Ahmed Şah olarak bilinen İslam Şah geçmiştir.²⁵¹

İslam Şah elli beş yıl süren imamlığının başlarında hareketin merkezini Azerbeycan'dan Orta İran'daki Kum ve Mahallat arasında bulunan bir yere taşımıştır. Hareketin Encudan'da ilerleyen dönemlerde kök salmasına zemin hazırlamıştır. İslam Şah'ın ölümü üzerine yerine oğlu Muhammed geçmiştir. Encudan'da Kasımşahîler'in dirilişinin başlaması ise 868/1463-1464 yıllarında imamlığa geçen Muhammed'in oğlu II. Mustansır Billah'ın Encudan'a yerleştiği zamanda olmuştur.²⁵²

Günümüzde hala varlığını devam ettirmekte olan Müminşahîler 15.000 civarında bir nüfusa sahip olmakla birlikte Suriye'de Caferiyye adıyla bilinmektedir. Nizâri İsmâililiği, Kasımşahîler ile varlıklarını devam ettirmişlerdir.²⁵³

Daha önceden de belirttiğimiz gibi bu döneme ait yeterli bilgilere sahip değiliz. Edindiğimiz bilgiler sadece siyasi niteliktedir. Mezhebin fikri ya da inançsal olarak ne gibi bir değişikliğe uğradığını kaynakların yetersizliği nedeniyle bilmiyoruz.

²⁵⁰ Bk. Şahmuradı, "İsmailiyye'yi Nizârî Muhammed Şahî ve Kasım Şahî İran Der Davran Safeviyye", 243-244.

²⁵¹ Bk. Daftary, *İsmailier*, 623.

²⁵² Bk. Daftary, *İsmailier*, 624.

²⁵³ Bk. Farhad Daftary, *Şii İslam Tarihi*, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2016), 176.

1.2. Encudan Diriliş Dönemi

Alamut sonrası Encudan Diriliş Dönemi iki yüzyıl sürmüştür. Bu dönem içerisinde Kasımşahîler, İran’da tasavvuf tarikatı olarak Nimetullahiler ile yakın ilişkiler kurmuştur. Nizârî İmamlarından olan Şah Nizar’ın adı geçen tarikat ile yakın ilişki içerisinde olduğu ve onların içerisinde Şah Nizar “Atavüllah” isminde meşhur olduğu ifade edilmektedir.²⁵⁴ Suriye, Orta Asya ve Hindistan’da bulunan Müminşahîler’e veya yerel *pir* ailelerine bağlı olanları kendi taraflarına çekmek için faaliyetlerini yoğunlaştırmışlardır. Kasımşahî imamlar İran’ın (Safevilerin) On İki İmamcı mezhep anlayışını resmi olarak kabul etmesiyle birlikte *dava* faaliyetlerini daha açık ve yoğun bir şekilde yürütme imkânı bulmuşlardır. İran ve çevresinde Nizârî öğretilere ilişkin Alamut sonrası ilk edebi Farsça metinler üretilmeye başlandığı bildirilmektedir. Dolayısıyla bu dönemde ki en eski ve ünlü yazar ise M. Rıza İbn Hüseyin Ğuryabî Heratî (ö. 960/), yani Heyrvahi Herati ismi ile meşhurdur.²⁵⁵

Alamut sonrası Nizârî İsmâililiğin Encudan dönemi 9/15. yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır. Encudan ile bağlantılı olan ilk Kasımşahî kolunun otuz ikinci imamı Ali Şah’dır. Daha çok *II. Mustansır* olarak da tanınmaktadır. Kasımşahîler 11/17. yüzyılın sonlarına dek Encudan’ı merkez olarak kullanmışlardır.²⁵⁶

868/1463-1464 yılında imamlık yapan II. Mustansır Billâh 885/1480’de ölmüştür. Ölüm tarihi türbesinde bulunan ahşap bir sandukada yazılıdır. II. Mustansır Billâh’ın türbesi Encudan’da günümüze kadar korunmayı başaran en eski Nizârî anıttır. Yerli halkın Şah Kalender diye adlandırdıkları türbe sekizgen şeklindedir. II. Mustansır Billâh’ın oğlu ve ardılı olan Abdüsselam Şah’ın ise ölüm tarihi 899/1493-1494 olduğu bilinmekte ancak türbesi bulunmamaktadır. Soyunun otuz dördüncü imamı olan III. Mustansır Billâh unvanını taşıyan Abbas Şah, yerli halk tarafından Şah Garip olarak tanınmakta ve büyük bir saygı görmektedir. Mustansır Billâh

²⁵⁴ Bk. Şahmuradî, “İsmâiliyye’yi Nizârî Muhammed Şahî ve Kasım Şahî İran Der Davran Safeviyye”, 263.

²⁵⁵ Bk. Daftary, *İsmâililer*, 607; Şahmuradî, “İsmâiliyye’yi Nizârî Muhammed Şahî ve Kasım Şahî İran Der Davran Safeviyye”, 271.

²⁵⁶ Bk. İsmail Şarahî, Ğulam Şirzad ve Seyit Muhammed Sadat, “Sangî Nevişte Hayi Mantika Haftad Kale ve İrtibat Ânha ba Tarih İsmâiliyanı Encudan”, 163.

unvanını taşıyan üçüncü imam Garip Mirza'nın imamlığı kısa sürmüştür ve 902/1496-1497 yılında ölmüştür. Geleneğe göre ardından gelen imamlar ise şu şekildedir: “Abuzer Ali (Nureddin), Murad Mirza, Zülfikar Ali (I. Halilullah), Nur el Dehr (Nureddin Ali)’dir. Nizârielerin son imam olan II. Halilullah ile (ö.1090/1680) beraber Zülfikar Ali ve Nureddin’in de türbelerinin Encudan’da olduğu rivayet edilmektedir.²⁵⁷

İran Nizâriliği için Encudan dönemi *dava* ve edebi faaliyetler bakımından yeni bir canlanması ifade etmektedir. Kasımşahîlerin direnişi olarak bilinen bu dönem otuz ikinci Kasımşahî imamı olan II. Mustansır Billah’ın döneminde gerçekleşmiştir. Başlangıçta İran’da *takiyye* uygulamak zorunda kalan Nizârieler, 9/15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Encudan’da Kasımşahîler’in *dava* faaliyetlerini daha açık ve yaygın biçimde yürütmeye başlamasıyla canlılık kazanmıştır. Bu canlanış Nizâriğin uzakta kalmış ve kopuk olan topluluklarını yeniden merkezi bir otoriteye bağlı hale getirmeyi başarmıştır.²⁵⁸

Fakat Nizârielerin faaliyetleri Safeviler yönetimi tarafından engellenmeye çalışılmıştır.²⁵⁹ Çünkü Safevi yönetiminin Nizârî dâileri kendilerine siyasi bir rakip bilerek onların gerçek bir İmamiyye mezhebini seçmediğini fark etmişler ve adı geçen fırkanın aleyhinde reddiyeler yazdırmışlardır. Dolayısıyla nakledilen bilgiye göre Safevi Devletinin siyasi ve mezhebi olarak tek bir amacı bulunmaktadır. Bu amaç da Safevi Devletinin, İmamiyye Mezhebini devletin resmi mezhebi haline getirmesidir.²⁶⁰

Nizâriğin 9/15. yüzyılın ortalarında Encudan’da gerçekleşen dirilişi ile birlikte İran’da Şiilik yeniden etkili olmaya başlamıştır. Garip Mirza’ya verilen II. Mustansır Billah unvanı da bunu göstermektedir. Buna rağmen Nizârî imamları *takiyye* uygulamaya devam etmişlerdir. Kasımşahî imamlar arasında Nimetullahi

²⁵⁷ Bk. Daftary, *İsmaililer*, 634; İsmail Şarahî, Gülam, Şirzad ve Seyit Muhammed Sadat, “Sangı Nevişte Hayi Mantıka Haftad Kale ve İrtibat Ânha ba Tarih İsmailiyamı Encudan”, 163.

²⁵⁸ Bk. Daftary, *İsmaililer*, 634; İsmail Şarahî, Gülam, Şirzad ve Seyit Muhammed Sadat, “Sangı Nevişte Hayi Mantıka Haftad Kale ve İrtibat Ânha ba Tarih İsmailiyamı Encudan”, 163.

²⁵⁹ Bk. Şahmuradî, “İsmailiyye’yi Nizârî Muhammed Şahî ve Kasım Şahî İran Der Davran Safeviyye”, 252.

²⁶⁰ Bk. Şahmuradî, “İsmailiyye’yi Nizârî Muhammed Şahî ve Kasım Şahî İran Der Davran Safeviyye”, 246.

tarikâtı ile ilk yakın ilişkiler kuran II. Mustansır Billah'ın, lakabı olan Şah Kalender ismi de bu görüşü doğrulamaktadır. Encudan dönemi boyunca da Nizâri imamlar adlarının yanında Şah veya Ali terimlerini eklemiş ve çoğunlukla Şah Kalender, Şah Garip gibi sufi isimleri de kullanmışlardır.²⁶¹ Zira “Şah, Pir” gibi unvanları kendileri için seçme nedeni ise Ali'ye baş eğenler ve onun velayetini kabul edenler anlamında geldiğine inanmalarındandır.²⁶²

Nizâri imamları *dava* örgütlenmesini tekrar merkezi bir noktadan yürütebilmek için Encudan'ı seçmiştir. Akkoyunlular ve Timurluların oldukça uzağında ancak *Dar'ül-Mü'minin* (müminlerin evi) diye bilinen Şii merkezleri olarak bilinen Kum ve Kaşan'a yakın bir yerdir. Alamut sonrası dönemde imamları ile bağları kopan pek çok Nizâri topluluk, *pir* adı verilen yerel yöneticilere bağlanmıştı. Başlangıçta ya merkezi otoritenin atadığı ya da yerel toplulukların kendi içinden seçilmiş olan bu *pir*ler ya da *başdailer* zamanla aynı soy içinde kalıtsal bir nitelik kazanmıştır. Afganistan, Bedahşan ve Orta Asya'da bulunan bu *pir* sülaleleri zaman içerisinde bağımsızlık kazanmıştır. Encudan dönemi imamlarının başlangıçta en büyük çabası bu yerel *pir*lerin gücünü kırmak ve kendi atadığı merkeze bağlı temsilcileri getirmek olmuştur. II. Mustansır Billâh ile başlayan Encudan dirilişinde, Horasan, Afganistan, Bedehşan ve diğer bölgelere güvenilir *dailer* gönderilmiş ve düzenli olarak görüşmeler yapmak üzere İran'a davet edilmişlerdir.²⁶³

Encudan diriliş döneminde Nizâri İsmâililer edebi alanda da faaliyetlerini canlandırmışlardır. İsmâili öğretisi alanında yapılan ilk verimli çalışmalar, III. Mustansır Billâh b. Abdül Selâm Şah (Garip Mirza) zamanında yaşayan, Ebu İshak Kuhistani ve ondan birkaç on yıl sonra yaşayan Heyrvahi Herati'nin eserlerinde görülmektedir. Bu eserler Orta Asya ve diğer bölgelerdeki Nizâri toplulukları tarafından koruma altına alınmıştır.²⁶⁴

²⁶¹ Bk. Daftary, *İsmaililer*, 644.

²⁶² Bk. İsmail Şarahî, Gülam Şirzad ve Seyit Muhammed Sadat, “Sangı Nevişte Hayi Mantika Haftad Kale ve İrtibat Anha ba Tarih İsmailiyani Encudan”, 174.

²⁶³ Bk. Daftary, *İsmaililer*, 644-645.

²⁶⁴ Bk. Daftary, *İsmaililer*, 347.

Heyrvah'ın eserleri içinde yer alan *Risale*'si, tarihsel bir öneme sahiptir. Horasan ve Afganistan'da yaşayan Nizâriilerin yaşayışlarına ilişkin bilgiler verir. 10/16. yüzyılın ilk yarısında Kasımşahî imamlarla Horasan, Afganistan ve Hindistan'daki izleyiciler arasında doğrudan ilişki kurulduğu, bu bölgelerde yaşayan dâilerin imamı görmek için düzenli ziyaretler yaptığı anlaşılmaktadır. Heyrvah dönemine dek, Nizâriilerin önde gelen imamlarından ve huccetlerinden *pir* unvanıyla bahsedilmiştir.²⁶⁵

Encudan Nizâriileri'nin, inanç ve imamet açısından eski (Alamut) Nizâriiler gibi düşünmekte oldukları görülmektedir. Onlara göre, bütün yetki hazır olan imamın elindedir. Yani hem imam hem de onun hucceti, aynı zamanda kayıp olması mümkün değildir. Encudan Nizâriileri de insanları üç kesime ayırmışlardır. Bunlardan ilki "Ehl-i Tezat" (Kafirler, Müslümanlar ve Nizâri olmayan) kişilerdir. İkinci kesim, "Ehl-i Hak" ya da "Hakikat Ehli" (Nizâri akidesinin cüzi bir bilgisine ulaşan kişiler). Üçüncü kesim ise "Ehl-i Vahdet" ki imamı ilahi tecellisine inanan huccet ismindeki kişidir.²⁶⁶

Safeviler'in 907/1501'de iktidara gelmesi ile birlikte On İki İmamcılığın resmi mezhep ilan edilmiş olması İran'da bulunan Nizâriilerin ve diğer Şii hareketlerin yayılması için uygun ortam sağladı. Safeviler'in iktidarda bulunduğu ilk on yıl içerisinde Nizâriiler *takiyye* uygulamasını büyük ölçüde gevşettiler. Bu dönemde, Müminşahîler'in başında Şah Tahir, Kasımşahîler'in başında ise Abuzer Ali olarak tanınan Nureddin Muhammed bulunmaktaydı. Kasımşahîler'in otuz beşinci imamı olan Abuzer Ali, Safeviler'in Şah İsmail ile oğlu Şah I. Tahmasp'ın çağdaşıdır. Safeviler zaman içerisinde gösterdiği dinsel politikasını sertleştirmiştir. Bu nedenle İran'da bulunan tasavvufi hareketlerin çoğu yok olmuştur. Nimetullahilik, Nurbahşilik ve Zehabilik gibi tasavvufi hareketler ise Safevi iktidarı boyunca zaman içerisinde zayıflamıştır.²⁶⁷

²⁶⁵ Bk. Daftary, *İsmaililer*, 648; Şahmuradî, "İsmailiyye'yi Nizârî Muhammed Şahî ve Kasım Şahî İran Der Davran Safeviyye", 262-263.

²⁶⁶ Bk. Şahmuradî, "İsmailiyye'yi Nizârî Muhammed Şahî ve Kasım Şahî İran Der Davran Safeviyye", 268.

²⁶⁷ Bk. Daftary, *İsmaililer*, 649.

Safeviler döneminde Nizâri imam ve taraftarlarının, *mürşid-mürîd* şeklinde yürüttükleri faaliyetler ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine hareket yeni baskılar ile karşılaşmıştır. Şah İsmail, Kaşan'da kendisine önemli sayılacak nitelikte destek bulan Şah Tahir'i idama mahkum etmiştir. Bunun üzerine Şah Tahir, Hindistan'a kaçmış ve Nizâriiler'in Müminşahî kolunun merkezi İran'dan taşınmıştır. Şah I. Tahmasp, Abuzer Ali'nin oğlu otuz altıncı imam Murad Mirza döneminde, Nizâriiler'in Kasımşahî koluna karşı kovuşturmaya başlamıştır. Murad Mirza, Encudan dışında da hatırı sayılır bir taraftara sahiptir. Murad Mirza'nın faaliyetlerinden korkan Şah I. Tahmasp, 981/1573 yılında Hemedan valisi Emir Han Musili'ye Murad Mirza'yı yakalamasını ve taraftarlarının da öldürülmesi emrini vermiştir. Bu emir üzerine vali Emir Han Encudan'da bulunan çok sayıda Nizâriyi öldürmüş ve yaşadıkları yerleri talan etmiştir. Kemere bölgesinde bir şatoda kalan Murad Mirza'yı elinden kaçırmıştır.²⁶⁸

Ancak bir süre sonra yakalanan Murad Mirza, Safevi sarayı yakınlarında bir hapisaneye kapatılmıştır. Kapatıldığı hapisaneden de, üst düzey bir Safevi görevlisi olan Muhammed Mukim'in yardımı ile kaçmayı başarmıştır. Fars, Mekran ve Sind'de bulunan taraftarlarının yardımı ile Kandehar'a kaçmayı başarmış, fakat kısa süre sonra tekrar yakalanmıştır. Şah I. Tahmasp'ın emriyle Murad Mirza ve kaçmasına yardım eden Muhammed Mukim ile idam edilmiştir. Nizâriiler, Safevi iktidarı döneminde yoğun baskılarla karşılaşmıştır.²⁶⁹

Murad Mirza'nın halefi olan Kasımşahî imamlar, Encudan'da yeniden ortaya çıkmış, siyasi olaylara karışmadan sessizce yaşamaya devam etmiştir. Encudan döneminin sonraki imamları Safevi iktidarı ile iyi ilişkiler kurmuştur. Tasavvuf kisvesi altında Zülfikar Ali olarak bilinen Kasımşahî imamların otuz yedinci imamı I. Halilullah, büyük ihtimalle I.Abbas'ın kız kardeşi olan Safevi prensesi ile evlenmiştir.²⁷⁰ Yapılan bu evlilik de gösteriyor ki Safevi iktidarı ile Kasımşahîler arasında olumlu ilişkiler devam etmiştir.

²⁶⁸ Bk. Daftary, *İsmaililer*, 650.

²⁶⁹ Bk. Daftary, *İsmaililer*, 650.

²⁷⁰ Bk. Daftary, *İsmaililer*, 651.

Daftary'nin ifade ettiğine göre; “1976’da Encudan’da bulduğum kitabede de doğrulanmaktadır. Söz konusu kitabede, Şah Abbas’ın Recep 1036/Mart-Nisan 1627’de yayımladığı bir ferman kopya edilmiştir. Fermanda, Emir Halilullah Encudani ve Encudan Şiilerine, Kum’da sahip oldukları topluluk evinin (*Dar’ül-Mü’minin*), Kum civarındaki öteki Şii toplulukların yararlandıkları bazı vergilerden yararlanabileceği bildirilmektedir. Bu fermanda Encudan Şiilerinin On İki İmamcı olarak kabul edilmesi ilginçtir. Bu da İran Nizâri’lerinin bir *takiyye* biçimi olarak, tasavvufun yanı sıra On İki İmamcı Şiiliğin örtüsüne gizlenmeye başladıklarını gösterir.”²⁷¹

I. Halilullah olarak bilinen Zülfikar Ali, Encudan’daki mezar taşında yazıldığına göre Ramazan 1043/Mart 1634’te altmış sekiz yaşında ölmüştür. Yerine oğlu Nureddin (Nur ed Dehr) Ali geçmiştir. Kasımşahîler’in otuz sekizinci imamı olan Nureddin’in mezarında ise Recep 1082/Kasım 1671’de öldüğü yazmaktadır. Kasımşahîler’in otuz dokuzuncu ve son imamı olan Nureddin’in oğlu olan II. Halilullah, Encudan’da yaşayan son imamdır. II. Halilullah’ın oğlu Şah Nizar ile birlikte Kasımşahî Nizâri’ler, merkezlerini Encudan’dan yakınlarda bulunan Kehek köyüne taşımıştır. Böylece Nizâri’ler Alamut dönemi sonrası yeni bir döneme daha girmiştir.²⁷²

1.3. Ağa Hanlar Dönemi

Ağa Han İsmailîlerinin ilk imamı olan Hasan Ali Şah, 1804 yılında İran’ın Kehek şehrinde doğmuştur. Babası Şah Halilullah’ın 1817 yılında öldürülmesi üzerine imam olarak atanmıştır.²⁷³

İmam Şah Nizar’ın imameti sırasında Kasımşahî İsmâîli davetin merkezi bir süreliğine Encudan’dan Kehek köyüne, oradan da Kirman’a taşınmıştır. İmam Hasan Ali Şah’a, Kaçar Hanedanlığının ilk dönemlerinde, Kaçar hanedanı Fatih Ali

²⁷¹ Bk. Daftary, *İsmaililer*, 651-652.

²⁷² Bk. Daftary, *İsmaililer*, 652.

²⁷³ Bk. Mederbek Kadyrov, *Ağa Han İsmailîleri*, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2009), 28.

tarafından “Ağa Han”²⁷⁴ unvanı verilmiştir. Ağa Han unvanı Hindistan’da bulunan diğer Kasımşahî Nizâri imamları tarafından da kullanılmaya devam etmiştir.²⁷⁵

1841’de yönetimle yaşadıkları anlaşmazlıklar yüzünden İran’dan Afganistan’a ve Hindistan’a ulaşan Nizâri merkezî yönetimlerini de Hindistan’da bulunan Bombay şehrine taşımıştır. Böylece Nizâri İsmâililer için modern çağ olarak adlandırılan Ağa Hanlar dönemi başlamıştır.²⁷⁶

Nizâri İsmâilîye mezhebinin 46. imamı olan Hasan Ali Şah, İngilizlerden büyük destek almıştır. I. Ağa Han Hasan Ali Şah, 30 yıl kadar süren Bombay döneminde cemaatinin büyük bir kısmını birleştirmeyi başarmıştır. Hindistan’da bulunan taraftarlarının da desteğini alan Hasan Ali Şah, mezhebinin gelişmesi, modernleşmesi ve Hindistan’da daha kalıcı olması için büyük çaba göstermiştir.²⁷⁷

Hasan Ali Şah küçük yaşta, annesi Bibi Serkare ile Kum şehrine göç etmiştir. Hasan Ali Şah’ın annesi, kocasının katillerinin cezalandırılması için Kaçar hanedanına başvurmuş, imam ailesinin mal varlığına dokunulmaması ve el konulan toprakların geri iade edilmesini istemiştir. Kaçar hükümdarı Fatih Ali Şah, Nizâri’leri desteklemiş ve kızı Servi Cihan Hanım’ı Hasan Ali Şah ile evlendirmiştir. I. Ağa Han Hasan Ali Şah, 1834 yılına kadar kayınpederinin himayesinde Mahallat’ta sakin bir hayat yaşamıştır.²⁷⁸

1834 senesinde Fatih Ali Şah’ın ölümü üzerine yerine torunu Muhammed Şah geçmiş ve Hasan Ali Şah’ı Kirman’a vali olarak atamıştır. Ancak Hasan Ali Şah Kirman’da gösterdiği faaliyetlere karşılık beklediği tepkiyi alamamıştır. 1838 yılında Kirman valiliğinden alınarak Tahran’a çağırılmıştır. Görevden alınmasına ise Nimetullahi tarikatı içinde bir post kavgasının neden olduğu bilinmektedir.²⁷⁹ Hasan Ali Şah ve Nimetullahi tarikatının o dönemdeki şeyhi Mest Ali Şah’ın arası oldukça

²⁷⁴ XIX.yüzyıl başlarından itibaren Nizari İsmâili mezhebinin son dört imamı için kullanılan unvan. Detaylı bilgi için bk; Mustafa Öz, “Ağa Han”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1: 453-455.

²⁷⁵ Bk. Kadyrov, *Ağa Han İsmâilileri*, 26.

²⁷⁶ Bk. Kadyrov, *Ağa Han İsmâilileri*, 26, Daftary, *Şii İslam Tarihi*, 182.

²⁷⁷ Bk. Kadyrov, *Ağa Han İsmâilileri*, 28.

²⁷⁸ Bk. Kadyrov, *Ağa Han İsmâilileri*, 29.

²⁷⁹ Bk. Kadyrov, *Ağa Han İsmâilileri*, 30; Daftary, *İsmâililer*, 686; Öz, *Nizari İsmâili Mezhebinde Ağa Hanlar Dönemi*(Doktora Tezi/Marmara Üniversitesi, 1986), 24-25.

iyiydi. Muhammed Şah'ın başveziri Hacı Mirza Agasi ise tarikatın başkanlığını kendisi için istiyordu ve istediğine ulaşınca da Hasan Ali Şah'ı, Mest Ali Şah'ı desteklemeye devam ettiği için görevinden alınması için Muhammed Ali Şah'ı ikna etmiştir.²⁸⁰

Hacı Mirza Agasi ve Hasan Ali Şah arasındaki anlaşmazlık ise, imamın kızlarından birini alt tabakadan biri için istemesinden kaynaklanıyordu. Bu isteği ve görevinden alınmayı kabullenemeyen Hasan Ali Şah Kirman'da ayaklandı.²⁸¹ Askerleri ile birlikte Afganistan sınırındaki Bam Kalesi'ne çekilmiş ve sekiz ay kadar kalede direnmiştir. Hasan Ali Şah imama dokunulmayacağına dair aldığı söz üzerine kaleden inmiş ancak başvezir sözünü tutmamış ve onu hapse attırıştır. Sekiz ay kadar hapis tutulduktan sonra siyasete karışmaması şartı ile Mahallat'a gönderilmiştir.²⁸²

Hasan Ali Şah hacca gitmek için 1 Eylül 1840 yılında Mahallat'tan ayrılmıştır. Ancak Arabistan'a gitmek yerine Yezd'de taraftarları ile buluşmuştur. Mahallat'tan ayrılmadan önce Kirman valiliğine tekrar atandığına dair hazırlattığı sahte mektupları Yezd valisi Behmen Mirza'ya göndermiştir. Vali durumu öğrendiğinde ise Hasan Ali Şah çoktan yandaşları ile buluşmuştu. Şehri Babek'e²⁸³ varan Hasan Ali Şah, yerel halkın bölge yönetiminde olan Afganlılara verdiği tepkiye destek vermiş ve Afganlılar şehri terk etmişlerdir. Kirman'ı tekrar elde etmek için girişimlerde bulunmuş olsa da devletin askerlerine karşı daha fazla dayanamamıştır. Aile üyelerinin ve taraftarlarının içinde bulunduğu toplulukla 1841'de Afganistan'a gitmiştir. İran'ı terk edip Afganistan'a giden Hasan Ali Şah, İngilizlerin yönetimi altında bulunan Kandeher'a gitmiştir. İngilizler ile yakın ilişkiler kurmuş ve kendisine günlük 100 rupilik tahsisat bağlanmıştır.²⁸⁴

²⁸⁰ Bk. Kadyrov, *Ağa Han İsmailileri*, 31.

²⁸¹ Bk. Abdülbaki Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik*, (İstanbul: Kapı Yayınları, 2016), 84.

²⁸² Bk. Kadyrov, *Ağa Han İsmailileri*, 31-32.

²⁸³ Kirman'da, Hasan Ali Şah'ın çok sayıda taraftarının bulunduğu yer. Bk. Kadyrov, *Ağa Han İsmailileri*, 32.

²⁸⁴ Bk. Kadyrov, *Ağa Han İsmailileri*, 33. Daftary, *İsmaililer*, 690.

İngiliz-Hint ordusunun 1839-1842 yılındaki Birinci Afgan Savaşı'nın sonlarına doğru Kandehar'ı terk etmesi üzerine Hasan Ali Şah da Kandehar'ı terk etmiştir. 1842'de Sind'e doğru yönelmiştir. İngiliz ordusunun 1943'te Haydarabad ve Sind bölgesinde hakimiyet kurmalarında etkili olmuştur. Buna karşılık olarak da İngilizler, Hasan Ali Şah'a yıllık 2000 sterlinlik bir maaş bağlamıştır.²⁸⁵

Hasan Ali Şah, Muhammed Şah'ın ölüm haberini alması üzerine tekrar İran'a dönmek için girişimlerde bulunmuştur. Yeni Kaçar hükümdarı Nasreddin Şah'ın başveziri Emir Kebir ile irtibata geçmiş ancak istediği sonucu alamamıştır. 1852'de Emir Kebir'in görevden alınmasının ardından yerine geçen Mirza Ağa Nuri ile de yakın ilişkiler geliştirmiş, başvezir aracılığıyla Nasreddin Şah'a hediyeler göndermiştir. Buna rağmen memleketine dönmesine izin verilmemiş sadece Ağa Han'ın toprakları akrabalarına geri verilmiştir.²⁸⁶

Kaçar hanedanı ile iyi ilişkilerini sürdüren Hasan Ali Şah 1870'li yıllarda Hindistan'a yerleşmiştir. Oğlu Celal Şah'ı ise hediyelerle birlikte Kaçar hükümdarına göndermiştir. Bunun üzerine hükümdar Celal Şah'ı kızlarından birisiyle evlendirmiştir. Ancak Celal Şah Tahran'a yerleşmesinden kısa bir süre sonra hastalanarak vefat etmiştir. Bütün çabalarına rağmen İran'a dönemeyen Hasan Ali Şah Hindistan'a yerleşmiş ve Bombay kenti Nizâri İsmâililiğinin yeni merkezi olmuştur. Böylece Ağa Hanlar dönemi olarak bilinen yeni bir dönem başlamıştır.²⁸⁷

I. Ağa Han Hasan Ali Şah'ın 77 yıl süren imamlık hayatı boyunca taraftarları arasında zaman zaman anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Hasan Ali Şah İran'da bulunduğu 1829 senesinde Bombay'lı taraftarları vergileri ödemekten vazgeçmişlerdir. Bunun üzerine dava açan Hasan Ali Şah'ın davası mahkemece geri çevrilmiştir. Dava açılan topluluk da mezhebin diğer üyeleri tarafından dışlanmışlardır. Barbailer olarak bilinen grup 1835'te vergi ödemeyi kabul ederek yeniden mezhebe kabul edilmişlerdir. 1847 yılında ise miras payını alamadıkları gerekçesiyle tekrar dava açan iki kız kardeş, Barbailerin tekrar mezhepten çıkarılmasına neden olmuştur. Davaya bakan Erskine Perry, yerli geleneklere uygun davranılmasına karar vermiştir.

²⁸⁵ Bk. Kadyrov, *Ağa Han İsmailileri*, 34.

²⁸⁶ Bk. Kadyrov, *Ağa Han İsmailileri*, 36.

²⁸⁷ Bk. Kadyrov, *Ağa Han İsmailileri*, 37.

Bu olaydan sonra yeniden dışlanan Barbailer, kendilerine yeni bir ibadethane yapmışlardır.²⁸⁸

Barbailer ve Ağa Hanlar arasında çıkan anlaşmazlıklar zaman geçtikçe devam etmiştir. Barbailer, *Hoca*²⁸⁹ topluluğunun aslında Sünni olduklarını, Ağa Han'ın kendilerini İsmâili yapmaya çalıştığını içeren bir metin hazırlayıp yayınlamışlardır. Ağa Han da buna karşılık olarak İsmâililiğin temel kurallarının yazılmış olduğu bir belge hazırlatıp mezhep üyelerinin imzalamasını istemiştir. Bu sayede mezhep üyeleri arasından kimlerin samimi olduklarını görmek istemiştir. Barbailer ise bu belgeye itiraz etmiş, *Hocaların* Sünni olduklarını, mülkiyetin kendilerine ait olduğunu, vergilerden yalnızca *Hocalar*'ın yararlanabileceğini öne sürmüştür. Bunun üzerine yeniden *Ağa Han davası* olarak bilinen dava açılmış ve davaya bakan Joseph Arnold 1886'da bütün konularda Ağa Han'ı haklı bulmuştur. Böylece Ağa Han'ın resmi statüsü kesinleşmiş ve İngiliz hükümeti I. Ağa Han Hasan Ali Şah'ı, Şii İslam'ın İsmâiliyye kolunun ruhani lideri olarak tanımıştır.²⁹⁰

Bombay'da 30 yıl kadar süren hakimiyeti boyunca I. Ağa Han Hasan Ali Şah, kendisine tabi olanların büyük bir kısmını bir araya getirmiş, mezhebin gelişmesi ve modernleşmesi için çalışmıştır. Hindistan ve diğer ülkelerde yaşayan bütün taraftarlarının huzurunu ve güvenini sağlamak için uğraşmıştır. İmamlığı altmış dört yıl süren Hasan Ali Şah, Nisan 1881 yılında vefat etmiştir. Mazagon'da Hasanabad denilen yere defnedilmiştir.²⁹¹

Hasan Ali Şah'ın ölümü üzerine, yerine oğlu Ağa Ali Şah geçmiştir. II. Ağa Han unvanı ile tanınan Ağa Ali Şah 1830 yılında Mahallat'ta doğmuştur. Babasının ölümü ile Ağa Han İsmâilileri'nin ikinci, Nizâri İsmâilileri'nin ise kırk yedinci imamı olmuştur. Ağa Ali Şah tıpkı babası gibi İngilizler ile olan iyi ilişkilerini devam ettirmiş ve Bombay Yasama Meclisine seçilmiştir. Taraftarlarının hayat şartlarının ve eğitimlerinin iyileştirilmesi için çok sayıda okul açmıştır. II. Ağa Han'da aynı ataları

²⁸⁸ Bk. Kadyrov, *Ağa Han İsmailileri*, 39.

²⁸⁹ Hocalar Ağa Han'ın Hindistan'daki Lohana kastına mensup takipçileri. Detaylı bil için bk; Mustafa Öz, "İsmailiyye Mezhebi", *Milletler Arası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, (İstanbul: İlim Neşriyat, 1993), 625.

²⁹⁰ Bk. Kadyrov, *Ağa Han İsmailileri*, 40-41.

²⁹¹ Bk. Kadyrov, *Ağa Han İsmailileri*, 38; Öz, *Nizari İsmaili Mezhebinde Ağa Hanlar Dönemi*, 39.

gibi Nimetullahi tarikatı ile olan bağlarını devam ettirmiştir. Fatih Ali Şah'ın torunlarından Şems el-Mülk ile evlenmiş ve Kaçar hanedanlığı ile akrabalık bağlarını güçlendirmiştir.²⁹² Ancak 1885'te Ağustos ayında hastalanarak vefat etmiştir. Vasiyeti üzerine Necef'te bulunan Hz. Ali'nin yanına defnedilmiştir.²⁹³

II. Ağa Han'ın ölümü üzerine imamlık görevine, 2 Kasım 1877 yılında Pakistan topraklarındaki Karaçi şehrinde doğan oğlu Sultan Muhammed Şah geçmiştir.²⁹⁴ Annesi Şems el-Mülk, III. Ağa Han'ın yetişmesinde önemli rol oynamıştır. Özel hocalardan İngilizce, Fransızca ve Arapça dersleri almış aynı zamanda hat sanatı alanında da kendini geliştirmiştir. Aile içinde İsmâili hayat tarzını benimsemiş olmakla beraber batı kültürünün de etkisi altında yetişmiştir.²⁹⁵

Çocukluk ve gençlik dönemleri Bombay ve Poona'da geçen III. Ağa Han,²⁹⁶ amcası Cengi Şah'ın kızı Begüm ile 1898 yılında evlenmiştir. Ancak bu evliliği kısa sürmüştür.²⁹⁷ 1923 yılında Monte Carlo'da opera ve bale sanatçısı olan İtalyan Cleope Teresa Magliano ile evlenmiştir. Bu evliliğinden birisi küçük yaşta ölen, diğeri IV. Ağa Han olan Kerim Şah Hüseyini'nin babası Ali Han dünyaya gelmiştir.²⁹⁸

İkinci evliliğini gerçekleştirdiği Cleopa Teresa Magliano 1926'da hastalanarak vefat etmiştir. Eşinin ölümünün ardından III. Ağa Han 1928 yılında Paris'te bir konfeksiyon mağazası işleten Andree Carron ile üçüncü evliliğini yapmıştır. Bu evliliğinden Sadreddin adında bir oğlu olmuştur. Kendisine her türlü konuda yardımcı olan eşi, Prenses Andree Ağa Han olarak bilinmektedir.²⁹⁹ Prenses Ağa Han'dan boşandıktan bir sene sonra Yvonne Blanche Labrousse ile dördüncü

²⁹² Bk. Kadyrov, *Ağa Han İsmailileri*, 41.

²⁹³ Bk. Sultan Muhammed Şah, *Ekselansları Ağa Han: İmam, Politikacı, Filozof, Dost*, trc. Zeynep Özbek (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2005), 30.

²⁹⁴ Bk. Sultan Muhammed Şah, *Ekselansları Ağa Han*, 26.

²⁹⁵ Bk. Kadyrov, *Ağa Han İsmailileri*, 43.

²⁹⁶ Bk. Sultan Muhammed Şah, *Ekselansları Ağa Han*, 26.

²⁹⁷ Bk. Sultan Muhammed Şah, *Ekselansları Ağa Han*, 63.

²⁹⁸ Bk. Kadyrov, *Ağa Han İsmailileri*, 43.

²⁹⁹ Bk. Sultan Muhammed Şah, *Ekselansları Ağa Han*, 267.

evliliğini gerçekleştirmiştir. Dördüncü ve son eşi olan Yvonne Blanche Labrousse İslam'ı kabul ederek Ümmü Habibe ismini aldığı bilinmektedir.³⁰⁰

Sultan Muhammed Şah babasının ölümü üzerine imamlığa geldiğinde henüz çok küçük yaşta idi. Annesinin çabaları ile birlikte cemaatin kendisine bağlı kalmasını başarmıştır. 1897'de Bombay'da ortaya çıkan veba salgınında aldığı kararla Rus asıllı bir profesör, olan Haffkine'e tıbbi çalışmalarını gerçekleştirmesi için kalelerinden birini tahsis etmiştir. İki yıl içinde yaptığı çalışmalar sonucunda bir aşı geliştiren profesör ilk olarak Sultan Muhammed Şah'a aşığı uygulamıştır. Bu durum halkın daha rahat şekilde aşı olmasını kolaylaştırmıştır. Nitekim yapılan aşı sonucunda Ağa Han İsmâîlileri arasında yaşanan ölüm oranı halkın diğer kesimlerine nazaran daha az görülmüştür.³⁰¹

Sultan Muhammed Şah Bombay'da diğer Müslüman liderler ile birlikte İslam Eğitim Konseyi'ni düzenlemiştir. Ertesi yıl da Yeni Delhi'de düzenlenen ikinci Kongre'nin başkanlığını üstlenmiştir.³⁰² Kongre'de yaptığı konuşmada gençlerin Doğu ve Batı bilimlerini bir arada öğrenebilmelerine imkan sağlayan eğitim kurumlarının oluşturulması gerektiğini söylemiştir.³⁰³

Sultan Muhammed Şah'ın eğitim projelerinin içinde Aligarh'taki Muhammadan Anglo-Oriental Koleji'nin üniversiteye dönüştürülmesi de yer almaktadır. Bu düşüncesini gerçekleştirebilmek için tüm Hindistan'ı dolaşmış ve birçok Müslüman lider ile görüşmüştür. 100 bin rupilik kısmı kendine ait olan toplamda 3 milyon rupiden fazla para toplamayı başarmıştır. Düzenlediği kampanyalar sonucunda 1910'da Aligarh Üniversitesi'ni açmıştır.³⁰⁴ Eğitim alanında geliştirdiği projeleri birer birer hayata geçiren Sultan Muhammed Şah, Nizâri mezhebine bağlı çocukların eğitim alabileceği çok sayıda okul açtırmıştır.³⁰⁵

³⁰⁰ Bk. Sultan Muhammed Şah, *Ekselansları Ağa Han*, 349.

³⁰¹ Bk. Sultan Muhammed Şah, *Ekselansları Ağa Han*, 65-66.

³⁰² Bk. Kadyrov, *Ağa Han İsmâîlileri*, 47.

³⁰³ Bk. Sultan Muhammed Şah, *Ekselansları Ağa Han*, 115.

³⁰⁴ Bk. Sultan Muhammed Şah, *Ekselansları Ağa Han*, 157.

³⁰⁵ Bk. Kadyrov, *Ağa Han İsmâîlileri*, 48.

III. Ağa Han Sultan Muhammed Şah'ın da tıpkı babası gibi Yasama Konseyine üye olması teklif edilmiştir. Bu teklifi aldığı anda ise henüz yirmili yaşlarında olan Sultan Muhammed Şah onur duyarak görevi kabul ettiğini ifade etmiştir. İki yıl süreyle devam ettirdiği görev, kendisine kamusal alanda sağladığı faydanın yanında siyasi hayatına da olumlu etkiler yapmıştır.³⁰⁶ Ayrıca Hindistan'da bulunan Müslümanların haklarının yeterince korunamadığı gerekçesi ile bölgedeki Müslüman liderler ile birlikte Kral'ın naibi Lord Minto ile görüşmeler gerçekleştirmiştir. 1906 yılının Aralık ayında ise Hindistan Müslüman Birliği'ni kurmuşlardır. 1912'ye kadar birliğin başkanlığını III. Ağa Han üstlenmiştir.³⁰⁷

1928'de Delhi'de ise Hindistan'ın geleceği ile ilgili olarak Hindu-Müslüman Konferansını düzenlemiştir. Başkanlık yaptığı bu konferans Hindistan'ın bağımsızlığına giden yolda büyük önem arz etmektedir. 1930'da ise Londra'da Hindistan'ın sorunlarını görüşmek üzere Yuvarlak Masa Toplantısı düzenlemiştir. Aralarında gelecekte Pakistan'ın kurucusu olacak olan Muhammed Ali Cinnah'ın da bulunduğu bu toplantıya başkanlık yapmıştır.³⁰⁸ 1931'de ise ikinci Yuvarlak Masa Toplantısı düzenlenmiştir. Bu toplantıların hepsine bizzat katılan III. Ağa Han, kuşkusuz 1947'de Hindistan'ın parçalanması ve Pakistan'ın kurulmasında önemli olan şahsiyetlerden biri olmuştur.³⁰⁹

Sultan Muhammed Şah, 1919'da dünyada barışı ve güveni sağlamak amacıyla kurulan Milletler Cemiyeti'nin toplantılarına da katılmıştır. 1932'de başlayıp 1937 yılına kadar ise Milletler Cemiyetinde Hindistan'ı temsil etmiştir. 1937 yılında ise Milletler Cemiyeti'ne başkan olarak seçilmiştir.³¹⁰

Ağa Hanlar'ın, Sultan Muhammed Şah döneminde son derece gelişme kaydettiği aşikardır. İmamlık görevinin yanında Nizâri İsmâîli cemaatinin Doğu Afrika ve özellikle Hindistan'daki toplumlar arasındaki yerini sağlamlaştırmak için çalışmıştır. Cemaatini çağdaşlaştırmak için toplumsal ve iktisadi alanda bir takım

³⁰⁶ Bk. Sultan Muhammed Şah, *Ekselansları Ağa Han*: 110; Kadyrov, *Ağa Han İsmailileri*, 49.

³⁰⁷ Bk. Kadyrov, *Ağa Han İsmailileri*, 49-50.

³⁰⁸ Bk. Sultan Muhammed Şah, *Ekselansları Ağa Han*, 276.

³⁰⁹ Bk. Sultan Muhammed Şah, *Ekselansları Ağa Han*, 294-298.

³¹⁰ Bk. Kadyrov, *Ağa Han İsmailileri*, 52.

yenilikler getirmiştir. 1905'te Ağa Han İsmâîlileri'nin Nizamnamesi'ni oluşturmuştur. Oluşturduğu bu kurallara 1920'de tekrar değişiklikler yapmıştır. Ortaya çıkan yeniliklere göre ise değişen kurallar 1954'te yeniden düzenlenmiştir. Nizâri İsmâîli Kurulu'nu oluşturmuş ve cemaatini sistemli bir hale getirmiştir. Kendisi adına toplanan dini vergileri, tekrar takipçilerinin ekonomik yönden kalkınmasını sağlamak için kullanmıştır. III. Ağa Han cemaatinin yararlanması için çok sayıda okul ve kütüphanenin yanı sıra spor ve dinlenme tesisleri; hastane ve dispanserler yaptırmıştır.³¹¹

III. Ağa Han Sultan Muhammed Şah, 11 Temmuz 1957'de yetmiş iki yıl süren imamlığının sonunda Cenevre yakınlarındaki Versoix'de vefat etmiştir. Cenazesi Mısır'da bulunan Asvan'a defnedilmiştir. III. Ağa Han vefatından iki yıl önce yaptığı bir açıklamada, yerine torunu Kerim Şah Hüseyini'yi bıraktığını açıklamıştır. Neden olarak da dünyada yaşanan gelişmelere ve değişimlere bağlı olarak cemaatin başında genç bir imamın bulunması gerektiğini ifade etmiştir.³¹²

Dedesinin vasiyeti üzerine 1957'de Nizâri İsmâîliler'in 49. İmamı olan Kerim Şah Hüseyini, 1936 yılında Cenevre'de doğmuştur. Kerim Şah'ın çocukluğu İsviçre'nin Nairobi şehrinde geçmiş, Le Rosey okulunda eğitim almıştır. Harvard Üniversitesi'nde mühendislik eğitimi alırken Arap Dili ve Doğu Tarihi bölümüne geçiş yapmıştır. İslam tarihi bölümünden 1959 yılında mezun olmuştur.³¹³

IV. Ağa Han Kerim Şah Hüseyini çeşitli alanlarda gösterdiği hizmetler için Fransa, Portekiz, Pakistan, İran, İtalya, İspanya, Senegal, Morokko, Tacikistan gibi ülkelerin hükümetlerinden çeşitli ödüller ve unvanlar almıştır. Mimarlık alanında yaptığı çalışmalar nedeniyle Ekim 1998'de Ağa Han Mimarlık Ödülleri töreninde Granada Şehri'nin anahtarı ile ödüllendirilmiştir. Aynı zamanda ABD, İngiltere, Kanada ve Pakistan gibi ülkelerin bir takım üniversitelerinin şeref unvanına layık

³¹¹ Bk. Kadyrov, *Ağa Han İsmailileri*, 53-54.

³¹² Bk. Kadyrov, *Ağa Han İsmailileri*, 54-55.

³¹³ Bk. Kadyrov, *Ağa Han İsmailileri*, 55-56.

görülmüştür. “1957’de İngiltere kraliçesi tarafından “His Highness” unvanına, İran şahı tarafından da “His Royal Highness” unvanına layık görülmüştür.”³¹⁴

İsmâiliyye mezhebini günümüzde temsil etmekte olan Kerim Şah, dedesinin kurmuş olduğu teşkilatı daha da geliştirmiş, Ağa Han Kalkındırma Teşkilatını birçok ülkede çeşitli yönlerden hizmet vermesini sağlamıştır. Teşkilatın kalkınma sorunları ile kardeşi Amin ilgilenmektedir. 1994’te Harward Üniversitesi’nin “III. Dünya Ülkeleri Geliştirme” bölümünden mezun olan kızı Zahra teşkilatın toplumsal kalkınma alanında faaliyet göstermektedir. 1995’te Amerika’daki Brown Üniversitesi’nden mezun olan büyük oğlu Rahim de teşkilatın ekonomik kalkınma işlerini yürütmektedir. Küçük oğlu Hüseyin ise 1997’de ABD’deki Williams kolejinden mezun olmuş ve kurumun kültür alanındaki işleri ile ilgilenmektedir.³¹⁵

2. Nizari İsmâililiğinin İnanç Esasları

2.1. İman

Nizâri İsmâililiğine göre iman; Allah’tan başka ilah olmadığına, Hz. Muhammed’in Allah’ın kulu ve resulü olduğuna, Cennet ve Cehennem varlığına, öldükten sonra dirilmenin olduğuna ve kıyamet gününün varlığına şahadet etmek Kur’an’ın son kitap olduğuna, nebilere, peygamberlere, zamanın imamını bilmek ve onun emirlerini yerine getirmektir.³¹⁶

Nizâri İsmâililiğe göre Hz. Peygamber’in ailesini sevmek de asli prensiplerdendir. Dolayısıyla Peygamber soyundan gelen imamlara da sevgi beslemek ve onlara bağlanmak, imanın esaslarından sayılır.³¹⁷

II. Ağa Han Ali Şah’ın büyük oğlu Şihabu’-d-Din Şah, imanı yalnızca kalben bir sevgi olarak ortaya koymaktadır. İmanın aslı, imamı sevmektir. Buna göre iman; imamı sevmek, mümin ise imanı olan kimsedir.³¹⁸ İmam sevildiği takdirde, bazı ibadetler zahiri olarak gösterilmese de kişi mümin olarak kabul edilir. Allah

³¹⁴ Bk. Kadyrov, *Ağa Han İsmailileri*, 56.

³¹⁵ Bk. Kadyrov, *Ağa Han İsmailileri*, 56-57.

³¹⁶ Bk. Öz, *Nizari İsmaili Mezhebinde Ağa Hanlar Dönemi*, 67-68; Kadyrov, *Ağa Han İsmailileri*, 80.

³¹⁷ Bk. Öz, *Nizari İsmaili Mezhebinde Ağa Hanlar Dönemi*, 67-68.

³¹⁸ Kadyrov, *Ağa Han İsmailileri*, 81.

kullarının işlediği günahları affeder. Ancak Hz. Ali ve diğer imamlara karşı bir düşmanlık ve kin besleyen kişinin yaptığı ibadetlerin ve iyi işlerin ise hiçbir faydası yoktur.³¹⁹

2.2. Allah İnancı

Allah'a iman, iman esaslarından biri olarak kabul edilir. Allah, eksiksiz olan; teklik ve çokluk gibi bütün sıfatlardan uzak olandır. Allah'ı âlim veya cahil diye nitelendirmek caiz değildir. Allah için böyle bir niteleme yapılması kul ile benzetme yapılması demektir ki böyle bir benzetme yapmak ise Allah'ın şanını küçültmektir.³²⁰

Allah birdir, tektir, sonsuzdur, doğmamış ve doğurmamıştır. Her şeyin yaratıcısı ve koruyucusudur. Her şey onunla var olmuştur ve yaratılan hiçbir şeye benzememektedir.³²¹

2.3. Peygamber

Peygamberlere iman etmek de inanç esaslarından biri olarak kabul edilmektedir. Peygamber Allah'ın vahyini insanlara ulaştıran kimselerdir. Peygamber'e vahyedilen konular tevil edilmemiş yalnızca tenzil edilmiştir.³²² Peygamberler ilahi vahyi, yalnızca kendi döneminde yaşayanlara tebliğ eder ve onlara açıklarlar.³²³

Nizâri İsmâiliği cemaatinin mensupları, diğer peygamberlere de iman ederler. Yedi devir, yedi peygamber ve vasi inancı belirgin bir şekilde görülmesi de halen varlığını devam ettirmektedir.³²⁴

2.4. Melekler ve Kitaplar

Meleklerle iman, İsmâiliyye'nin eski kaynaklarında, inanç esaslarından biri olarak kabul edilmekteydi. Ancak günümüzde meleklerle iman, iman esaslarından biri olup olmadığı konusu net değildir.³²⁵

³¹⁹ Bk. Öz, *Nizari İsmaili Mezhebinde Ağa Hanlar Dönemi*, 68-69.

³²⁰ Bk. Öz, *Nizari İsmaili Mezhebinde Ağa Hanlar Dönemi*, 69

³²¹ Bk. Öz, *Nizari İsmaili Mezhebinde Ağa Hanlar Dönemi*, 69.

³²² Bk. Öz, *Nizari İsmaili Mezhebinde Ağa Hanlar Dönemi*, 70.

³²³ Bk. Kadyrov, *Ağa Han İsmailileri*, 71.

³²⁴ Bk. Öz, *Nizari İsmaili Mezhebinde Ağa Hanlar Dönemi*, 71.

Nizâri İsmâîlileri, Hz. Peygamber'den önce de peygamberler geldiğini ve onlara da kitap indirildiğini kabul etmektedir. Ayrıca, Kur'an-ı Kerîm'in Hz. Peygamber'e indirilen son kitap olduğunu da kabul etmektedirler.³²⁶ Kur'an ayetleri ile imamın fermanları aynı derecededir. Öyleki ikincisi birincinin gerçek anlamlarını açıklayan ilahi bir nitelik taşır. İmam Kur'an'ın batını ve gerçek anlamını açıklayıp ulaştırmakla görevlidir.³²⁷

Kur'an ve hadisleri kutsal kabul etmelerine rağmen, bu konuda bir tefsir veya hadis alanında çalışmaları bulunmamaktadır. Dini konularda yaşanan olaylara karşı Kur'an'dan delil getirme girişimleri kesinlikle görülememiştir. Bunun sebebi olarak da mezhebin fertlerinin İslami ilimler ile uğraşmamaları gösterilebilir. Mezhebin dini konularda eğitim verdiği bir kurum bulunmamakla birlikte, bu konuya dair bir girişimleri de bulunmamaktadır.³²⁸

2.5. İmamet

İmamet, inanç esaslarının en önemlilerindedir. Nizâri İsmâîliliğe göre Hz. Ali'nin soyundan gelen ve bir önceki imamın tayin ettiği masum imamın varlığına inanmak dinin en önemli aslıdır. Bu mezhebin bütün inanç ve düşünce tarzı imamet üzerine kuruludur. İmamet, dinin bütün kurallarının kendisine bağlı olduğu temeldir.³²⁹ İmamet imamın hem dünyevi yönden hem de siyasi yönden temsil ettiği bir yönetimdir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra ne kadar süre geçmiş olursa olsun imam, görevini vahyin ışığında devam ettirmekle görevlidir.³³⁰

Nizâri İsmâîliler, imamların; zahir yönden birer beşer olduklarını, diğer insanlar gibi hastalık, ölüm ve afet gibi şeylere mazur kalabileceklerini savunurlar. Batını tevillerinde onlar için “Yedullah” Allah'ın eli; “Vechullah” Allah'ın yüzü; “Cenbullah” Allah'ın kudreti gibi ifadeleri kullanmaktadırlar. İmamlar kıyamet gününde insanları hesaba çekecek olup, sıratı müstakim üzere olan kişilerdir.³³¹

³²⁵ Bk. Öz, *Nizari İsmaili Mezhebinde Ağa Hanlar Dönemi*, 72.

³²⁶ Bk. Öz, *Nizari İsmaili Mezhebinde Ağa Hanlar Dönemi*, 73.

³²⁷ Bk. Kadyrov, *Ağa Han İsmailileri*, 76.

³²⁸ Bk. Öz, *Nizari İsmaili Mezhebinde Ağa Hanlar Dönemi*, 73-75.

³²⁹ Bk. Öz, *Nizari İsmaili Mezhebinde Ağa Hanlar Dönemi*, 76.

³³⁰ Bk. Fazlur Rahman, *İslam*, trc. Mehmet Dağ, Mehmet Aydın (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012), 250-253; Öz, *Nizari İsmaili Mezhebinde Ağa Hanlar Dönemi*, 101-102.

³³¹ Bk. Öz, *Nizari İsmaili Mezhebinde Ağa Hanlar Dönemi*, 76.

Nizâri İsmâîli düşüncesine göre, Hz. Peygamber'in vefatı ile birlikte doğrudan vahiy kesilmiş ancak ilahi rehberliğe ihtiyaç devam etmiştir. Bu rehberlik görevi, ölüme mahkum, arzu ve isteklerinin esiri olan kişilere bırakılamazdı. Rehber olacak kişinin, Hz. Peygamber'in hem cismani hem de ruhani yetkilerine sahip olabilecek bir şahıs olması gerekiyordu. Hz. Peygamber, yeğeni ve damadı olan, kendisine ilk iman etmiş kişilerden olan Hz. Ali'nin gerçek imam olduğunu belirtmiştir.³³²

Nizâri İsmâîliliğe göre, Hz. Ali'nin imamlığı Kur'an-ı Kerim'de birçok yerde zikredilmiştir. "Allah semaların ve arzın nurudur" (Nur 24/ 35) ayetinde kastedilen gökteki nur Allah'ın hidayetidir; yerdeki nur ise insanları hidayete ulaştıran imamdır.³³³

İmamlar gerçek bilginin sahibi ve takip edilmesi gereken örnek şahsiyetlerdir. İlahi ve gerçek olan bilgi yalnızca imama tabi olmak ile öğrenilebilir. Allah'ın bilgisinin kapıları, imamlardır. Hz. Ali'nin, ilim şehrinin kapısı olduğu hadislerde zikredilmiştir. O halde ilim şehrine girmek ve ilim tahsil etmek isteyen kişi, o kapıdan girmeli ve Hz. Ali aracılığıyla ilim öğrenmelidir.³³⁴

2.6. Ahiret

Nizâri İsmâîliğinde Ahiret hayatına iman etmek, inanç esasları içindedir. Ahiretin varlığına, cennet ve cehenneme, öldükten sonra yeniden dirilmeye iman etmek gerekmektedir. İnsanlar işledikleri iyi ve kötü amellerin karşılığını ahirette mutlaka göreceklerdir.³³⁵

2.7. Tevil

İsmâîliliğin tarihi boyunca, tevil kullanılan bir yöntem olmuştur. Tevil, muhtemel başka bir anlama yorumlamak demektir. İsmâîliliğe göre hakikate ulaşmanın tek yolu zahiri mananın, batını olan anlamına ulaşmaktır.³³⁶

³³² Bk. Sultan Muhammed Şah, *Ekselansları Ağa Han*, 178.

³³³ Bk. Öz, *Nizari İsmaili Mezhebinde Ağa Hanlar Dönemi*, 77.

³³⁴ Bk. Öz, *Nizari İsmaili Mezhebinde Ağa Hanlar Dönemi*, 77.

³³⁵ Bk. Öz, *Nizari İsmaili Mezhebinde Ağa Hanlar Dönemi*, 83.

³³⁶ Bk. Öz, *Nizari İsmaili Mezhebinde Ağa Hanlar Dönemi*, 83.

İsmâiliyye, ilim ve dinin zahir ve batın anlamlarının bulunduğunu savunurlar. Peygamberlerin, vahyi görünen manada tebliğ ettiklerini, imamların ise peygamberlerden aldıkları vahyin, tevilini elde ettiklerini iddia etmektedirler. Tevil; batın bir ilim olup, sosyal hayatı idare ve siyaset için en önemli metottur. Bu ilkeye göre tevil anlamından uzak durup sadece zahir yönüyle hareket etmek doğru değildir. Çünkü hakikate ancak tevil yoluyla ulaşılabilir. İsmâiliyye zahiri bırakıp daha çok tevil ile ilgilendiği için, batını ön plana çıkardığı için Batıniyye olarak da isimlendirilmiştir.³³⁷

2.8. Velayet

Velayet, Hz. Peygamber ve ailesinden gelen imamların sevilmesi anlamına gelmektedir. “Nizâriiler, şehadet kelimesine “Ali Allah’ın velisi ve nebinin vasisidir” şeklinde bir ilavede bulunmuşlardır. Bu durumda peygamber için sabit olan hususlar Ali ve evladı için de sabit olmaktadır. Kalbi ibadet demek olan velayet, özellikle peygamber ailesinin beş ferdine, Hz. Peygamber dahil, Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin’e büyük bir muhabbet beslemek ve Hz. Peygamber’in neslini hidayet nuru ve tek hakikat rehberi tanımak, dolayısıyla hazır imamı sevmek ve ona bütün gönlü ile bağlanmaktır. Ehli Beyt ve imama candan bağlanmak yanında, onlara karşı çıkanlara düşman olmak, onlarla her türlü ilgisini kesmek de velayetin gereklerindedir. Bundan dolayı Ali ve neslinden gelen imamlara düşman olanlarla dost olmak ve iyi ilişkiler kurmak velayetle katıyen bağdaşmayacak bir husustur.”³³⁸ Ehl-i Beyt sevgisi aynı zamanda Ağa Han Nizâri İsmâililer’inde Panjtan-i Pak ianancı olarak da ifade edilmektedir. Bu beş kişiye saygı gösterir ve sevgi beslerler.³³⁹

2.9. Namaz

Ağa Han İsmâililiğe göre namaz, dua olarak kabul edilmektedir. Bir kısım namazlar cemaat halinde kılınabileceği gibi bir kısmı da tek başına evde yapılabilir. Namaz vakitleri; Sabah Duası, Akşam Duası ve Yatsı Duası şeklindedir. Sabah

³³⁷ Bk. Öz, *Nizari İsmaili Mezhebinde Ağa Hanlar Dönemi*, 84.

³³⁸ Bk. Öz, *Nizari İsmaili Mezhebinde Ağa Hanlar Dönemi*, 85.

³³⁹ Bk. Kadyrov, *Ağa Han İsmailileri*, 77.

Duası; Sabahları saat 4-5 arasında cemaat ile gerçekleştirilen, kible olarak imamın bulunduğu yöne çevrilerek gerçekleştirilir. Akşam Duası; güneş battıktan sonra gerçekleştirilir. Yatsı Duası; yatmadan önce gece 8-9 arasında yapılır. Bütün dualar oturularak yerine getirilir. Duayı muhi adını alan kişi yönetir. Muhi okunması gereken duaları cemaatin duyabileceği şekilde okur, cemaat de duaya zihnen katılırlar. Duaların kendisine yapıldığı hazır imam ismi anılınca muhi öne doğru eğilir, yerde bulunan tespih veya Kerbela toprağı üzerine secde eder. Böylece dua bitirilir.³⁴⁰

Namazlarda Ağa Han'a ibadetlerinin kabul edilmesini ve günahlarının affedilmesi için dua ederler. Duaların sonunda Kerbela toprağından yapılmış teşbihle pirlere adını zikrederler. Günlük dualarından başka bir de Yeni Ay, Muharrem ve Ramazan duaları da vardır.³⁴¹

2.10. Oruç

Oruç, ibadeti Nizâri İsmâiliğinde diğer Müslüman cemaatlerin uygulamasından oldukça farklıdır. Nizâri İsmâiliğine göre oruç tevil edilmiş ve sır saklamak olarak kabul edilmiştir. Yine buna bağlı olarak bir gelenek olarak Ramazan ayından oruç ibadetini sürdürüp bir ay olarak oruç tutmanın gerekmediğini savunurlar.³⁴²

2.11. Zekat

Nizâri İsmâili mezhebinde zekat; imamın bilinmesi ve emirlerinin yerine getirilmesi, Allah'ın emirlerinin yerine getirilmesi ve yasaklarından uzak durulması, imama uymak ve emirlerini yerine getirmek de imanın gereklerindedir. Zekat ibadeti, daha çok kime verileceği ile ilgili hususta önem arz etmiştir. Zekatın imama verilmesi esastır. Toplanan bütün zekat gelirleri imamın şahsına aittir. Özellikle Ağa Hanlar döneminde daha sistemli bir hale gelmiştir. Zekat oranı başlarda 1/10 şeklinde toplanırken sonraları 1/8'e kadar yükseltilmiştir. Zekatını imama verenlerin, dünya hayatında başarılı ve mutlu olacağı, ahirette ise mutlak kurtuluşa ereceğine

³⁴⁰ Bk. Öz, *Nizari İsmaili Mezhebinde Ağa Hanlar Dönemi*, 86-88.

³⁴¹ Bk. Kadyrov, *Ağa Han İsmailileri*, 85.

³⁴² Bk. Öz, *Nizari İsmaili Mezhebinde Ağa Hanlar Dönemi*, 91.

inanılmaktadır. Zekatını vermek istemeyenler ise mezhep içerisinde dışlanmışlardır.³⁴³

2.12. Hac

Hac ibadeti, Nizâri İsmâiliğinde imamı ziyaret etmek olarak kabul edilmiştir. Mekke’de bulunan Kabe’nin ziyaret edilmesi olarak değil de hazır imamın bulunduğu yeri ziyaret etmek esastır. Buna göre cemaat mensupları titizlikle bu ibadeti yerine getirmişlerdir. Özellikle Ağa Hanlar döneminde sistemli hale gelmiş olan bu ibadet, bir nevi imamın ilahlaştırılmasına neden olmuştur. Buna rağmen İran’da bulunan Nizâriler ise bu anlayışa katılmayıp, herkes tarafından yerine getirilemeyecek bir ibadet olarak kabul ederler.³⁴⁴

2.13. Cihad

Cihad, Nizâri İsmâiliğinde eski anlamını kaybetmiş ve yeni bir anlam kazanmıştır. Sadece kişi veya mezhep içi bir faaliyet olarak kabul edilmiştir. Şahısların kendi nefisleri içinde gerçekleştirdikleri doğru yolda kalabilme çabasıdır. İsmâiliye’nin inançlarını savunmak ve başkalarına kabul ettirmek için kurmuş olduğu teşkilat, bütünüyle cihad anlayışına dayanmaktadır. Bu anlayış özellikle Alamut evresinde kendini göstermiştir.³⁴⁵ Alamut döneminde kurduğu terör teşkilatı nedeniyle tanınan Ağa Han Nizârî İsmailîler’i günümüzdeyse sadece vakıflar ve hayırsever kuruluşlardan oluşan bir kurum olarak gözükmektedir.³⁴⁶

³⁴³ Bk. Öz, *Nizari İsmaili Mezhebinde Ağa Hanlar Dönemi*, 93-94; Bk. Kadyrov, *Ağa Han İsmailîleri*, 86.

³⁴⁴ Bk. Öz, *Nizari İsmaili Mezhebinde Ağa Hanlar Dönemi*, 95-96; Bk. Kadyrov, *Ağa Han İsmailîleri*, 88.

³⁴⁵ Bk. Öz, *Nizari İsmaili Mezhebinde Ağa Hanlar Dönemi*, 96-97.

³⁴⁶ Bk. Kadyrov, *Ağa Han İsmailîleri*, 89.

SONUÇ

Hasan Sabbâh, İsmâîlilik tarihine damga vurmuş şahsiyetlerden biridir. Fâtımî Halifesi Müstansır Billâh'ın ölümünden sonra Fâtımî İsmâîliliği içerisinde ortaya çıkan hilafet tartışmalarında halifenin büyük oğlu Nizâr'ı destekleyerek ve onun imametini ilan ederek Nizâri İsmâîliliğini kurmuştur. Onun bu faaliyeti gerek İsmâîliliğin ve gerekse İslam tarihinin seyrini etkileyecek önemli neticeler ortaya çıkarmıştır.

Hasan Sabbâh daha çok kurmuş olduğu terör örgütü ile tanınmıştır. Bu örgütün temel taşlarını ise “fedâîler” oluşturmaktadır. Fedâîlerin gözlerini kırpmadan ölüme atlayacak kadar Hasan Sabbâh'a olan bağlılıkları farklı yorumlamalara sebebiyet vermiştir. Fırkanın kendi kaynaklarında bu durumun sebebi olarak “İmama olan sadakat” gösterilmektedir.

Ancak fırka dışı kaynaklarda yer alan bazı rivayetlerin desteklediği Hasan Sabbâh'ın fedâîlerine haşhaş adı verilen uyuşturucu madde içirdikten sonra onları Alamut Kalesi içerisinde tesis ettiği “sahte cennet”e gönderdiği konu edilmiştir. Oldukça iyi eğitilmiş Huri ve Gilmanlar burada bulunan fedâîleri son derece mutlu ettiği, ardından fedâîlere yeniden haşhaş verilmiş ve normal hayata geri gönderildikleri ifade edilmiştir. Fedâîler'in uyuşturucunun etkisiyle cennete gittiğini düşünerek oraya tekrar girmek için Hasan Sabbâh'ın bütün emirlerini gözlerini kırpmadan yerine getirdikleri rivayet edilmiştir. Bu rivayetin genel kabul görmesinin sebebi ise fedâîlerin faaliyetlerinin akli başında insanların yerine getirmesinin imkânsız olduğu düşüncesidir. Yine bu rivayet fırkanın “Haşhaşiler” olarak isimlendirilmesinin de temelini oluşturmuştur.

Ancak yaptığımız araştırma neticesinde edindiğimiz bilgilerden yola çıkarak Hasan Sabbâh'ın fedâîlerine ne haşhaş içirdiği ne de sahte cennete gönderdiğine dair kesin bir bilgiye rastlanmamıştır. Bütün bu rivayetlerin çalışma içerisinde incelediğimiz kaynaklar neticesinde birer uydurmadan ibaret olduğuna kanaat getirmiş bulunmaktayız. Fedâîlerin kendilerini ölüme götüren görevlere bu kadar istekli olarak hareket etmeleri pek akıl alır bir düşünce gibi görünmese de, Hasan

Sabbâh'ın fedâileri üzerinde derin tesirler bıraktığı kuşkusuzdur. Nitekim onlara haşhaş içirmesine gerek kalmadan istediklerini yaptıracak güce sahip olduğu görülmektedir.

Hasan Sabbâh, Nizâri İsmâililik içerisinde savunduğu görüşlerle de farklılık ortaya koymuştur. Nizâri İsmâililiğe göre, Allah ancak imamın öğretmesi ile veya akıl ve düşünce yolu ile bilinebilir. İmam vahyi ve akli doğrulayabilir ve bunu yalnızca İsmâili imam yani gerçek imam yapabilir. İnsan *talim* öğretisinin peşinden gitmelidir.

Hasan Sabbâh, yaşadığı süre içerisinde imam olduğunu asla iddia etmemiş, sadece imamın bir temsilcisi yani *hucceti* olduğunu öne sürmüştür. Kendisinin geçmişteki imamlar ile gelecekteki imamlar arasındaki bir bağ olduğunu söylemiştir. Nizâr adına davette bulunması onun kendi adına zaten bir imamlık iddiasında bulunmadığını göstermektedir. Hasân Sabbâh Alamut Kalesi'ni ele geçirmiş ve Nizâr adına davette bulunmaya devam etmiştir. Sahip olduğu gücü ve adamları kullanarak pekala kendi imamlığını ilan edebilirdi ancak bunu yapmamıştır.

Hasan Sabbâh sonrasında ise Alamut'un yönetimi üç döneme ayrılmaktadır. Bu dönemler Nizârielerin geçirmiş olduğu değişim süreci bakımından önem arz etmektedir. Hasan Sabbâh'tan sonra gelen iki Hüdavend Kiya Bozorg Ümid ve Muhammed Bozorg Ümid, Hasan'ın kurmuş olduğu sisteme bağlı kalmış ve kendilerini huccet olarak tanıtmışlardır. Fakat onlardan sonra gelen iki halef Nizâri İsmâililiğin seyrini değiştirmişlerdir. Muhtemelen sahip oldukları güç onların başlarını döndürmüştür.

II. Hasan b. Muhammed *kıyameti* ilan etmiş ve müritleri üzerinden dinin sorumluluklarını açıkça kaldırmıştır. Onun oğlu Nurettin II. Muhammed ise babasının fikirlerini iki yönden değiştirmiştir. Babası ve kendisi adına açıkça imamlık iddiasında bulunmuş ve imamı *kıyamet* öğretisinin merkezine yerleştirmiştir. Bu da gösteriyor ki bu iki hüdavend kendileri tek başlarına hakimiyetlerini sergilemek istemiştir. Celaleddin III. Hasan ise yeniden Sünniliğe geçiş yapmış ve yeni bir *setr* dönemini başlatmıştır. Celaleddin'in oğlu olan

Aleaddin III. Muhammed döneminde ise Nizârilere İsmâîli inancına yeniden geri dönüş yapmış, böylece *ikinci kıyamet* dönemine girmişlerdir. Rükneddin Hürşah döneminde de yine *ikinci kıyamet* dönemi devam etmiştir. Alamut Kalesinin Moğol hükümdarı Hülâgû Han tarafından ele geçirilmesine kadar süren dönemlerde Nizârilere geçirdiği değişim süreci bu şekilde gerçekleşmiştir. Hasân Sabbâh sonrasında Alamut Kalesi'ne hakim olanlar yaşadıkları dönemi içerisinde farklı düşünme eğilimleri göstermiştir.

Alamut sonrasında ise Nizâri İsmâîlileri kendi içinde bölünmeler yaşamış ancak buna rağmen varlığını sürdürmeyi başarmıştır. Varlığını devam ettirmesini sağlayan şey ise *takiyye* altına gizlenmeleri olmuştur. Tasavvufi bir örtüye bürünen Nizârilere uzun bir süre merkezi yönetimden uzak kalmıştır. Bu dönem içerisinde geçirdikleri süreç hakkında yeterli bir bilgiye sahip olmaya çalışmak, bu nedenle oldukça zordur. Yaklaşık iki yüzyıl süren bu dönemde Nizârilere, Mümişahîler ve Kasımşahîler olarak bölünmeler yaşamıştır. Mümişahîler'in, Hindistan'a göç etmesi ile birlikte birbirlerinden kopmuş ve 13/19. yüzyılda ortadan kalkmışlardır. Kasımşahîler ise Encudan'a göç ile birlikte Nizârilere için yeni bir dönemi başlatmıştır. Encudan Diriliş Dönemi olarak ele aldığımız bu dönem, II. Mustansır Billah zamanında gerçekleşmiştir. II. Mustansır Billah yeniden Nizârilere merkezi bir yönetim altında toplamayı başarmıştır. Buna rağmen Nizâri imamları halen *takiyye* uygulamaya devam etmişlerdir. Bu dönem içerisinde Nimetullahi tarikatı ile yakın ilişkiler kurduğu bilinmektedir.

Alamut sonrası Nizâri İsmâîliliğinin üçüncü dönemi ise Ağa Han Dönemi olarak isimlendirilmektedir. Bu dönemde Nizârilere oldukça etkin faaliyetler gerçekleştirmişlerdir. Nitekim günümüze kadar devam eden sistemli bir mezhep haline gelmişlerdir. Ağa Han İsmâîlilerinin ilk imamı olarak bilinen Hasan Ali Şah, Kaçar hanedanlığı ile kurmuş olduğu iyi ilişkiler neticesinde "Ağa Han" unvanını almıştır. Hasan Ali Şah'tan sonra gelen imamlarda bu unvanı kullanmaya devam etmişlerdir. Ağa Han imamları arasında III. Ağa Han ve IV. Ağa Han'ın oldukça önemli bir yeri vardır. III. Ağa Han Sultan Muhammed Şah, Ağa Han Nizâriliği mezhebini sistemli bir hale getirmiş, bütün müntesiplerinin eğitim ve kültür seviyelerinin artması için

yeni okullar açmış ve kurumlar kurmuştur. Bu bakımdan Ağa Hanlar'ın gerçekleştirmiş olduğu faaliyetler günümüzde devamlılığını sağlamasına neden olmuştur. Gerçekleştirmiş oldukları faaliyetler ve açmış oldukları kurumlar bakımından oldukça önem arz etmektedirler. Mezhebin öğretilerinin yazılı olduğu bir belge düzenleyip yayınlayarak, Nizâriğin Hindistan'da resmi bir statü kazanmasını sağlamıştır.

KAYNAKÇA

Adıgüzel, Adnan. “Mehmet Şerefeddin Yaltkaya’nın Fâtımîler ve Hasan Sabbâh Başlıklı Makalesinin Sadeleştirilmesi”. *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 12 (Kasım 2014):187-220.

Amir, Pol. *Alamut’un Efendisi Hasan Sabbâh*. Trc: Fahri Parin. İstanbul:Truva Yayınları, 2017.

Anıl, Yaşar Şahin. *Hasan Sabbâh ve Alamut Terörü*. Ankara: Panama Yayıncılık, 2014.

Araycan, Ayşe Atıcı. *Dağın Efsanesi Hasan Sabbâh ve Alamût*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2014.

Ateş, Ahmet. “Bâtıniyye”, *İslam Ansiklopedisi*. 2: 341-342. MEB Yayınları, 1997.

Ay, Zahide. *Ortaçağ İrani’nda ve Anadolu’sunda Şîilik İzlerinin Arka Planı: Alamut Sonrası Nizârî İsmâîlîliği*. İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 2012.

Aylar, Mustafa. “Hasan Sabbâhve Cemi’t-Tevârih, Tarih-i İsmâîliyân’da Onun Döneminde Öldürülenler” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10/52 (Ekim 2017): 325-334.

Bartol, Wladimir. *Fedailerin Kalesi Alamut*, Trc: Atilla Dirim. Yurt Yayınları.

Betlik, Ali. *Cennet’in Fedaileri Alamut Kalesi*. İstanbul: Kamer Yayınları, 2017.

Bulut, Faik. *Eşitlikçi Dervişan Cumhuriyetleri ve Hasan Sabbâh Gerçeği*. İstanbul: Berfin Yayınları, 2014.

Cüveyni, Alaaddin Ata Melik. *Tarih-i Cühan Güşa*, Trc: Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013.

Çubukçu, İbrahim Agah. *Gazali ve Bâtînilik*. Ankara: Resimli Posta Matbaası, 1964.

Çubukçu, İbrahim Agah-Çağatay, Neşet. *İslam Mezhepleri Tarihi*. Ankara: Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1965.

Daftary, Farhad. *Alamut Efsaneleri*. Trc: Özgür Çelebi. Ankara: Yurt Kitap-Yayın, 2008.

Daftary, Farhad. *İsmâîliler Tarihleri ve Öğretileri*. Trc. Erdal Toprak. İstanbul: Doruk Yayıncılık, 2005.

Daftary, Farhad. *Şii İslam Tarihi*, Trc. Ahmet Fethi. İstanbul: Alfa Yayınları, 2016.

eş-Şehristânî, Muhammad. *el-Milel Ven'n-Nihal*, Trc. Mustafa Öz. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2011.

Fazlullah, Reşidü'd-dîn. *Cami'üt-Tevarih*, Trc. Erkan Göksu- H. Hüseyin Güneş. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2014.

Franzius, Enno. "Alamut Kalesi", Trc. Süleyman Tülücü. *EKEV Akademi Dergisi* 2/2 (Mayıs 2010): 77-83.

Gazâlî. *Bâtînilîğin İçyüzü*, Trc. Avni İlhan. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019.

Gener, Cihangir. *Ezotetik-Bâtîni Doktrinler Tarihi*. Ankara: Piramit Yayınları, 2004.

Gölpınarlı, Abdülbaki. *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik*. İstanbul: Kapı Yayınları, 1979.

Gölpınarlı, Abdülbaki. *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2016.

Kadyrov, Mederbek. *Ağa Han İsmâîlileri*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2009.

Kaygusuz, İsmâîl. *Hasan Sabbâh ve Alamut*. İstanbul: Su Yayınevi, 2012.

Lewis, Bernard. *Haşhaşîler*. Trc. Kemal Sarısözen. İstanbul: Kapı Yayınları, 2016.

Lewis, Bernard. *Ortadoğu*, Trc. Selin Y Kölat. İstanbul: Arkadaş Yayınları, 2003.

Lewis, Bernard. *Tarih-i İsmâîliyan*, Trc. Ferudun Bedrey. Tahran: h. 1362.

Lockhart, Laurence. “Hasan-ı Sabbâh ve Haşîşîler”, Trc: Süleyman Tülücü. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (2006): 213-240.

Maalouf, Amin. *Semerkant*, Trc. Ali Berkay. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016.

Ocak, Ahmet. “Bir Terör Örgütü Olarak “Bâtınlık” ve Selçuklu Ülkesindeki Faaliyetleri”, *Dini Araştırmalar* 7/20:163-178.

Öz, Mustafa. “Ağa Han”, *DİA*, 1: 453-455. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Öz, Musafa. “Dâî”, *DİA*, 8: 420-421. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Öz, Mustafa. “İsmâîliyye”, *DİA*, 23: 128-133. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Öz, Mustafa. “İsmâîliyye Mezhebi”, *Milletler Arası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, 605-645, İstanbul: İlmî Neşriyat, 1993.

Öz, Mustafa. “Müsta’liyye”, *DİA*, 32: 116-118. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Öz, Mustafa. *Nizâri İsmâîli Mezhebinde Ağa Hanlar Dönemi*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1986.

Öz, Mustafa. “Nizâriyye”, *DİA*, 33: 200-201. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Özaydın, Abdülkerim. "Alamut", *DİA*, 2: 336-337. İstanbul: TDV Yayınları, 1989

Özaydın, Abdülkerim. "Hasan Sabbâh", *DİA*, 16: 347-350. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Özaydın, Abdülkerim. "Hasan Sabbâh ve Fedâîler", *Din ve Hayat* 15, (2012): 102-103.

Özaydın, Abdülkerim. "Müstansır-Billâh el-Fâtımî", *DİA*, 32: 119-121. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Özaydın, Abdülkerim. "Nizâmülmülk" *DİA*, 33: 194-196. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Piyadeoğlu, Cihan. "Selçuklu ve İsmâîlî Kalesi Girdkûh" *Türkiye Mecmuası* 27/1 (2017): 249-257.

Polo, Marco. *Dünyanın Hikaye Ediliş Tarihi (Harikalar Kitabı 1)*. Trc: Işık Ergüden. İstanbul: İthaki Yayınları, 2003.

Rahman, Fazlur. İslam. Trc: Mehmet Dağ, Mehmet Aydın. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012.

Şah, Sultan Muhammed. Ekselansları Ağa Han İmam, Politikacı, Filozof, Dost, Trc: Zeynep Özbek, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2005.

Şahmuradî, Seyit Mesut. "İsmâîliyye'yi Nizarî Muhammed Şâhî ve Kasım Şâhî İran der Devran-ı Safeviyye", *Fasıl-nâme'yi İlm-i Pozuhiş-i Tarihi İslam*, 19/74, (Yaz, 2018): 242- 271.

Şarahî İsmail, Şirzad Gülam ve Sedat Seyit Muhammed. "Sangi Nevişte Hay'i Mantika'i Haftad Kale ve İrtibat ânâ ba Tarihi İsmâîliyan-ı Encudan", *Neşriyye'yi İlmi Tahassüsü Ferhang-i Pozuhî Merkezi*, 1/2 (Sonbahar, 2013): 162-175.

Şentürk, Onur Kutlu. “Lemser Kalesi’nin Kurtarılmasından (İsmâîlîler Tarafından Alınmasından) Bahistir”. *Tarih Okulu* 8 (Eylül-Aralık 2010): 169-171.

Şentürk, Onur Kutlu. “Ortaçağ Nizâri İsmâîlîler’de Fedâîlik Kurumu”, *Yüksek Lisans Tezi*, Ege Üniversitesi, 2012.

Tan, Muzaffer. “İsmâîli Davet: Sosyo-Politik Gelişim Süreci”. *Dini Araştırmalar* 18/47 (Temmuz-Aralık 2015): 79-95.

Tan, Muzaffer. “İsmâîlilik:Eski ve Yeni Davet”, *Dini Araştırmalar* 9/25 (Mayıs-Ağustos 2006): 281-294.

Tan, Muzaffer. *Haşşâşîliğin Tarihsel Arka Planı*. Ankara: Maarif Mektepleri, 2017.

Tan, Muzaffer. “Tarihsel Süreçte İsmâîlilik ve Yaşadığı Farklılaşmalar”, *İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (2012): 111-145.

Tülücü, Süleyman. “Ahmet Mithat Efendi’nin Süleyman Musulî (Musullu Süleyman) adlı Romanında Hasan-ı Sabbâh ve Bâtınilerle İlgili Bilgiler”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (Erzurum 1999): 25-45.

Tülücü, Süleyman. “Hasan-ı Sabbâh ve Haşîşîler”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (Erzurum 2006): 213-240.

Türkoğlu, Enes. *Hasan Sabbâh*, Ankara: Tutku Yayınevi, 2017.

Üzüm, İlyas. “Huccet”, *DİA*, 18: 451-452. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Waterson, James. *Alamut’un Fedaileri*. İstanbul: İkon Yayınları, 2011.

Wiley, Peter. *Alamut Kalesi*. Trc: İlhan Kaya. İstanbul: Nokta Kitap, 2012.

Yazıcı, Tahsin. “Fedâî”, *DİA*, 13: 53. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Yuvalı, Abdülkadir. “Hülâgû”, *DİA*, 18: 473-475. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öz Geçmiş

Senanur ÖZKAN 20.05.1989 tarihinde Ankara’da doğdu. İlköğretimini ve Ortaöğretimini Ankara’da tamamladı. 2007 yılında Tevfik İleri Anadolu İmam Hatip Lisesi (YDA)’nden mezun oldu. 2013 yılında da Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yaygın Din Öğretimi ve Uygulamaları Bölümünden mezun oldu. 16.09.2013 yılında Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Mezhepleri Tarihinde yüksek lisansa başladı. Halen Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni olarak Ankara’da görev yapmaktadır.

